

Міністерство внутрішніх справ України
ДНПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Ірина Алексєєнко
Артем Курас
Артур Маргулов

**ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА СВІТОВОЇ
ПОЛІТИКИ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР**

Підручник

*За загальною редакцією
доктора політичних наук, професора
Ірини Алексєєнко*

Дніпро
2021

УДК 327:342.31

А 47

*Ухвалено до друку вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, протокол № 10 від 30.06.2021*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Євгеній Цокур – завідувач кафедри політології та соціології Запорізького національного університету, доктор політичних наук, професор;

Ярослав Ярош – декан факультету історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктор політичних наук, доцент;

Олександр Висоцький – професор кафедри міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор політичних наук, професор.

Алексєєнко І. В., Курас А. І., Маргулов А. Х.

А 47 Глобальні проблеми міжнародних відносин та світової політики: безпековий вимір : підруч. ; за заг. ред. д-ра політ. наук, проф. І. В. Алексєєнко / І. В. Алексєєнко, А. І. Курас, А. Х. Маргулов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 164 с.

ISBN 978-617-8032-30-2

Підручник розроблено з урахуванням стану сучасного міжнародного політичного простору, з акцентом на безпекових проблемах глобалізованого міжнародного середовища, на основі оригінальних наукових розробок авторів, а також теоретичного досвіду вітчизняних та закордонних безпекових студій.

На основі сучасних концепцій і теорій міжнародних відносин та світової політики в підручнику розкрито особливості й тенденції розвитку сучасного світового міжнародного політичного процесу в контексті викликів і загроз глобалізації, проаналізовано сутність і функції міжнародних організацій, особливості зовнішньополітичної діяльності України та досліджено інтеграційні міжнародні процеси, еволюцію відносин між Україною, ЄС і НАТО.

Розглянуто основні тригери загроз національній безпеці держав міжнародного середовища, проаналізовано реконцептуалізацію безпекової політики держав міжнародної політичної системи. Актуалізовано феномен людської безпеки та механізми її реалізації на міжнародному рівні крізь призму політики європейської та євроатлантичної безпеки.

Для слухачів (студентів і курсантів), викладачів, аспірантів, державних службовців – усіх, кого цікавлять безпекові аспекти міжнародних політико-правових процесів доби глобалізації.

ISBN 978-617-8032-30-2

© Автори, 2021

© ДДУВС, 2021

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
ПЕРЕДМОВА	6
Розділ 1. ФЕНОМЕН БЕЗПЕКИ: СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ, АКТУАЛЬНИЙ ВИМІР	8
1.1. Природа безпеки: методологічні засади	8
1.2. Держави міжнародного політичного простору й концепт «людської безпеки»: новий підхід	12
1.3. Гуманістичні концепції безпеки в системі політичної комунікації держав	16
<i>Питання для перевірки та самоконтролю знань</i>	21
Розділ 2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ	22
2.1. Теорії «альтернативної безпеки»	22
2.2. Політичні традиції шкіл і підходи до концепції безпеки	31
2.3. Утвердження концепції соціальної безпеки	38
<i>Питання для перевірки та самоконтролю знань</i>	46
Розділ 3. ГЕОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ І ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ	48
3.1. Безпека в умовах глобалізації: нові виклики	48
3.2. Інтеграційні процеси й проблеми безпекової політики держав	58
3.3. Європейська концепція безпеки: основні складові	68
3.4. Політичний діалог ЄС у контексті формування безпекового міжнародного простору	87
<i>Питання для перевірки та самоконтролю знань</i>	94

Розділ 4. ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ПОЛІТИКИ	
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	96
4.1. Євроатлантичний вимір політики безпеки України	96
4.2. Оборонно-технічне співробітництво	106
4.3. Тероризм – загроза національній безпеці держав.	
Сучасні технології діагностики та запобігання тероризму	114
4.4. Роль України в забезпеченні безпекового міжнародного простору	118
4.5. Дієва антитерористична програма –	
основа цивілізаційної стабільності	121
<i>Питання для перевірки та самоконтролю знань</i>	<i>128</i>
ПІСЛЯМОВА	130
ЛІТЕРАТУРА	132
ГЛОСАРІЙ	150

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії

АТЕС – Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво

БРІКС – міжнародна організація і геополітичне співтовариство п'яти країн – Бразилії, Росії, Індії, Китаю та Південної Африки

БТГ ЄС – бойові тактичні групи Європейського Союзу

ГУАМ – Організація за демократію та економічний розвиток (регіональне об'єднання Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова)

ЄЕП – Єдиний економічний простір

ЄС – Європейський Союз

ЗЄС – Західноєвропейський Союз

МЕРКОСУР – Економічний союз держав у Південній Америці

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

НАФТА – Північноамериканська асоціація вільної торгівлі (із 2018 року – USMCA) ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОВД – Організація Варшавського договору

ОДКБ – Організація договору про колективну безпеку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОЧЕС – Організація Чорноморського економічного співробітництва

ПАРЕ – Парламентська асамблея Ради Європи

ПДЧ – План дій щодо членства в НАТО

ПЗМ – програма «Партнерство заради миру»

РНБО України – Рада національної безпеки і оборони України

РФ – Російська Федерація

СНД – Співдружність Незалежних Держав

ЦЄІ – Центральноєвропейська ініціатива

ШОС – Шанхайська організація співробітництва

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ПЕРЕДМОВА

У ХХІ ст. світова політика орієнтована на розв'язання проблем, породжуваних глобалізацією. Глобального характеру сьогодні набуває проблема безпеки в глобалізованому світі. Світова політика наголошує на питаннях глобальної безпеки в тісному зв'язку з проблемами особистої безпеки, які багато в чому сприяють об'єднанню інтелектуальних зусиль політологів з дослідницькою активністю представників сучасної мікрополітики, які спеціалізуються на аналізі безпеки на мікрорівні як стану захищеності життєво важливих інтересів особистості.

Символічним осередком глобальних викликів сучасності як сукупностей найгостріших глобальних проблем, які постають перед світовою цивілізацією у ХХІ ст., став феномен міжнародного тероризму і його різновид – глобальний терор.

Тероризм являє собою виклик суверенітету націй-держав їх монополії на насильство. За своєю природою він транснаціональний і нівелює здатність суверенних держав контролювати транскордонні зв'язки. Тероризм став методом нав'язування своєї волі шляхом незаконного (несанкціонованого системними нормами) застосування насильства, підриву монополії сучасної держави на насильство – ключового компонента суверенітету.

Враховуючи означені тенденції, у міжнародних безпекових студіях наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. відбулося переосмислення концепції безпеки, що призвело до помітного зміщення уваги з держави як основного об'єкта на людину та її потреби, розширення переліку загроз, включення їх до загального контексту глобалізації, що знайшло відображення у працях Дж. Барнетта, Б. Бузана, К. Бута, О. Вейвера, Р. Каплана, Дж. Тікнера, Р. Б. Дж. Уокера та ін.

Найбільш дослідженою вітчизняною наукою, з точки зору внутрішнього виміру національної безпеки, є її інформаційна складова, зокрема методи її забезпечення (В. Конах, Ю. Максименко), розвиток міжнародного співробітництва у цій

сфері (Ю. Романчук), роль у контексті європейської інтеграції (Д. Дубов) і боротьби з тероризмом (І. Алексеєнко, Д. Кіслов), механізми реалізації в окремому регіоні (В. Козубський) або у медійному просторі (Г. Сащук).

Гуманітарний зміст безпекової політики розкривається через аналіз соціальних трансформацій (О. Дзьобань), концептуальних засад політики гуманітарної безпеки (С. Зубченко) та безпеки особи в транзитивних суспільствах (В. Мельничук). Організаційно-правові чинники національної безпеки розглянуті у роботах В. Ліпкана та Г. Ситника. Зміст екологічної безпеки проаналізовано в працях О. Васюти та С. Прутько.

До фокусу уваги українських дослідників також потрапили антитерористична діяльність (М. Трофименко, Ю. Марченко, В. Антипенко), енергетична та економічна безпека (У. Щурко), нелегальна міграція (А. Платонов) тощо.

Проаналізовано детально також військові аспекти національної безпеки, в тому числі з точки зору військової могутності держави (В. Смолянчук), інтеграції з НАТО (В. Панасюк, І. Фанін), загроз посилення інформаційних воєн (В. Петров) тощо.

Разом з тим, зазначені вище дослідження виходять з концепції національної безпеки, в якій провідну роль відіграє держава, тому перенесенням акценту на пріоритет безпеки людини, в контексті загроз глобалізації, зокрема, міжнародного тероризму, що сприяє реконцептуалізації політики безпеки держав міжнародної політичної системи, поки що не знайшла, комплексного відображення в працях вітчизняних дослідників.

Кожна з вище перелічених проблем може бути предметом окремого наукового аналізу. То ж, не претендуючи на абсолютність та узагальнене бачення питань, у праці висловлюється власне наукове тлумачення та принципова оцінка процесів, які відбуваються в міжнародному політичному просторі та Україні.

Розділ 1

ФЕНОМЕН БЕЗПЕКИ: СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ, АКТУАЛЬНИЙ ВИМІР

План

- 1.1. Природа безпеки: методологічні засади*
- 1.2. Держави міжнародного політичного простору й концепт «людської безпеки»: новий підхід*
- 1.3. Гуманістичні концепції безпеки в системі політичної комунікації держав*

1.1. Природа безпеки: методологічні засади

Походження й розвиток концепції безпеки тісно пов'язані з появою сучасної держави. Як політична концепція у період середніх віків безпека відображала римський і християнський світ (тобто творення й підтримання миру), а пізніше її стали застосовувати до осіб та благ як об'єктів захисту.

Важливий внесок у розробці проблеми безпеки належить таким видатним європейським філософам, як Т. Гоббс та І. Кант. Зокрема, Т. Гоббс (1588–1679) зробив безпеку центральним поняттям у своїх теоретизуваннях про сучасну державу. Слід мати на увазі, що на формування його світогляду значно вплинули конфесійні релігійні війни, що точилися в Англії XVII ст., та погляди давньогрецького історика Фукідіда. Останній у своїх працях, зокрема в «Історії Пелопоннеської війни», описував моральну деградацію афінян, що стала результатом громадянської війни та епідемії. Оскільки всі люди, на думку Т. Гоббса, народжуються рівними, це формує взаємну недовіру через бажання володіти одними й тими ж речами. «У результаті цієї взаємної недовіри немає більш розумного для людини способу убезпечити своє життя, ніж ужиття запобіжних заходів, тобто силою чи хитрістю тримати в шорах усіх, кого вона може, до тих пір, поки не переконається, що немає іншої сили, достатньо впливової, щоб бути небезпечною для неї. Ці заходи не

виходять за рамки необхідних для самозбереження і зазвичай вважаються допустимими» [22, с. 94].

Інакше кажучи, саме в природі людини приховані три основні причини війни: суперництво, недовіра та прагнення слави. «За відсутності громадянського стану завжди ведеться війна всіх проти всіх... Поки люди живуть без спільної влади, що тримає їх усіх у страху, вони перебувають у тому стані, який називається війною, і саме у стані війни всіх проти всіх» [22, с. 95]. До миру людей змушують такі пристрасті, як страх смерті, бажання речей, необхідних для хорошого життя, і сподівання отримати їх своєю працьовитістю. А розум підказує відповідні умови миру – природні закони, на основі яких люди можуть дійти згоди.

В іншому творі філософ зазначає, що для збереження миру необхідно дотримуватися природного закону, для чого потрібна безпека [23, с. 80]. Т. Гоббс виступав за об'єднання зусиль людей, оскільки держава – це одна особа, воля якої в силу згоди багатьох людей вважається волею їх всіх для того, щоб держава могла розпоряджатися силами й здібностями окремих членів в інтересах загального миру й захисту [23, с. 85]. Його негативна оцінка природи людини проявляється і в тому, що «про безпеку варто турбуватися не шляхом згоди, а страхом страху покарання; достатньо потурбуватися, щоб за кожен злочин було встановлено такі покарання, за яких було б зрозуміло, що скоювати злочин більше зло, ніж його не скоювати» [23, с. 90].

Із більш поміркованих і гуманістичних позицій щодо людської природи та способів досягнення безпеки виступає його сучасник – Самуель фон Пуфендорф (1632–1694). Як і Т. Гоббс, він вважав, що безпека, яку забезпечує держава, передбачає внутрішню та зовнішню безпеку, мир (лат. *Pax*), захист власності, спільне процвітання, приємне й комфортне життя. Гарантувати безпеку людей здатна лише держава, оскільки вона є: складною моральною особистістю, воля якої сприймається як воля всіх; утворюється ця воля єднанням багатьох воць шляхом договору, щоб використовувати сили й здібності кожного для загального миру й безпеки.

С. Пуфендорф, на відміну від Т. Гоббса, вважає, що людина є надто слабкою й потребує постійної допомоги з боку інших індивідів, а не спорадичної, у моменти найбільшої небезпеки. В

історії становлення держави для Т. Гоббса угода людей про згуртування в рамках державного утворення та згода підпорядковуватися правителю є одним і тим самим. А С. Пуфендорф розрізняє, по-перше, угоду спілок, які створюються в рамках суспільства на добровільних засадах, а потім – угоду підпорядкування, за якою суспільство передає право правління суверену. Інакше кажучи, укладення угоди про об'єднання зусиль не означає автоматичної згоди на підпорядкування. Між першим і другим кроком у громадян є право визначитися з найбільш оптимальною формою правління. А угода про підпорядкування, у свою чергу, є двосторонньою: правитель зобов'язаний турбуватися про спільну безпеку та добробут, а підлеглі – виконувати волю суверена, який гарантує їх безпеку та процвітання.

Значний внесок у розвиток безпекових студій зробив і І. Кант (1724–1804), який у своїй праці «До вічного миру» вперше сформулював дилему безпеки, що полягає в неминучій необхідності вибору моделі відносин з іншою державою на основі співробітництва, конкуренції чи конфронтації. На думку І. Канта, ключовою умовою укладення стійкого миру та зняття дилеми безпеки є встановлення всесвітнього громадянсько-правового стану.

Отже, починаючи з середини XVII ст. внутрішня безпека почала відокремлюватися від зовнішньої, а в 1650-ті роки остання стала ключовим концептом зовнішньої та оборонної політики, міжнародного права, а її забезпечення – основним завданням держави щодо народу.

У Конституції США 1787 року безпека була пов'язана зі свободою. Так, у преамбулі зазначалося, що «ради створення досконалішого союзу, встановлення правосуддя, гарантування внутрішнього спокою, забезпечення спільної оборони, сприяння загальному добробуту й забезпечення благ свободи (secure the Blessings of Liberty) для нас і наших нащадків декретуємо і встановлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки». Протягом Французької революції декларація прав громадянина проголосила безпеку як одне з чотирьох базових прав людини (la sureté et la résistance a l'oppression).

Для відомого філософа XVIII ст. Вільгема фон Гумбольдта (1769–1859) держава стала основним актором, що гарантує внутрішню й зовнішню безпеку, а його сучасник Й. Фіхте (1762–

1814) наголошував на важливості концепції взаємності, у якій держава є гарантом безпеки та взаємодії громадян. Під впливом ідей І. Канта, В. фон Гумбольдта та Й. Фіхте у Європі сформувалася концепція правової держави (Rechtsstaat), яка лягла в основу подальших досліджень питань безпеки в середині ХІХ ст.

Тобто з кінця ХVІІ ст. ключовим актором була держава, яка не завжди піклувалася про безпеку своїх громадян. Більше того, досить часто виживання держави чи режиму досягалося за рахунок високої ціни для народу.

Отже, починаючи з ХVІІІ ст. концепцію безпеки широко використовували в контексті публічного чи конституційного права для правових систем, що забезпечували Rechtssicherheit (правову визначеність) для громадян у їх відносинах із державою.

Прийнято вважати, що протягом останніх 500 років для світової історії найбільш важливими подіями були:

- установа іспанського світового порядку: виселення арабів і завоювання Америки (1492–1618) Іспанією й Португалією, що призвело до формування глобального порядку, у якому домінував християнський цивілізований світ, що розглядав Південь як примітивних варварів;

- Вестфальський мир, що поклав кінець 30-річній війні (1618–1648) і став основою для сучасної Європи та міжнародного права;

- Утрехтський мир 1714 року поклав кінець Війні за іспанську спадщину, урегулював на століття війну і мир для християнських принців (1715–1814).

Після проголошення незалежності США (1776), Французької революції (1789), воєн за звільнення Латинської Америки (1809–1824) та появи нових незалежних держав у Європі (1817–1839) прийнято виділяти чотири міжнародних порядки та ключові дати у світовій історії міжнародних відносин, а саме:

- Віденський конгрес (1815), який перекроїв політичну карту Європи після розгрому наполеонівської Франції, заклав основи нового європейського порядку і дав початок ері імперіалізму в Африці та Азії;

- Версальський мир (1919) зафіксував падіння європейського світового порядку, занепад імперіалізму та появу двох нових центрів світової сили – США і СРСР, із конкуруючими політичними, соціальними, економічними й культурними підходами та новим

глобальним світовим порядком, заснованим на системі безпеки Ліги Націй (1919–1939);

– Ялтинська конференція 1945 року, що дала початок системі міжнародних відносин під егідою ООН і «холодній війні».

1.2. Держави міжнародного політичного простору й концепт «людської безпеки»: новий підхід

Із цими поворотними пунктами протягом європейського домінування у світовій історії пов'язана зміна підходів до розуміння безпеки. Зовнішня й внутрішня безпека стали основним завданням сучасної держави. Завдяки Французькій революції, її інтелектуальним і політичним наслідкам поступово формувалася концепція правової держави. На конференції Ліги Націй «колективна безпека» стала ключовою концепцією у міжнародному праві та міжнародних відносинах. Із 1945 року концепція «національної безпеки» – основний фокус дисциплін із міжнародних відносин, вона поступово поширювалася від Аберішвіта через США на решту світу. «Холодна війна» була політичною, військовою й економічною боротьбою, ідеологічним, соціальним і культурним змаганням, коли сучасні концепції безпеки з'явилися як політичні й наукові конструкти соціальних наук, у яких провідну роль відігравали представники США та СРСР.

Статут ООН визначив такі ключові цілі організації, як підтримка міжнародного миру, безпеки та вживання ефективних колективних заходів для запобігання й ліквідації загроз миру; розвиток дружніх відносин між країнами; сприяння міжнародній співпраці тощо (ст. 1).

Реконцептуалізація безпеки в ХХІ ст., що поступово набувала актуальності після 1991 року, зазнала значного впливу процесу глобалізації та глобальних екологічних змін. Цей значний поворот відбувся наприкінці «холодної війни» (1946–1989), яку Дж. Гаддіс назвав «довгим миром», із розпадом Радянського Союзу 1991 року. Це призвело до фундаментальних і мирних змін у міжнародному порядку, що зробило можливим об'єднання Німеччини 1990 року та дві хвилі розширення Євросоюзу 2004 та 2007 років.

Масштабна зміна на світовій арені є початком четвертого етапу

світової політики й нового світового порядку. Три попередніх поворотних моменти у сучасній історії були результатом революцій (1789, 1911–1918) та воєн (1796–1815, 1914–1918, 1931–1949), що призвели до системних трансформацій.

Четвертий мирний поворот спровокував як мирний (у Чехословаччині), так і насильницький розпад багатоетнічних держав (СРСР, Югославія), а також призвів до появи держав-невдач (failed states), таких як Сомалі, Конго, Судан, та нових гібридних воєн.

Із закінченням «холодної війни» системний конфлікт між наддержавами та ядерним стримуванням став застарілим, і його домінування в концепціях безпеки підлягало переосмисленню, а самі концепції повинні були бути адаптовані до нових політичних умов та загроз. Цей процес переосмислення чи реконцептуалізації безпеки та нового визначення інтересів безпеки був спровокований, на думку низки дослідників, глобальним поворотом наприкінці 1980-х і дещо модифікованими подіями 11 вересня 2001 року.

Нового рівня дискусії досягли наприкінці 1980-х років, коли держава як ключовий об'єкт (національна безпека) повинна була зважати на інтереси людини як свого громадянина і людства загалом у рамках людської безпеки. Р. Уолкер відзначав складність недержавного підходу до визначення безпеки й перехід до індивідів чи глобальних народів. А Б. Бузан вказував на людину, державу й війну, що відрізнялися від міжнародного, державного та індивідуального рівня аналізу, та успадковану напругу, особливо між двома останніми.

Б. Бузан і О. Вейвер виділили п'ять рівнів аналізу: міжнародна система, міжнародна підсистема, одиниці, підоддиниці та індивіди. Інше стосувалося п'яти вертикальних рівнів аналізу безпеки: 1) глобальний або планетарний; 2) регіональний; 3) національний; 4) соціальний; 5) людської безпеки.

Початок офіційному оформленню нового підходу до розуміння безпеки поклав звіт Генсека ООН про концепцію безпеки 1986 року, участь у підготовці якого брали й представники УРСР. У ньому безпека була визначена як «умова, за якої держави вважають, що не існує небезпеки воєнної атаки, політичного тиску чи економічного примусу, і тому вони можуть вільно розвиватися на власний розсуд. Таким чином, міжнародна безпека є результатом і сумою безпеки

кожної держави-члена міжнародної спільноти; відповідно, міжнародна безпека не може бути досягнута без повної міжнародної співпраці. Однак безпека є швидше відносним, ніж абсолютним поняттям. Національну й міжнародну безпеку потрібно розглядати як питання міри .

Генеральний секретар ООН П. де Куельяр відзначав, що «концепції безпеки є різними основами, на яких держави та міжнародна спільнота як ціле покладаються у своїй безпеці», і вказав, що «група визнала різні концепції безпеки, які виникли у відповідь на потреби національної безпеки і як результат змін політичних, військових, економічних та інших обставин». Він узагальнив спільне розуміння групи щодо шести елементів концепції безпеки:

- 1) усі нації мають право на безпеку;
- 2) використання воєнної сили для цілей, що відрізняються від самозахисту, є нелегітимним інструментом національної політики;
- 3) безпеку потрібно розуміти в комплексних поняттях, визнаючи зростаючу взаємозалежність політичних, військових, економічних, соціальних, географічних і технологічних чинників;
- 4) безпека відображає стурбованість усіх націй, і у світлі загрози поширення ядерної зброї для глобальної безпеки всі нації мають право та обов'язок брати участь у пошуку конструктивних рішень;
- 5) різноманітність світу з огляду на етнічне походження, мову, культуру, історію, звичаї, ідеології, політичні інститути, соціо-економічні системи та рівень розвитку не повинно становити перепони для міжнародного співробітництва заради миру й безпеки;
- б) роззброєння й обмеження озброєння є важливим підходом до міжнародного миру та безпеки, і воно має стати найбільш загальним завданням, що стоїть перед усією міжнародною спільнотою.

Із 1990 року Генеральний секретар Б. Галі та К. Аннан концептуалізували «безпеку» й «безпеку людини», що згідно зі звітом К. Аннана засноване на свободі від бажання, свободі від страху і свободі жити в гідності. Програма розвитку ООН (United Nations Development Programme) 1994 року зафіксувала відхід від традиційного вузького розуміння безпеки, орієнтованого на

державу-націю, до нової концепції, безпосередньо пов'язаної з людиною та її потребами, й отримав назву «людська безпека» (human security) для завершення її цілі «людського розвитку».

У Програмі було виділено сім основних елементів людської безпеки: 1) економічна безпека; 2) продовольча безпека; 3) медична безпека; 4) екологічна безпека; 5) безпека людини; 6) безпека спільнот; 7) політична безпека.

Загалом людську безпеку можна визначити як захист «життєвого ядра всіх людських життів шляхом, який забезпечує свободи людини та людську самореалізацію», «захист від критичних (інтенсивних) та масштабних (всеохоплюючих) загроз та ситуацій». На думку С. Алькіра, важливою складовою цього поняття є так зване «життєве ядро» – набір основних потреб людини, котрі мають бути забезпечені. Що саме є цим життєвим ядром, слід визначати колективно, уповноваженими міжнародними інституціями, неурядовими організаціями тощо .

Очевидно, що високий рівень безпеки не може бути досягнутий, доки люди не будуть захищені від насильницьких загроз своїм правам, безпеці чи життю. Ці загрози породжують міждержавні й внутрідержавні конфлікти, злочини, домашнє насильство, тероризм, поширення різноманітних видів зброї та використання протипіхотних мін, що вимагає чіткого застосування закону відкритими національними, регіональними й місцевими судами та механізмами, дотримання прав людини, включаючи належне урядування, демократію, повагу прав меншин і запобігання конфліктам.

У січні 2001 р. під егідою ООН офіційно розпочала свою діяльність Комісія з людської безпеки, що мала на меті: забезпечити суспільне розуміння, залученість та підтримку людській безпеці та її основним імперативам; розвиток концепції людської безпеки як операційного інструменту для формулювання та імплементації політики; вироблення конкретної програми дій для подолання критичних та всеохоплюючих загроз людській безпеці. Комісія, урахувавши розбіжності між вузьким і широким підходом до інтерпретації людської безпеки, здійснювала діяльність у двох сферах: перша зосереджувалася на людській небезпеці як наслідку конфлікту й насилля, а друга – на зв'язку між людською безпекою та розвитком.

Комісія завершила роботу у травні 2003 року, представивши підготовлену доповідь «Людська безпека сьогодні», яка визначила шість пріоритетних сфер діяльності ООН для забезпечення людської безпеки: 1) люди в конфліктних ситуаціях; 2) мігранти, біженці та внутрішньо переміщені особи; 3) постконфліктна реабілітація; 4) економічна безпека; 5) охорона здоров'я та б) освіта. Згодом її повноваження були передані Консультативній групі з людської безпеки.

На міжурядовому рівні спеціалізованим органом, що опікується питаннями людської безпеки, є Мережа з людської безпеки (Human Security Network), створена 1999 року. Передбачалось, що Мережа стане основним міжурядовим органом для координації спільних дій її учасників у сфері людської безпеки.

1.3. Гуманістичні концепції безпеки в системі політичної комунікації держав

Подальший розвиток гуманістичної концепції безпеки спричинив появу визначень її ключових компонентів: політична безпека, яка опікується проблемою життя людей у суспільстві, їх правами; безпека спільноти, основною метою якої є захист людей від втрати традиційних зв'язків та цінностей, а також захист від проявів насилля, яке має релігійне або етнічне підґрунтя; особиста безпека, яка має на меті захист людей від проявів фізичного насилля з боку рідної держави або іноземних країн, з боку жорстоких індивідуумів та суб'єктів, що мають більш низький статус, ніж держава; економічна безпека, яка вимагає наявності гарантованого базового доходу для індивідуумів, який виплачують зазвичай за результатами виконання виробничої та оплачуваної праці або, у крайньому разі, який виплачують із системи соціального захисту, фінансованої державою; безпека довкілля, спрямована на запобігання знищенню природи в короткостроковій та довгостроковій перспективі, виникненню рукотворних загроз природі, а також погіршенню стану природного середовища; безпека здоров'я, метою якої є забезпечення мінімального рівня захисту від захворювань та нездорового способу життя; і, нарешті, продовольча безпека, яка ставить вимогу, щоб кожна людина в будь-

який час мала фізичний доступ та економічні можливості для споживання основних продуктів харчування.

Загалом після закінчення «холодної війни» уряди багатьох країн Європи та міністерства оборони прийняли нову розширену концепцію безпеки. На початок ХХІ ст. в рамках ООН і НАТО співіснували два підходи до безпеки: вузький, державно-орієнтований, з акцентом на військовій складовій; та розширений, який включав економічний, соціальний, екологічний виміри.

До прихильників широкого розуміння поняття безпеки можна віднести М. Броуна, П. Лемартъє, Дж. Ная, Е. Тікнера, Х. Хафтендорна. На економічному та екологічному вимірах зосереджувалися Р. Гіплін, Б. Крауфольд, Дж. Лучіані, Е. Менсфільд. Табір традиціоналістів, що відстоювали необхідність вузького підходу, представлений Р. Дорффом, К. Греєм, С. Уолтом, Дж. Чіпманом.

Гарольд Мюллер стверджує, що традиційне розуміння безпеки «як відсутність екзистенційних загроз державі, що виникають від іншої держави», якого дотримувалися Д. Бальдвін, Е. Коліджей, Г. Прінс, було піддано критиці з огляду на ключового суб'єкта (державу) та носія безпекових потреб, і її ексклюзивний фокус на «фізичний – чи політичний – вимір безпеки територіального утворення», що лежить за межами припущення про горизонтальне й вертикальне розширення поняття безпеки.

Г. Мюллер виступав за традиційне розуміння безпеки: безпека між державами, що пов'язана переважно з організованими інструментами застосування сили, насамперед військової.

Прихильники вузького розуміння наполягають на розгляді безпеки як відсутності насилля над особою, що дає можливість чіткіше визначити понятійний апарат, види загроз, механізми вирішення проблем. Як вважає Д. Манке, не варто включати в поняття безпеки абсолютно всі питання, оскільки «якщо термін має на увазі все, він більше не означає нічого».

Т. Оуен пропонує ввести додатковий чинник – мінімальні вимоги, у результаті чого розуміння людської безпеки «визначається не довільним списком (вузьким чи широким), а загрозами, які дійсно впливають на людей». Такі мінімалістичні визначення також мають своїх прихильників, оскільки єдиним критерієм визначення людської безпеки є не джерело загроз, а їх

інтенсивність та вплив на людину.

На необхідності вироблення конкретизованого вузького розуміння безпеки наголошують і ті, для кого питання людської безпеки мають надзвичайне особисте значення – громадяни конфліктних регіонів. Так, під час обговорення концепції людської безпеки на зустрічах, організованих оонівською Комісією з людської безпеки у конфліктних регіонах, цінність самої концепції не піддавали сумніву, наголошували лише на необхідності конкретизації формату її імплементації у конфліктних країнах.

Поняття безпеки поєднує внутрішню політику та політичні сили (лобі, стратегічні доктрини) з міжнародними відносинами. Безпеку можна застосовувати щодо громад (К. Дойч, Р. Херманн), режимів (В. Ріттбергер), культур (П. Катценштейн), комплексів (В. Костецькі) чи як дилему безпеки (Дж. Херц).

З'явилися нові методологічні підходи та внутріпарадигмальні дискусії:

- домінування традиційних методологічних підходів (геополітика, англійська школа);
- критичні безпекові студії (Б. Кляйн, Дж. Ральф);
- конструктивістські й деконструктивістські підходи.

Спершу від традиційного підходу в 1980-х роках відокремилися різні кооперативні концепції безпеки: а) спільна безпека; б) взаємна безпека; в) кооперативна безпека; г) партнерська безпека.

У результаті розширення поняття безпека з 1990-х років кількість об'єктів політики безпеки також зросла. У безпековому дискурсі стали використовувати різні поняття, які не мали чіткого визначення: загрози, уразливості, виклики, непевність, ризики, пов'язані як із «жорсткими» (збройними) та «м'якими» (наркотики, перемитництво, торгівля людьми, міграція) проблемами безпеки.

Якщо класичними засобами та інструментами політики безпеки залишилися військова сила й дипломатія, то в Європейському Союзі це класичне домінування змінилося, оскільки держави-нації вступили в процес фундаментальної трансформації з тісними консультаціями, спільними програмами й стратегіями, узгодженням позицій під час голосування в міжнародних інститутах (ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)). У багатьох міжнародних програмах (забезпечення продовольством, боротьба з кліматичними змінами й опустеленням) ЄС став повним

членом, на додаток до 27 держав, що є його членами. Розвиток спільної європейської зовнішньої й безпекової політики (European Foreign and Security), так само як політики безпеки й оборони (Security and Defence Policy) Євросоюзу, позначився на традиційних важелях впливу держав у військовій та дипломатичній сферах.

У рамках міжнародних організацій (ООН, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, Програма розвитку ООН, Програма ООН із навколишнього середовища, Організація економічного співробітництва й розвитку) широко використовують секторальні підходи до безпеки, такі як екологічна безпека, продовольча безпека, глобальна охорона здоров'я, енергетична безпека (Міжнародне енергетичне агентство) та безпека джерел існування.

Із урахуванням підходу ООН нові концепції безпеки були прийняті з Декларацією Організації американських держав у жовтні 2003 року, Європейською стратегією безпеки 2003 року Європейського Союзу, ООН 2005 року, так само й НАТО, але також нові завдання з колективної безпеки були передані Раді Безпеки ООН.

Не тільки міжнародний тероризм став основною загрозою безпеці й таким чином – основним об'єктом секюритизації в багатьох заявах США щодо національної безпеки, резолюцій ООН. Загрози людській безпеці в інших частинах світу також представлені глобальними кліматичними змінами через зростання кількості та інтенсивності природних лих і катастроф (шторми, циклони, урагани), що є результатом антропологічної активності. О. Вейвер стверджував, що екологічні питання можуть створювати сприятливі умови для виникнення збройних конфліктів та поставити на кон виживання людства шляхом вимушеної міграції навіть без загрози війни [246, с. 45].

Усі ці явища, зумовлені глобальними змінами в навколишньому середовищі, призвели до появи нової фази в земній історії, що становить нову загрозу безпеці і для багатьох людей на півдні, які стикнулися з дилемою виживання.

Г. Броч концептуалізував дилему виживання з точки зору двох орієнтованих підходів: як держави, так і людини [199, с. 27–28].

Спершу він стверджував, що три попередніх світових порядки базувалися в основному на владі, легітимованій у поняттях дилеми безпеки. Однак поява нових глобальних викликів XIX ст. може вимагати нового міжнародного порядку, що виходить із дилеми

виживання Г. Гроція. Нові загрози вимагають додаткової міжнародної співпраці в забезпеченні міжнародної безпеки (контроль за озброєнням, тероризм) та підтриманні екологічних режимів (клімат, опустелення, забезпечення водою), а також у рамках міжнародних і наднаціональних організацій.

Щоб упоратися з цими викликами, потрібно, на його думку, відмовитися від засад гри з нульовою сумою, запропонованою реалістами, і перейти до гри з ненульовою сумою, коли всі основні гравці мають прагнути до створення умов для виживання людства як такого.

2004 року Г. Броч концептуалізував дилему виживання в дискурсі екологічної та людської безпеки як людиноцентровану, висхідну концепцію, де як старі (наси́льство, конфлікти, війни), так і нові невоєнні загрози, виклики, уразливості та ризики, спричинені глобальними екологічними змінами (кліматичні зміни, знищення лісів, ерозія ґрунтів, опустелення, нестача водних ресурсів), їх вплив (небезпеки, стихійні лиха) та соціальні наслідки (вимушені міграції, кризи, війни, уникнення конфлікту, запобігання й вирішення проблем) постають перед індивідами, сім'ями, спільнотами у вигляді малопривабливих альтернатив (чи дилем): залишитися в небезпечних умовах і мати всі шанси загинути від голоду або спраги чи втекти до таборів біженців, переїхати до урбаністичних центрів чи в інші країни, щоб отримати кращі перспективи для себе й підтримати свої сім'ї. Ці дві грані нової концепції дилеми виживання намагається поєднати нисхідний (зверху вниз) державно орієнтований підхід із підходом, орієнтованим на людину.

Під впливом різних світоглядів і теорій безпека постає ключовою концепцією конкуруючих шкіл: а) війни, стратегії чи безпекових студій – із точки зору реалістичного підходу; б) миру й конфліктних досліджень – із точки зору ідеалістичного чи прагматичного підходу.

Із 1990 року міжпарадигмальні дебати розпочалися між традиційним, критичним і конструктивістським підходами. У рамках ООН і НАТО співіснують різні інтерпретації безпеки, а також державоцентровані політичні й воєнні концепції, отримали значне поширення концепції безпеки в економічному, соціальному та екологічному вимірах.

Розширення й поглиблення концепції безпеки характерне для країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), у той час як інші країни дотримуються вузького військового підходу. Змінився не лише масштаб «секюритизації», але також і її об'єкти: з «національної» на «людиноцентровану» концепцію безпеки – як у рамках ООН, так і академічних досліджень.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ТА САМОКОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Яка роль Т. Гоббса в розробці проблеми безпеки?
2. Окресліть значення філософії І. Канта для формування безпекової парадигми.
3. Назвіть основні хронологічні віхи формування безпекових теорій.
4. Визначте роль концепції правової держави (Rechtsstaat) для подальших досліджень питань безпеки в середині ХІХ ст.
5. Охарактеризуйте роль держави в забезпеченні безпекового середовища цього періоду.
6. Назвіть події, які лягли в основу формування глобального міжнародного простору.
7. Яким чином європейське домінування у світовій історії вплинуло на трансформацію підходів до розуміння безпеки?
8. Розкрийте основний зміст глобального повороту, який відбувся наприкінці «холодної війни» (1946–1989). Чому Дж. Гаддіс назвав її «довгим миром»?
9. Назвіть основні передумови процесу «реконцептуалізації» теорії безпеки.
10. Поясніть, чому Н. Мейєрс, Дж. Метьюз і Р. Ульман ввели проблему охорони навколишнього середовища до порядку денного політики національної безпеки США?
11. Розкрийте зміст 5 рівнів аналізу безпеки, які виокремили Б. Бузан і О. Вейвер.
12. Яку роль відіграв звіт Генсека ООН про концепцію безпеки 1986 року для офіційного оформлення нового підходу до розуміння безпеки?
13. На яких моментах фокусується людська безпека в контексті Програми розвитку ООН?
14. Яку мету мала Комісія з людської безпеки?
15. Назвіть ключові компоненти гуманістичної концепції безпеки.

Розділ 2 РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ

План

- 2.1. Теорії «альтернативної безпеки»
- 2.2. Політичні традиції шкіль і підходи до концепції безпеки
- 2.3. Утвердження концепції соціальної безпеки

2.1. Теорії «альтернативної безпеки»

Дослідження проблем безпеки мають і яскраво виражені регіональні особливості. Так, із закінченням «холодної війни» інтелектуальне домінування двох наддержав змінилося інтелектуальним плюралізмом, який представляв основні інтелектуальні традиції усіх регіонів світу, а також культурну та релігійну різноманітність.

Так, Дж. Снайдер, класифікуючи конкуруючі ідеології, як засновників реалізму та ідеалізму перелічив лише американців, європейці ж виявилися родоначальниками лише ліберального підходу. А серед основних мислителів усіх трьох підходів перелічені лише американці [240].

Протягом 1980-х років концептуальне мислення про «альтернативну безпеку» чи «оборонну оборону» (defensive defence) в Європі розвивалося в напрямі пошуку політичних і воєнних альтернатив головним течіям у доктрині стримування.

Основні інтелектуальні сили стояли за незалежним мирним рухом, що закликав до роззброєння та дотримання прав людини в обох наддержавках.

Таблиця 1

Представники основних ідеологій (за Дж. Снайдером)

	<i>Реалізм</i>	<i>Лібералізм</i>	<i>Ідеалізм</i>
<i>Засновники</i>	Г. Моргентау, К. Уолтц	А. Сміт І. Кант	А. Вендт Дж. Раггі
<i>Мислителі</i>	Дж. Мершеймер Р. Пайп С. Уолт	М. Дойл Р. Кеохане Дж. Ікенберрі	К. Сіккінк М. Барнетт М. Фіннемор
<i>Політики</i>	О. фон Бісмарк Г. Кіссінджер Б. Скоукрофт	В. Вільсон К. Аннан Б. Клінтон	М. Ганді О. бен Ладен Антиглобалізаційні рухи
<i>Практичні наслідки</i>	Важливість сили	Просування демократії, розвиток міжнародних інститутів	Принциповий активізм
	Неконсерватори		Захисники прав людини

Критика дослідників миру та експертів з альтернативної безпеки в Європі протягом 1970–1980-х років сформувала нові національні підходи, що виникли протягом 1990-х років у Франції (І. Лакосте, Д. Біго, Б. Бадье), Великобританії (Б. Бузан, К. Бут, П. Роджерс), Канаді (Г. Портер), Німеччині (У. Альбрехт, Д. Зенхаас, В. Ріттбергер, Е.-О. Чемпіль) і стали викликом американській концептуалізації національної безпеки. Починаючи з 1990-х років у Південній Європі відродилася геополітика (Франція, Італія, Іспанія). В інших частинах світу з'явилися критична або нова геополітична школи, що розробляли нові підходи до прогнозування глобальних викликів (екологічна геополітика чи політична геоекологія) [210, s. 1453–1485].

У Німеччині сфокусувалися на аналізі процесу зменшення значення кордонів, чи на детериторіалізації політичних процесів, насамперед у ЄС, у той час як в інших країнах світу зводили нові бар'єри: проти міграції з півдня як у США щодо Мексики, так у Європі щодо Середземномор'я.

Дж. Грум і П. Мандавіль відзначали, що зростаючий вплив європейського підходу, який історично формує дисциплінарну проблематику та характер міжнародних відносин, були стимульовані

філософами й соціологами М. Фуко, П. Бурдьє, Н. Лумана, Ю. Габермаса та дослідниками мирних студій Ю. Галтунгом, Дж. Бертоном, В. Ріттбергером, Д. Зенгхаасом.

Слід зазначити, що латиноамериканські теорії залежності (*dependencia*) 1960–1970-х років (К. Фуртадо, Р. Маріні, Т. Дос Сантос), а починаючи з 1980-х років – концептуальне бачення науковців із Африки, Близького Сходу, мали лише мінімальний вплив на західні уявлення про міжнародні відносини та безпеку.

2007 року дискурс про безпеку, як зазначали К. Носсал, С. Хоффман та М. Церн [250, s. 21–46], позбувся домінуючого впливу американських соціальних наук.

Виклики, уразливість і ризик стали об'єктивними загрозами безпеці, суб'єктивна проблема безпеки також залежить від політичного контексту. Якщо у європейському безпековому дискурсі кліматичні зміни домінували як основні питання безпеки, то у США нагальність цієї проблеми була занижена.

У Європі виникли нові центри інтелектуальної й концептуальної інновації у сфері безпеки, зокрема в Абериствіті, Парижі, Копенгагені, що призвело до розвитку нової теорії європейської безпеки (*New European Security Theory*), мережевого маніфесту про критичний підхід до безпеки в Європі. Зокрема, Копенгагенська школа поєднує дослідження миру з традицією Г. Гроція англійської школи, інтегруючи внесок скандинавських, британських, німецьких та французьких дослідників.

Отже, із початку 1990-х років виникали нові дослідницькі організації, які похитнули домінування в безпековій сфері Департаменту оборони США та американських академічних центрів, що представляли університети Ліги плюща. Зусилля американських неоконсерваторів звести глобальний порядок денний до непоширення зброї масового знищення та війни проти терору також зазнали невдачі. Однак більшість журналів із безпекових студій (у тому числі з міжнародної безпеки) видають у США, а ринок Північної Америки залишається найбільшим для літератури в цій сфері. Із 1990-х років нові журнали з міжнародних відносин і проблем безпеки почали видавати в інших країнах, а з 1992 року – кожних три роки проводити європейську конференцію з міжнародних відносин (*European Conferences on International Relations, ECPR*). Вона доповнює щорічні конференції Асоціації

міжнародних досліджень у Північній Америці, де мають місце інтелектуальні дебати про безпеку, мир, екологію і розвиток.

Регіональні відмінності знайшли своє відображення не лише в наукових підходах, а й у політиці держав. Так, Японія у світовій боротьбі за безпеку фокусується на «свободі від бажання», і вона «повністю покриває всі загрози людському виживанню, щоденному життю і гідності... і посиленні зусиль у протистоянні цим загрозам», таким як хвороби, бідність, фінансові кризи, голод, безробіття, злочинність, соціальні конфлікти, політичні репресії, деградація землі, обезліснення, загрози довкіллю, катаклізми, ріст населення, міграція, тероризм, виробництво наркотиків та наркотрафік. Якщо для Японії людська безпека здебільшого ототожнюється з розвитком, то Канада асоціює її насамперед зі «свободою від страху», тобто з боротьбою з насиллям. Якщо у Європі кліматичні зміни стали одним із головних питань безпеки, то у США за президентства Дж. Буша ця проблема була виведена на другий план.

Зусилля однієї країни отримати повний контроль над безпековим дискурсом у своїй «війні з терором», намагаючись політично адаптувати наукові докази кліматичних змін та обмежити наукову свободу, зазнали невдачі. Зростаюче сприйняття глобальних екологічних змін як загрози для виживання людства та критика вузьких підходів до розуміння безпеки з боку неоконсерваторів США сприяли розширенню й поглибленню розуміння концепції безпеки, яка все більше відображає наявну культурну й релігійну різноманітність як у політичних дебатах про безпеку, так і в науковому дискурсі.

Що стосується України, то вітчизняні науковці відзначають, що «в умовах, коли академічна наука в Україні продовжує значною мірою перебувати під впливом оціночних підходів до висвітлення проблем, викликаних потребами державного і національного будівництва, вітчизняний методологічний апарат та відповідна концептуально-термінологічна база досліджень національної безпеки і суміжних сфер (міжнародної безпеки, політичної безпеки тощо) продовжує лише формуватися та позбуватися елементів ідеологічності та заангажованості» [120, с. 9].

Перші концепції щодо змісту понять «безпека», «національна безпека», «державна безпека» з'явилися ще наприкінці ХІХ – на

початку ХХ ст. Відомі українські громадсько-політичні діячі, історики (М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко та багато інших) в умовах бездержавності української нації зуміли в низці фундаментальних досліджень окреслити основні віхи українського народу, проілюструвати фактори, які загрожували безпеці Київської Русі, Галицько-Волинській державі, а також Гетьманщині, призвели до занепаду цих держав.

Водночас українська політологічна та історична думка зазнали значного впливу антиукраїнського законодавства російського царату в національно-культурній сфері, що надовго загальмувало державотворчий поступ, а отже, на науковому рівні унеможливило дослідження комплексу проблем, пов'язаних із національною безпекою.

Ситуація для українських учених суттєво не змінилася й напередодні Першої світової війни, хоча відзначимо, що під впливом поляризації Європи (зумовленої діяльністю двох військово-політичних блоків – Антанти та Троїстого союзу) у Російській імперії все більше уваги в широких колах громадськості приділяли проблемі «безпеки імперії», захисту громадян перед можливим військовим конфліктом.

Проте у складних суспільно-політичних умовах російський царат не гарантував безпеку етнічним меншинам держави, дбаючи передусім про росіян. Ще у 80–90-х рр. ХІХ ст. уряд розпочав дискримінацію німецьких колоністів: їм заборонялося мати власність і селитися за межами міських поселень. Більше того, місцева влада нерідко виселяла німецьких колоністів, які орендували землю згідно зі словесними договорами, забороняла представникам цього народу відкривати нові фабрики, заводи, орендувати підприємства.

Після початку Першої світової війни (1914–1918 рр.) усе частіше в науковому обігу зустрічаємо термін «безпека» в зовнішньополітичному контексті, що, звичайно, зумовлено військовим конфліктом. Значне зацікавлення громадськості починають викликати заходи влади щодо забезпечення безпеки громадян у військових умовах, зовнішні та внутрішньополітичні чинники, що загрожували суверенітету та цілісності Російської імперії.

В іншій імперії – Австро-Угорській, у складі якої перебували

західноукраїнські землі, існували значно кращі умови для національно-культурного розвитку українців, діяльності громадських організацій та політичних партій. Однак незважаючи на цей факт термін «державна безпека» українські вчені не розробляли на науковому рівні, а поразка в державотворчих змаганнях Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) (1918–1919 рр.) унеможливила подальші теоретичні пошуки в наповненні реальним змістом цього поняття, адже в Другій Речі Посполитій міжвоєнного періоду ХХ ст. навіть термін «український» був заборонений на законодавчому рівні.

Натомість польські дослідники продовжували теоретичні напрацювання у сфері «національної безпеки». У міжвоєнній Другій Речі Посполитій осередком безпекознавчих досліджень стала низка наукових установ, серед яких – Інститут дослідження національних справ та Східний інститут. На сторінках їхніх друкованих органів – «Sprawy Narodowościowe», «Wschód/Orient», «Wiuletyn Polsko-Ukraiński» – часто аналізували міжнародні відносини в Центрально-Східній Європі, зовнішню політику Польщі, а також деякі аспекти т. зв. «орієнтацій» українського політикуму. Серед польських авторів відзначимо фаховість та обґрунтованість розвідок Є. Гедройця, В. Бончковського, А. Бохенського та інших дослідників.

На Наддніпрянщині нову сторінку в безпекознавстві було започатковано після більшовицького перевороту в Російській імперії: невизнання держави європейськими країнами, боротьба на внутрішній арені з національними рухами та політичною опозицією, бажання поширити комуністичні ідеї на інші держави та ін. фактори призвели до масового використання цього терміна в тогочасних нормативно-правових актах. Проте тільки 1934 р. термін «державна безпека» набув нового політичного підтексту, що пов'язано з утворенням при НКВС СРСР Головного управління державної безпеки.

1936 року термін «державна безпека» введено до Конституції СРСР. Зокрема, ст. 14 Основного закону констатувала, що завданнями Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів державної влади та органів державного управління є: а) представництво СРСР у міжнародних зносинах, висновок, ратифікація й денонсація договорів СРСР з іншими

державами, установлення загального порядку у взаєминах союзних республік з іноземними державами; б) питання війни і миру; в) прийняття до складу СРСР нових республік; г) контроль за додержанням Конституції СРСР і забезпечення відповідності Конституцій союзних республік з Конституцією СРСР; д) затвердження змін кордонів між союзними республіками; е) затвердження утворення нових автономних республік і автономних областей у складі союзних республік; ж) організація оборони СРСР, керівництво всіма Збройними силами СРСР, установлення керівних основ організації військових формувань союзних республік; з) зовнішня торгівля на основі державної монополії; і) охорона державної безпеки.

У цей же період сформовано перші радянські наукові т. зв. «безпекові школи». Учені починають тлумачити «державну безпеку» як «стан непорушності суспільного-політичного устрою» та комуністичного режиму загалом, територіальної цілісності країни в контексті внутрішньої й зовнішньої політики. У такому симбіозі «державна безпека» – це комплекс заходів, яких уживають органи державної влади для захисту державного та суспільного устрою, територіальної недоторканності й незалежності держави від «підривної діяльності ворожих комуністичному ладу буржуазних спецслужб», а також від противників наявного устрою всередині країни.

Під визначення «ворожих» підпадали всі неугодні тодішньому радянському режиму – як цілі «буржуазні» держави, так і політичні партії, громадські організації. Не стали винятком політичні партії Західної України у міжвоєнний період ХХ ст., які режим трактував як «буржуазно-націоналістичні», антинародні та реакційні. Автори серії брошур «Західноукраїнська контрреволюція в підготовці війни проти СРСР», «Саботажники визвольного руху – інтервенти», «З хрестом і мавзером проти радянської України (про католицькі партії української буржуазії Західної України)» мали на меті ознайомити зі знаряддям підготовки інтервенції, із методами ошукування широких верств трудящих за допомогою релігійних та націоналістичних лозунгів, соціальної демагогії, якими послуговуються партії Західної України.

Упродовж 1950-х – першої половини 1980-х рр. радянські «безпекові школи» запозичують провідні ідеї «буржуазних»

західних концепцій. Під їх впливом у період «гласності», «перебудови» та «демократизації» в СРСР, особливо на зламі 1980–1990-х рр., у країні розгорнулася масова критика органів державної безпеки. Саме тоді термін «державна безпека» (де-факто безпека політичного режиму й вищої партійної номенклатури) радянські науковці стали розглядатися значно ширше, ніж «безпека суспільства».

Відновлення української державності у 1991 р. започаткувало діаметрально протилежний підхід до поняття «безпеки», ніж в останні роки існування СРСР. Тоді ж із наукового обігу практично вийшов доробок радянської історіографії, оскільки тогочасні вчені не розробляли категорію «національна безпека», яку на практиці заміняли терміном «безпека СРСР», «державна безпека». Також залишилися осторонь такі важливі в загальноприйнятому розумінні компоненти національної безпеки, як безпека суспільства й особистості.

Проаналізувавши стан українського безпекознавства, академік НАН України В. Горбулін констатував: «Ефективність функціонування системи управління національною безпекою (СУНБ) значною мірою визначається як станом розробленості теорії національної безпеки, так і рівнем впровадження у практику відповідних методів, методик, моделей, механізмів, принципів тощо. В Україні теорія національної безпеки сьогодні знаходиться в стадії активного формування й динамічного розвитку, що зумовлене стрімким розвитком процесів глобалізації, інтенсивним наростанням загроз у багатьох сферах життєдіяльності особи, суспільства й держави, ускладненням їхніх взаємозв'язків. Водночас спостерігається тенденція зростання складності СУНБ. Вона знаходиться у стадії глибокої трансформації і, з одного боку, набуває багаторівневого, багатоцільового характеру, а з іншого – потребує розробки нових підходів і методів для забезпечення функцій ефективного передбачення, прогнозування, планування, побудови сценаріїв розвитку тощо» [1, с. 5–6].

Із 90-х рр. ХХ ст. вчені починають приділяти увагу оборонному військовому потенціалу нашої держави. У працях В. Богдановича, О. Бодрука, Ю. Калагіна, В. Ліпкана, Г. Новицького, Л. Хилько та ін. дослідників і публіцистів окреслено складові оборонного потенціалу та шляхи підвищення їх показників. Основна увага

сконцентрована на проблемі підготовки силових структур держави до можливого військового конфлікту. Зокрема, В. Пасічко констатував, що «проблеми, пов'язані із забезпеченням воєнної безпеки нашої держави, були актуальними з перших днів незалежності України. За нинішньої воєнно-політичної обстановки у світі, коли багато країн не виключає можливості використання збройних сил задля реалізації своїх національних інтересів, та з появою нових загроз, пов'язаних з діяльністю міжнародних терористичних угруповань, саме оборонна сфера стає однією з найважливіших складових забезпечення необхідних умов життєдіяльності і розвитку суспільства» [111].

На сьогодні все частіше військову безпеку науковці поєднують із політичними чинниками. Різнострамовані тенденції співвідношення чисельності «корінних» національностей та «некорінних», наявність двох і більше мов на території регіону, різниця у виробничій інфраструктурі, зміни в ієрархії управління тощо – далеко не вичерпний перелік факторів, які, на думку вчених, впливають на рівень безпеки держави.

Проблема забезпечення національної безпеки в соціально-економічній, інформаційній площині упродовж останніх двадцяти років викликала постійні дискусії в наукових колах. У роботах В. Гошовської, В. Куценка, М. Долішнього, А. Сухорукова, О. Хомри, В. Шлемка, Н. Яценко та ін. визначено пріоритети економічного розвитку нашої держави в контексті національної безпеки.

Отже, безпека є базовим поняттям і ключовою концепцією в соціальних науках, яку використовують в інтелектуальній традиції та школах, концептуальних рамках та підходах. Поняття «безпека» асоціюється з багатьма різними значеннями, що стосуються рамок та вимірів, які застосовують до індивідів, географічних територій, соціальних конвенцій/договорів за зміни історичних умов та обставин. Таким чином, безпека як індивідуальна чи соціальна політична цінність не має незалежного значення й завжди пов'язана з контекстом та специфічною індивідуальною чи соціальною ціннісною системою та її реалізацією.

2.2. Політичні традиції шкіл і підходи до концепції безпеки

Уявлення про загрози безпеці, виклики, уразливості та ризики залежать від домінуючого світогляду чи політичної традиції. Англійська школа виділяє три підходи до безпеки, де реалісти (Фуکیدід, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Г. Моргентау) вказують на інтереси й силу власної держави, у той час як раціоналісти чи прагматики (Г. Гроцій) вказують на міжнародну спільноту (не людство), де суб'єктами є держави як утворення, що приймають рішення, які через співробітництво можуть створювати інститути, норми, дипломатію та міжнародне право і таким чином будувати «суспільство / спільноту держав, міжнародну спільноту». Ідеалісти (І. Кант) вважають, що «єдині рішення полягають у тому, що ми забираємо держави та їх державні системи зі сцени і дозволяємо розвиватися динаміці, заснованій на індивідах і спільноті людства, світове суспільство (де суб'єктами на протиположному міжнародній спільноті є індивіди, не держави)». Для реалістів безпека стосується безпеки власної держави, ідеалісти борються за концепцію індивідуальної чи глобальної безпеки, прагматики (Г. Гроцій) є раціоналістами, покладаючись на відносини між державами, що будують стійкі моделі, які генерують порочні (дилема безпеки) чи позитивні кола (режими безпеки).

Уявлення про безпеку є ключовим поняттям для: 1) воєнних, мілітаристських, стратегічних чи безпекових студій із точки зору підходу Т. Гоббса; 2) досліджень миру та конфліктів, що фокусуються на негативному (запобігання війні) чи позитивному мирі. Із 1990-х років відстань між двома школами звузилася, інтенсивні теоретичні дискусії відбуваються в рамках безпекових студій. У безпекових студіях і дослідженнях миру деякі автори надають перевагу вузькому розумінню безпеки, проте багато фахівців використовують поняття екологічної й людської безпеки.

Зазначимо, що безпека як концепція соціальної науки «є неоднозначною та еластичною у своєму значенні». Якщо 1962 р. А. Волферс відзначав, що «безпека, в об'єктивному сенсі, вимірює відсутність загроз для набутих цінностей, у суб'єктивному сенсі – відсутність страху, що ці цінності стануть об'єктом нападу», то майже через три десятиліття Р. Арт стверджує, що її суб'єктивні

аспекти – це: «почуватися вільним від загроз, неспокою чи небезпеки. Безпека, таким чином, є станом розуму, у якому індивід ... відчувається безпечним від загрози з боку інших».

Хоча об'єктивні чинники уявлення про безпеку є необхідними, однак їх не достатньо. Суб'єктивні чинники значною мірою впливають на сприйняття безпеки в багатьох країнах. Через анархічну природу міжнародних відносин «стурбованість за виживання підвищує заклопотаність щодо безпеки». Для держави почувати себе в безпеці передбачає, «чи вона може переконати інших не нападати на неї, чи вона успішно захищається у випадку нападу». Тобто безпека вимагає наявності достатньої військової сили, але також і безлічі «невоєнних елементів ... для продукування ефективної військової могутності». Р. Арт відзначав необхідність розширення поняття безпеки, що має включати «захист навколишнього середовища від незворотної деградації через протидію з-поміж іншого кислотним дощам, опустеленню, вирубці лісів, забрудненню озонового шару та глобальному потеплінню», та відродження ООН, що створить кращі перспективи для колективної безпеки.

Безпека – це соціальна цінність чи символ, що стосується захисту, відсутності ризику, упевненості, надійності, довіри, передбачуваності на противагу небезпеці, ризику, безпорядку та страху. Як концепція суспільствознавчих наук безпека є неоднозначною та еластичною у своєму значенні.

Як було вказано, А. Волферс виділив дві сторони концепції безпеки – в об'єктивному та суб'єктивному сенсі. Для конструктивістів же безпека є міжсуб'єктною, стосується того, що актори роблять із нею. Тобто безпека залежить від нормативної основи, що не може сприйматися як належне. Політичні конструкти безпеки мають реальний вплив на світову політику, оскільки вони керують діями політиків, які здійснюють постійний вплив на політичний порядок як на національному, так і міжнародному рівнях.

Інший дослідник питань безпеки А. Маркиани проаналізував її походження й перспективи розвитку з точки зору нових соціальних ризиків [225, с. 110], що лягло в основу його міркувань про насамперед соціальну безпеку, при цьому поняття національної чи людської безпеки він не вживав.

До початку ХХ ст. в енциклопедії «Британіка» було відсутнє визначення концепції безпеки й політики безпеки (security policy). Водночас німецька енциклопедія «Брокхаус» 1993 року визначала безпеку як ключове поняття, вказуючи на його римське походження й наголошуючи, що воно має багато значень через різні контексти та виміри як соціальна цінність чи символ, його використовують щодо захисту, відсутності ризику, упевненості, надійності, довіри, передбачуваності на противагу небезпеці, ризику та страху. Узагальнено її історичні виміри, різне значення в період середніх віків і Нового часу разом із розвитком сучасної територіальної держави з XVII ст. та держави-нації, починаючи з XIX ст., та еволюцію концепції соціальної безпеки. В енциклопедичній статті проаналізовано соціальні та антропологічні аспекти змін у сприйнятті та використанні концепції безпеки в соціологічних дискусіях про нові цінності та ризики. У 21-му виданні енциклопедії термін «політика безпеки» став ключовим, фокусуючись на базовій моделі політики безпеки насамперед у Німеччині протягом та після закінчення «холодної війни».

Загалом німецькі політологи визначають безпеку як відсутність чи уникнення небезпеки. Концепція безпеки у їх розумінні обмежена державою, її обговорюють із точки зору зв'язку з внутрішньою безпекою (екстремізмом, злочинністю, тероризмом) та зовнішньою національною безпекою, так само як і соціальною безпекою.

Українські науковці визначають безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішньої та внутрішньої загрози [177]. Система безпеки охоплює такі основні елементи: наукову теорію (філософію), доктрину (концепцію), політику, стратегію й тактику забезпечення безпеки; сукупність міжнародних, державних і громадянських (недержавних) інститутів та організацій, які забезпечують безпеку особи, суспільства, держави; засоби, способи й методи забезпечення безпеки.

Розрізняють такі типи безпеки: а) за масштабом: міжнародна, регіональна, локальна; б) за суб'єктами: особиста, суспільна, національна, колективна; в) за суспільними сферами: політична, економічна, військова, екологічна, радіаційна тощо.

Аналогічне визначення наведено і щодо національної безпеки:

«стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз». У Юридичній енциклопедії також наведено визначення безпеки авіаційної, дорожнього руху, екологічної, економічної, колективної, міжнародної, мореплавання, праці, радіаційної.

Залежно від умов класифікації, у науковій та публіцистичній літературі об'єкти безпеки можна визначати:

– за територіально-просторовою ознакою: індивідуальні, суспільні (групові), державні (національні), локальні, трансрегіональні, субрегіональні, регіональні, глобальні (світові, універсальні);

– за сферами забезпечення необхідних умов життєдіяльності: політичні, економічні (поділяються на фінансові, технологічні, ресурсні, аграрні, продовольчі тощо), екологічні, суспільні, військові (мілітарні), демографічні, культурні, ідеологічні, інформаційні;

– за формою вираження: матеріальні й духовні цінності, національні інтереси.

Можна виділити такі види безпеки залежно від сфери:

– політична безпека – стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держав від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. У багатьох випадках її ототожнюють із державною безпекою, проте її зміст значно ширший. Політична безпека як центральний елемент національної безпеки означає безпеку всього політичного життя, захищеність прав і свобод громадян, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, рухів, цілісності та незалежності держави від політичної сваволі й екстремізму в середині держави, політичного тиску та агресивних спрямувань на міжнародній арені. Найбільш прийнятною формою політичної організації, що забезпечує політичну безпеку, є представницька демократія, через яку реалізуються суспільні інтереси;

– державна безпека – захищеність державних інституцій, необхідних для виконання функцій з управління загальносуспільними справами. До них належать державний суверенітет, територіальна цілісність, державний кордон, конституційний лад, державна влада, економічний, науково-технічний та оборонний потенціали [107, с. 137];

– економічна безпека – це сукупність умов, за яких зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси й протистояти зовнішнім економічним загрозам, повністю використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці; здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному й міжнародному рівнях (сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному росту національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, що захищає від різного роду погроз і втрат).

Найважливішим чинником економічної безпеки є відповідність системи економічних та виробничих відносин не лише потребам виробництва, а й економічного розвитку країни. Водночас можна виділити кілька напрямів економічної безпеки: демографічна, продовольча, ресурсна, питноводна, енергетична, цінова, фінансово-грошова, кримінальна ;

– соціальна безпека – стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства загалом (інакше кажучи, від соціальної безпеки залежать забезпечення нормальних умов життя суспільства, недопущення деградації певних соціальних груп, саме виживання української нації);

– інформаційна безпека суспільства й держави – характеризується рівнем захищеності, стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, сфери управління, військової справи тощо) щодо небезпечних, дестабілізуючих інформаційних впливів [107, с.144-145].

Історично першою серед різновидів безпеки була сформована концепція соціальної безпеки, що виникла протягом ХІХ–ХХ ст. і стала одним із ключових понять політики «Нового курсу» Т. Рузвельта, коли він 8 липня 1934 року у зверненні до Конгресу визначив основною ціллю своєї адміністрації посилення безпеки громадян: безпека дому, гарантування джерел існування та безпека соціального забезпечення. Правове оформлення це поняття отримало в Законі про забезпечення («Social Security Act») 1935 року. Схожі положення містилися також в Атлантичній хартії, підписаній між США й Великобританією для об'єднання зусиль у

боротьбі з нацистами. Лідери двох держав закріпили в ній такі загальні принципи своєї національної політики, як суверенітет, територіальна недоторканність, безпека й економічне співробітництво країн, прагнення добиватися для всіх людей «більш високого рівня життя, економічного розвитку й соціального забезпечення», утворення системи загальної безпеки й роззброєння агресивних країн. Деякі дослідники пов'язують появу соціальної безпеки з глобальною економічною кризою 1929 року.

1948 року соціальна безпека, закріплена у ст. 22 Загальної декларації прав людини, стала одним з основних прав. У 1950-ті рр. сформувався консенсус поняття, під яким розуміли правові заходи, спрямовані на забезпечення доходу осіб з обмеженими чи відсутніми можливостями для отримання доходу чи спрямовані на охорону їх здоров'я. Сьогодні соціальний захист передбачає збереження доходів, переважно у вигляді надання грошових компенсацій у випадку втрати роботи, зокрема, унаслідок виходу на пенсію, втрати працездатності й безробіття; надання послуг відповідальними за соціальний захист адміністраціями, включаючи медичний догляд, певні аспекти соціальної праці й навіть промислові взаємини. Досить рідко цей термін уживають щодо позначення питань забезпечення основного захисту – їжі, одягу, притулку, освіти, грошей та медичного догляду.

Соціальну безпеку в сучасній українській політологічній та історичній думці по-різному трактують науковці. Одні розуміють під цим терміном стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства загалом (коли від соціальної безпеки залежать забезпечення нормальних умов життя суспільства, недопущення деградації певних соціальних груп, навіть виживання української нації)/ Інші, зокрема І. Гнибіденко у праці «Соціальна безпека: теорія та українська практика», розглядають соціальну безпеку в площині «людини, суспільства й держави».

Ще один ключовий момент повоєнного розвитку концепції безпеки у США – поява «американської системи безпеки», чи національної безпеки держави. Ця концепція національної безпеки стала важливою політичною концепцією для легітимації як пріоритету державних витрат на національну безпеку, а не на соціальне забезпечення та для пояснення зв'язку Америки з рештою

світу. Пріоритет витрат на оборонний комплекс був закріплений у Законі про національну безпеку (National Security Act) 1947 року, що заклав правову та інституційну основу національної безпеки у США.

Якщо президенти від Демократичної партії (Т. Рузвельт, Г. Труман, Дж. Кеннеді, Л. Джонсон) виступали за зростання ролі держави для протистояння викликам у соціальній сфері, то їх колеги з Республіканської партії в 1940-х роках спершу виступали проти зміцнення держави та її орієнтації на забезпечення національної та соціальної безпеки. Однак наприкінці «холодної війни» та після її завершення президенти-республіканці закликали за збільшення державних органів, що відповідали за безпеку разом із сильною промисловою та економічною основою, та за розвиток розвідувальних служб і сил охорони правопорядку.

Інакше кажучи, концепція національної безпеки сформувалася у США протягом Другої світової війни і стала провідною в ході еволюції системи безпеки держави. Її використовували для узаконення переходу від критики зростання видатків на оборонну сферу в 1930-ті роки до виправдовування безпрецедентного нарощування військової могутності й темпів мілітаризації у повоєнний період.

Слід зазначити, що гонка озброєнь часів «холодної війни» не в останню чергу була зумовлена так званою дилемою безпеки, коли «держава, що прагне до збільшення своєї безпеки за допомогою нарощування озброєння, ненавмисно дає початок ланцюгу подій, які врешті-решт зменшують її безпеку». Сам термін уперше використав Дж. Херц для пояснення зв'язку між страхом та озброєнням у ході «холодної війни». На його думку, прагнення безпеки змушує держави докладати все більше зусиль для накопичення сили й мінімізації впливу з боку інших держав, що призвело до порочного кола взаємного озброєння. Водночас Дж. Херц не погоджувався з тим, що взаємні підозри й дилема безпеки призведуть до постійної гонки озброєнь, що матиме наслідком безкінечні війни. Алан Коллінс виділяв такі характеристики дилеми безпеки: непевність щодо намірів, відсутність відповідної політики, зниження безпеки інших та зменшення безпеки для всіх.

У свою чергу Р. Джервіс зазначав, що «ненавмисні й небажані

наслідки дій набувають оборонного характеру, створюючи дилему безпеки». На його думку, «дилема безпеки не може бути заборонена, а лише поліпшена», у той час як Н. Вілер і К. Бут стверджували, що «теорія безпеки спільнот та практика міжнародної політики серед ліберально-демократичних країн передбачає, що дилеми безпеки можна уникнути навіть в умовах суверенних держав». Вони також стверджували, що після закінчення «холодної війни» «мир є передбачуваним, дилема безпеки зникла» [198, р. 54].

На думку Ж. Кристоу, дилема безпеки не є об'єктивним результатом аналізу, а швидше соціальним і груповим феноменом, що створюється сам по собі, згідно з образом ворога, сформованим відповідно до традицій політичної культури в конкретній країні, що відображає як етноцентризм, так і ідеологічний фундаменталізм [205, р. 31].

2.3. Утвердження концепції соціальної безпеки

XX ст. стало тріумфом соціальної та політичної безпеки. З історичної точки зору успіх поняття «соціальна безпека» став стартовим майданчиком для світового успіху політичної безпеки. На думку Е. Вінкера, у XX ст. поняття політичної безпеки з'явилося спершу в «Декларації 14 пунктів» 1918 року В. Вільсона – проєкті мирного договору, що поклав кінець Першій світовій війні, у його «Принципах світового порядку після війни» паралельно вжито терміни і «безпека» (security), і «захищеність» (safety).

Навіть протягом президентства Т. Рузвельта ці два терміни щодо зовнішньої політики вживали як синоніми. Лише після завершення Другої світової війни перевагу було надано терміну «безпека». Відтоді проблема зовнішньої безпеки стала ключовим поняттям у міжнародних відносинах.

Р. Вольфрум відзначав суб'єктивні й об'єктивні елементи міжнародної безпеки, переслідування яких передбачає трансформацію міжнародних відносин таким чином, щоб кожна держава була впевнена, що мир не буде порушено чи принаймні будь-яке порушення миру матиме мінімальний вплив. Крім того, він звертався до визначення характеристик концепції колективної

безпеки як захисту членів системи проти можливих атак із боку будь-якого іншого члена тієї ж системи і відзначав, що «відмінність між концепцією колективної безпеки й колективного самозахисту до певної міри розмита на практиці і втратила своє значення з огляду на ООН, оскільки через універсальну природу системи ООН будь-яка відмінність, базована на зовнішніх чи внутрішніх актах агресії, позбавлена сенсу».

Значний внесок у розвиток європейської безпеки належить Копенгагенському інституту дослідження миру (Copenhagen Peace Research Institute, COPRI), який у 1980-х роках ініціював перегляд поняття «безпека» відповідно до потреб сучасності. Розроблений ним підхід став результатом багаторічних досліджень, використання досвіду об'єднаної Європи та відображенням домінування немілітаристського підходу до гарантування безпеки на Європейському континенті. Представниками цієї школи є Б. Бузан, О. Вейвер, М. Келструп і П. Леметр, вони впровадили поняття «безпека суспільства», що виникло в результаті усвідомлення феноменів ідентичності й згуртованості суспільства як джерел нестабільності.

Безпеку суспільства розглядають як спроможність суспільства продовжувати власне існування у своєму справжньому стані в змінних умовах і за наявності потенційних чи реальних загроз. «Безпека суспільства – це новий вимір, ... призначенням якого є здолання відстані, що існує між безпекою держави та захищеністю людства» [245, р. 23]. Для такого виду безпеки з'являється нова загроза, що стосується зміни ідентичності.

На думку Б. Бузана, найбільшу загрозу суспільству становлять: 1) міграція, що в результаті неконтрольованого й масового переміщення людей змінює релігійний, етнічний склад (ідентичність) держави; 2) горизонтальна конкуренція – зміна ідентичності внаслідок впливу ззовні; 3) вертикальна конкуренція – зміна ідентичності через нав'язування або створення нової ідентичності в ході інтеграційних процесів або внаслідок тенденції до регіоналізму й сепаратизму [202, р.39].

Ці загрози для безпеки суспільства проявляються у: демографічних змінах; змінах у сімейному укладі: внутрішній узгодженості, взаємозв'язках; поведінковій зміні індивідів, що проявляється у споживацтві, ізоляції, нестачі вільного часу,

надмірній завантаженості працею, індивідуалізмі, зниженні рівня зацікавленості в активній участі в житті громади, побічних ефектах впливу інтеграційних процесів на життя громади; змінах у сфері трудових відносин: зайнятість, конкуренція, професіоналізм, підвищення кваліфікації, модель економіки, кредити та експансіоністська економічна поведінка.

Концепція безпеки суспільства зводиться до немілітаристських загроз та невійськових рішень, коли суб'єктом виступає не держава (національна безпека) чи індивідууми, які мешкають у цій державі (безпека людства, захищеність), а суспільство загалом. На основі такого підходу вдалося виділити кілька дисциплінарних напрямів, зокрема вивчення безпеки, стратегічні дослідження, міжнародні відносини, конфліктний аналіз, що дозволило давати правову оцінку знищення людей їх власними урядами або іншими соціальними групами за політичними мотивами та висувати звинувачення у смерті індивідів певному соціальному устрою незалежно від суб'єктивних оцінок.

Основним завданням людської безпеки є уніфікація підходів до розуміння безпеки та об'єднання основних сфер та акторів, які опікуються безпекою з метою посилення координації між ними. Для цього необхідно перевести концепцію в ранг основної стратегії регіональних організацій. За умови, що це вдасться зробити Європейському Союзу, шанси на глобальне визнання цієї концепції зростуть. Крім того, важливим питанням є збереження нормативної привабливості концепції, недопущення перетворення її на інструмент зловживань. Основний критерій у перевірці відповідності дій лейтмотиву людської безпеки полягає, на думку спеціалістів ПРООН, у такому: політика повинна фокусуватися саме на уповноваженні людей та їх змозі робити вибір; потрібно уникати зайвої сек'юритизації та мілітаризації проблеми; людську безпеку однієї країни не можна забезпечувати за рахунок людської безпеки громадян іншої.

Найбільше критичних зауважень викликають такі положення концепції людської безпеки:

1) надмірна абстрактність поняття, що дає змогу включити до нього все, що впливає на самопочуття індивіда: як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, які визначаються політичним, культурним контекстом. Більше того, надто широка інтерпретація людської

безпеки може призвести до надмірної політизації (сек'юритизації) проблем, що передбачає їх вирішення надзвичайними, недемократичними засобами;

2) може підмінити людський розвиток і права людини, оскільки чітко визначення їх меж у нормативно-правових актах міжнародних організацій, що опікуються питаннями людської безпеки, відсутнє;

3) перебуває під значним впливом ліберальної ідеології, що на практиці супроводжувалася інтервенціонізмом, мілітаризмом, неоімперіалізмом. Інакше кажучи, вона не здатна врахувати бачення представників меншості.

Більше того, оскільки безпека має суб'єктивний вимір, то недемократичні режими можуть вдаватися до обмеження прав і свобод людини, аргументуючи це необхідністю убезпечити їх від ризиків. Тобто слушною є думка про те, що якщо розвиток стає безпековим питанням, то традиційні безпекові актори – військові, експерти зі стратегічних студій, органи охорони правопорядку тощо – мають привілей диктувати, хто та яким чином має опікуватися проблемами людської безпеки. Інакше кажучи, «держава залишає за собою монопольне право на тлумачення загроз та визначення цілей у сфері захисту безпеки» [5, с.139].

До переваг концепції людської безпеки слід віднести те, що вона:

1) є одним з елементів гарантування безпеки спільнот і держав і має не стільки ідеалістичний, скільки реалістичний характер, бо це єдино можливий підхід до тих видів небезпеки, із якими люди стикаються в сучасну глобальну еру.

Європейські експерти також стверджують, що цей підхід є «насправді більш реалістичним як метод врегулювання сучасних криз та може бути ефективнішим, ніж традиційний безпековий підхід, який наголошує на класичному використанні військової сили чи просто додає цивільні інструменти щодо збереження миру до воєнного підходу»;

2) установлює рамки гри з ненульовою сумою, коли всі учасники сприяють підвищенню безпеки один одного;

3) пропонує цілісний підхід до поняття «безпека», який акцентує увагу на неділимості безпеки та взаємопов'язаності загроз, оскільки, як зазначено в Доповіді Комісії з людської безпеки, розв'язання не може бути ефективним, якщо воно є

фрагментованим – запропонованим тими, хто опікується правами, безпекою, гуманітарними питаннями або розвитком.

Як стверджує В. Анікін, концепція людської безпеки практично відсутня в безпековому дискурсі Росії, а намагання впровадити її може розглядатися як «спроба відвернути увагу від справжніх безпекових питань» [5, с.172].

Близьким до поняття «людська безпека» є термін «людський розвиток», під яким розуміють «надання людям можливості розвивати свій потенціал у повній мірі, жити продуктивно і творчо в гармонії з їхніми потребами та інтересами». Основними аспектами людського розвитку є можливість прожити довге та здорове життя, отримати освіту, мати доступ до ресурсів, необхідних для достойного рівня життя, брати участь у житті спільноти.

Як уже було зазначено вище, концепція безпеки поступово розширювалася від початку 1980-х років. Для О. Вейвера, представника Копенгагенської школи, безпека є результатом акту мовлення (сек'юритизації), відповідно до якого проблему розглядають як «екзистенціальну загрозу, оцінювану референтним об'єктом», що передбачає вживання негайних заходів для її нівелювання. Таким чином, «сек'юритизуючий актор» указує «на екзистенційну загрозу» і, відповідно, «легітимізує надзвичайні заходи». «Безпека є об'єктивним відчуттям», що стосується специфічного відчуття небезпеки, тобто щодо «загроз, викликів, уразливості та ризиків» [246, s. 255]. Ключовими елементами концепції сек'юритизації є: а) актор (держава), який виводить певну проблему на рівень питання безпеки; 2) об'єкт сек'юритизації (явище чи актор, якому може загрожувати ця проблема); 3) аудиторія – учасники, які змушені будуть визнати проблему як потенційну небезпеку.

Особливими секторами безпеки є політичний, воєнний, економічний, соціальний, екологічний, а об'єктами (рівнями) – міжнародний, національний, людський. Оскільки безпека є суб'єктивним відчуттям, то його виражають урядові представники, журналісти, науковці або «народ» в акті мовлення чи в письмових свідченнях. Стурбованість безпекою є екзистенційною для виживання референтного об'єкта, і це вимагає й легітимізує надзвичайні заходи та інструменти, щоб протистояти та подолати ці

загрози.

О. Вейвер послідовно відслідковує появу безпеки як наукового поняття в міжнародних відносинах, безпекових студіях і дослідженнях миру і вважає, що існує парадокс, коли дисципліна міжнародних відносин значною мірою не відображає того, «про що безпека має бути» [245, с. 98]. Безпеку часто розглядають відносно «загроз і оборони». На його думку, «безпека – це те, що хочуть зберегти, загроза – це питання здатності зберегти це, а оборона – це те, що треба зробити для протидії (чи запобігання) загрози» [245, с. 100]. Аналізуючи відмінності між національними й міжнародними стратегіями безпеки, О. Вейвер виділяє позитивні й негативні, а також змінні й адаптативні стратегії. Це стосується різних виборів щодо найоптимальніших засобів досягнення безпеки. Кілька концепцій безпеки передбачають різні підходи до того, як досягти цієї мети, а саме: «спільно» (Е. Бар), колективно (К. Дорінг, Дж. Дельбрук), всеоб'ємно (А. Уестінг), кооперативно (Дж. Стейнбрунер), взаємно (М. Макгвайр), універсально (О. Нікітін).

Низку досліджень присвячено економічній безпеці – сукупності умов, за яких країна здатна підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси й протистояти зовнішнім економічним загрозам, повністю використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці.

Оскільки безпека, як стверджує П. Бургесс, завжди була гендерною, її досліджували в рамках міжнародних відносин Ц. Енлоє, К. Сильвестер, Л. Хансен. Вона стосувалася як гендерного (феміністського) підходу до безпеки, так і різноманітних похідних вимірів – соціального, екологічного, людського, продовольчого, водного, медичного, екофемінізму тощо.

Безпосередньо політику безпеки аналізують у контексті контролю за озброєнням, що стало популярною темою міжнародних відносин на початку 1990-х років. Дискусії щодо необхідності переосмислення безпеки у зв'язку з розпадом соціалістичної системи тривалий час не згадували в більшості словників та енциклопедій із соціальних наук. Загалом у міжвоєнний період 1919–1939 років соціальні науки аналізували переважно оборону, національне виживання, національні інтереси

та суверенітет (Ф. Мейніке) чи владу (Е. Карр), а поняття безпеки майже не вживали. Від часу заснування Ліги Націй 1919 року «колективна безпека» стала усталеним поняттям.

Е.-О. Чемпіль розрізняє дві моделі американської політики безпеки в контексті міжнародних відносин: 1) до 1945 року домінувала модель колективної безпеки, яка, згідно з повоєнною політикою США, повинна покривати весь світ; 2) після 1949 року – система взаємної безпеки, яку формували держави-союзники США. Тобто акцент уже було зроблено не на виключному використанні військових інструментів, на підпорядкуванні, а на співпраці з іншими державами [206, с. 17].

Очевидно, деякі види безпеки можуть вступати в конфлікт між собою. Як це було, наприклад, із соціальною (гарантування мінімального добробуту) та національною (розвиток оборонного комплексу) безпекою у США та більшості країн світу в період «холодної війни». Не менш конфліктними є економічна безпека, одна з умов якої – зменшення залежності від зовнішніх чинників і ресурсів, та екологічна безпека, що передбачає скорочення шкідливих виробництв, ощадливе використання власних природних ресурсів. До певної міри зняти протиріччя між різними видами безпеки здатне поняття політики безпеки, що пропонує комплексний підхід до аналізу, виявлення та запобігання загрозам людині.

Наявність чіткої та продуманої політики безпеки є вимогою сьогодення. Під політикою безпеки ми будемо розуміти сукупність організаційних, політико-правових, економічних, соціальних, інформаційних тощо заходів та відповідної інституційної системи для їх реалізації, спрямованих на всебічне гарантування безпеки людини на національному (на території певної держави), так і на міжнародному рівні.

В її основі – пріоритет прав і свобод людини і громадянина, створення сприятливого середовища для розвитку як індивіда, так і суспільства загалом, протидія регіональним і глобальним загрозам. Збільшення кількості та урізноманітнення загроз, із якими стикаються сучасне суспільство й держава, вимагає активнішого використання політичних та економічних, а не силових інструментів для запобігання та врегулювання конфліктних ситуацій, що загрожують безпеці. Така політика безпеки передбачає

широке використання як позитивних, так і негативних стимулів, які формують безпечні форми поведінки всіх учасників політичного процесу.

Отже, політичні події 1989 року, рідкісне поєднання реформаторських зусиль зверху та прагнення до свободи й демократії знизу, як частина мирного перевороту в Східній і Центральній Європі поклали кінець соціалістичним урядам у цих країнах, що призвело до подальшого краху Радянського Союзу й розпуску Організації Варшавського договору 1991 року.

Світовий порядок часів «холодної війни» базувався на двох конкуруючих, добре озброєних політичних системах, здатних зруйнувати світ своєю зброєю масового знищення. В основі протистояння лежала доктрина ядерного стримування, що з розпадом СРСР та підписанням колишніх радянських республік Договору про нерозповсюдження ядерної зброї почала втрачати свою актуальність. Ця структурна зміна міжнародного порядку вплинула на порядок денний політики безпеки та призвела до глобальних політичних і наукових дискусій про перегляд концепції безпеки. Результати цього процесу задокументовані в національних доктринах безпеки і стратегій, наприклад, у США, і в Білих книгах з оборони в багатьох країнах (наприклад, Німеччині 1994 і 2006 років). Також концепція безпеки була об'єктом аналізу наукової громадськості, що поступово відійшла від концептуального домінування США.

Основна небезпека зміщення фокусу безпекових студій та політики з держави на людину полягає в тому, що держава все ще залишається основним гарантом та захисником цієї безпеки, яка турботою про життя громадян може легітимізувати будь-яку недемократичну й антигуманну практику. «Жоден із критеріїв не має монополії на визначення людської безпеки, і це залишає простір для спотворення людської безпеки на угоду чийось сумнівним цілям», – справедливо наголошено в доповіді ПРООН.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ТА САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. У чому полягає зміст регіональної політики безпеки?
2. Розкрийте складові концепції «альтернативна безпека».
3. Яке значення мали роботи М. Фуко, П. Бурдьє, Н. Лумана, Ю. Габермаса на формування безпекової проблематики?
4. Охарактеризуйте роль дослідників мирних студій Ю. Галтунга, Дж. Бертона, В. Ріттбергера, Д. Зенгхааса у формуванні дисциплінарної проблематики та характеру міжнародних відносин.
5. Укажіть, який вплив на західні уявлення про міжнародні відносини та безпеку мали концептуальні бачення науковців з Африки, Близького Сходу, представників латиноамериканських теорій залежності (dependencia) 60–70-х рр. ХХ ст. К. Фуртадо, Р. Маріні, Т. Дос Сантоса.
6. Укажіть, коли науковий дискурс про безпеку позбувся домінуючого впливу американської соціальної науки.
7. Яким чином регіональні відмінності категорії безпеки знайшли своє відображення не лише в наукових підходах, а й у політиці держав?
8. Назвіть, із чим у Японії та Канаді ототожнювали людську безпеку.
9. Уточніть, коли у вітчизняній політичній думці з'явилися перші концепції, що стосуються змісту понять «безпека», «національна безпека», «державна безпека».
10. Розкрийте роль М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка в концептуалізації безпекової тематики.
11. Чи знайшов відображення термін «державна безпека» в Конституції СРСР 1936 р.?
12. Коли почалося формування перших радянських наукових, т. зв. «безпекових шкіл»?
13. Уточніть, за яких умов термін «державна безпека» (де-факто безпека політичного режиму й вищої партійної номенклатури) радянські науковці стали розглядати значно ширше, ніж «безпека суспільства».
14. Поясніть, чому з 90-х рр. ХХ ст. вчені приділяли увагу оборонному військовому потенціалу нашої держави.
15. Розкрийте зміст проблеми забезпечення національної безпеки в соціально-економічній площині.
16. Уточніть специфіку національної безпеки в інформаційній

площині.

17. Чи погоджуєтеся Ви з твердженням про те, що уявлення про загрози безпеці, виклики та ризики залежать від домінуючого світогляду чи політичної традиції політичної школи?

18. Поясніть, чи достатньо лише об'єктивних чинників для уявлення про безпеку.

19. Чи погоджуєтеся Ви з думкою про те, що суб'єктивні чинники значною мірою впливають на сприйняття безпеки в багатьох країнах?

20. Розкрийте зміст концепції безпеки, розробленої німецькими політологами.

21. Окресліть, які три підходи до безпеки виділяє англійська школа?

22. Поясніть, що стало поштовхом до закріплення концепту «соціальна безпека» у ст. 22 Загальної декларації прав людини (1948 р.).

23. Як трактують соціальну безпеку в сучасній українській політологічній та історичній думці?

24. Окресліть зміст «американської системи безпеки».

25. Зазначте основні завдання людської безпеки.

26. Назвіть, які положення концепції людської безпеки викликають найбільше критичних зауважень.

27. Назвіть переваги концепції людської безпеки.

28. Поясніть, чи корелюються поняття «людська безпека» й «людський розвиток».

29. Розкрийте зміст основних моделей американської політики безпеки в контексті міжнародних відносин.

30. Дайте визначення поняття «політика безпеки».

Розділ 3

ГЕОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ І ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ

План

3.1. Безпека в умовах глобалізації: нові виклики

3.2. Інтеграційні процеси й проблеми безпекової політики держав

3.3. Європейська концепція безпеки: основні складові

3.4. Політичний діалог ЄС у контексті формування безпекового міжнародного простору

3.1. Безпека в умовах глобалізації: нові виклики

Розширення й поглиблення концепції безпеки як у державній політиці, так і в наукових дослідженнях вплинули на її просторове уявлення. Перехід від вузької (простір, територія) концепції військової безпеки, гарантованої державою-нацією (чи воєнним союзом) для свої громадян проти численних загроз із боку інших держав (країн, націй, союзів), до ширшої й детальнішої концепції безпеки передбачав вертикальне розширення об'єктів як за рахунок акторів безпекової політики, так і її просторового виміру: від індивіда до людства чи від місцевої до глобальної або навіть «глокальної» спільноти.

Вертикальне поглиблення безпеки передбачало, що відтепер загрози безпеці, виклики, уразливості та ризики більше не походять лише від націй, а й від окремих частин держав (недержавних акторів: етнічних, політичних, релігійних груп, організованої злочинності), чи позанаціональних акторів (транснаціональні корпорації, хеджові фонди, злочинні й терористичні угруповання), чи від окремих людей, що породило нові екзистенційні загрози через ігнорування природоохоронних проблем і зростання споживання.

Нові загрози виживанню, що вимагають ужиття надзвичайних

заходів, були лише частково зумовлені змінами у світовому порядку, що мали місце на початку 1990-х років, значною мірою вони є продуктом індустріальної революції кінця XVIII ст., науково-технічного прогресу та інтенсивного використання природних ресурсів, насамперед вугілля й вуглеводнів.

М. Церн використовував вузьку концепцію безпеки, з огляду на тривале фізичне існування та неушкодженість соціального актора, чия безпека має велике значення [250, р. 97]. Основними безпековими цілями в управлінні є зниження небезпеки й ризиків. Як держава, так і індивіди не лише стикаються з небезпекою, а й можуть стати джерелом знецінення безпеки. Тому завдання забезпечення безпеки стосується: 1) оборони держави від агресії з боку інших держав; 2) правового захисту індивідів від загроз із боку держави; 3) захисту держави від терористів чи революційних загроз; 4) захисту індивідів від загрози з боку соціальних акторів.

Таблиця 2

Безпекові завдання та загрози для держави й суспільства
(за М. Церном)

<i>Загрози, виклики, уразливості та ризики, що постають</i>	<i>Держава як об'єкт</i>	<i>Суспільство як об'єкт</i>
Перед державою-нацією	Війна між державами (завдання зовнішньої оборони)	Державний терор, порушення прав людини (правові завдання)
Перед суспільством (субдержавні й транснаціональні актори)	Тероризм, організована злочинність, транспортування, перемитництво людей і наркотиків (завдання внутрішнього управління)	Насильницькі злочини, погіршення стану навколишнього середовища (завдання захисту)

М. Церн стверджував, що в рамках Організації економічного співробітництва і розвитку держави можуть досягти оборонних і правових завдань легше в еру соціальної денационалізації, у той час як реалізація управлінських і захисних завдань може втрачати своє

значення. Він також відзначив зменшення кількості загроз, що походять від держави, та збільшення тих, які кореняться в суспільстві.

Б. Зангл і М. Церн підсумували свої спостереження щодо зміщення завдань безпеки в ході трансформації від національного до постнаціонального світового устрою у двох гіпотезах про транскордонні загрози: 1) спад у відносній важливості міждержавних воєн; 2) збільшення загроз, коли кордони між громадянськими війнами, тероризмом, державним терором та криміналом стираються [250, р. 176]. Вони роблять висновок, що проблема транснаціональної безпеки зростатиме і таким чином ставитиме нові завдання для наднаціональних органів управління з питань безпеки.

Однак ресурси для протистояння цим загрозам усе ще контролюють наднаціональні інститути. Тобто у вирішенні безпекових завдань ООН в основному покладається на групу могутніх і розвинених держав. У контексті формування постнаціонального світового порядку Б. Зангл і М. Церн стверджують, що:

- 1) центральні проблеми безпеки існують на транснаціональному рівні;
- 2) політика безпеки має місце в міжнародних безпекових інститутах, які зростають на наднаціональному рівні;
- 3) ресурси, що є визначальними для політики безпеки, залишаються на національному рівні;
- 4) процес легітимації для рішень із безпеки все більше переходить на транснаціональний рівень.

Якщо в ХІХ ст. держави-нації утворили національний світовий порядок, то протягом ХХ ст. сформувалися чотири виміри для інтервенції з боку сучасної держави, зосереджені на національному рівні:

- 1) контроль над ресурсами (фінансовими, воєнними);
- 2) легальність (право і справедливість);
- 3) легітимність (публічність, демократія);
- 4) соціальний добробут (включаючи охорону здоров'я).

Передумовою для ефективного існування сучасної держави є «повний контроль над матеріальними ресурсами в межах території» (оподаткування та використання сили). Конфігурація території,

кількість населення та система державного устрою поступово втратили своє вирішальне значення для держави через багатofакторний вплив глобалізації, який проявився у глобальному ринку, діяльності транснаціональних корпорацій, що перебувають за межами контролю з боку держави-нації, що призвело до поступової детериторіалізації державної політики в умовах постнаціонального світового порядку.

З огляду на просторовий контекст сучасної світової політики класичні цілі політики безпеки щодо захисту національного суверенітету в поняттях території, населення, системи правління також зазнали змін у результаті впливу глобалізації та процесів регіональної інтеграції. У Європі тісна економічна взаємозалежність, іноді конкуруючі цілі європейської та євроатлантичної політики, а також зміни в технології змінили класичні цілі безпеки. На думку Г. Броча [198, р. 9], у 1990-х роках у різних частинах світу мали місце два паралельних процеси:

1) процес глобалізації в економічному (фінанси, виробництво, торгівля) і соціальному вимірах (інформація, засоби масової інформації), а також у політичній сфері через зменшення ролі державних кордонів на шляху обміну людьми, капіталом, товарами й детериторіалізацію міжнародних відносин, що пронизала рамки сучасної вестфальської системи;

2) процес частково насильницької територіальної дезінтеграції та фрагментації багатоетнічних держав, поєднаної з нівелюванням значення кордонів (дебордизації простору) уздовж етнічних і релігійних ліній та на тлі зростання суперечок за контроль над територіями.

Слід зазначити, що нове геополітичне середовище початку ХХІ ст. значно вплинуло на діяльність суверенних держав. Держави намагаються скористатися можливостями та мінімізувати ризики, породжені транснаціональними процесами та організаціями. Вони покладаються лише на свою владу, обмежену кордонами їх фізичних територій. Якщо держава вирішить захистити себе шляхом закриття своїх кордонів для глобалізації, вона, можливо, і зможе уникнути низки ризиків, але виявиться на маргінесі світового розвитку, куди не сягнуть позитивні наслідки глобального розвитку й процвітання. Відповідно, кордони мають бути відкритими, а це передбачає готовність зустрічати як позитивні, так і негативні

явища глобалізації. Очевидно, що чим більш демократичною й відкритою є держава, тим більше вигоди вона буде отримувати від глобалізації, але це також передбачає, що держава буде більш відкритою для нових глобальних загроз. За таких умов найвигіднішу позицію посідають країни-члени ЄС, які є сильними й незалежними демократіями, добре інтегрованими в глобалізований ринок.

Тобто можна зробити висновок, що в новому стратегічному середовищі відкритість є обов'язковою умовою, а співробітництво між державами для спільного глобального управління є єдиним можливим варіантом розвитку подій у майбутньому. Оскільки демократичний чинник є одним з основних критеріїв для вступу в Союз, то країни-члени не зацікавлені у веденні війни з іншими державами та утриманні їх за рамками глобалізованого середовища, тому що це ослабить їх включеність у міжнародне середовище й обмежить доступ до можливостей розвитку, які вона надає. Більше того, країни ЄС переконані в необхідності поширення своєї моделі інтеграції на інші регіони світу, оскільки саме співробітництво, а не суперництво, є запорукою миру та розвитку. Зараз найбільші загрози йдуть від держав-невдач, що стали ареною нових видів війни, у яких основними жертвами є мирне населення.

Наймасовіше розширення ЄС відбулося 2004 року за рахунок колишніх соціалістичних країн зі Східної Європи. Етап консультування розпочався в червні 1988 року, коли між цими країнами, ЄС та Радою економічної взаємодопомоги були підписані спільні декларації. Одразу ж після цього було укладено угоди про торгівлю і співробітництво між ЄС та Угорщиною (1988), Польщею (1989) та іншими країнами регіону (1990). У цей же період були укладені європейські угоди (European Agreement) з десятьма колишніми соціалістичними країнами Центральної та Східної Європи: Польщею (1991), Угорщиною (1991), Румунією (1993), Болгарією (1993), Чехією (1993), Словаччиною (1993), Естонією (1995), Литвою (1995), Латвією (1995), Словенією (1996). Вони містили положення про створення зони вільної торгівлі, інституціоналізацію політичного діалогу та перспективу членства.

1995 року в Білій книзі Єврокомісії про інтеграцію країн Східної Європи до внутрішнього ринку ЄС було виділено ключові

моменти, необхідні для створення й функціонування внутрішнього ринку в кожному секторі, правової адаптації, а також особливі управлінські та організаційні структури для імплементації, контролю й виконання правил ЄС. Протягом 1994–1998 років Єврокомісія оцінювала прогрес країн-аплікантів у виконанні критеріїв членства та зрештою внесла їх усіх до списку кандидатів на членство. Майже чотири роки тривали власне перемовини, у ході яких сторони визначали умови, на яких кожен кандидат може приєднатися до Європейського Союзу, та терміни прийняття, імплементації і правового впровадження *acquis communautaire* («спільного доробку ЄС»). Формально кожна країна-кандидат дотримується власного графіка й може бути прийнята до ЄС на основі її прогресу у виконанні вимог вступу та здатності взяти на себе членські зобов'язання. Однак у ході цього й наступного раунду розширення має місце груповий підхід, коли відсталим країнам надають час наздогнати сусідів, а з прийняттям лідерів зволікають. Перемовини відбуваються у формі серії двосторонніх конференцій між країнами-членами та кожною з країн-кандидатів за кожним із 31 розділів *acquis communautaire*. Загальний успіх у перемовному процесі оцінюється кількістю розділів, за якими перемовини є цілком завершеними. Результати перемовин уносять до проєкту угоди про вступ країни-кандидата до Європейського Союзу. Для 10 колишніх соціалістичних республік цей етап завершився у 2002 році. Ратифікація угод із країнами-кандидатами й державами-членами Євросоюзу та його органами завершилася 2003 року, а з 1 травня 2004 року вісім країн (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина і Чехія) стали повноправними членами Євросоюзу. 2007 року статус повноправного члена отримали Болгарія та Румунія, а 2013 – Хорватія.

Геополітичне значення розширення Євросоюзу полягає насамперед у тому, що нові члени були змушені пристати до демократичних цінностей Союзу та перейняти його принцип ринкової економіки, що різко відрізнялося від практики діяльності соціалістичних країн часів «холодної війни». Визначальне значення мають Копенгагенські критерії, прийняті на засіданні Європейської ради в Копенгагені 21–22 червня 1993 року: «асоційовані держави Центральної та Східної Європи, які висловили таке прагнення, можуть стати членами Європейського Союзу. Вступ відбудеться, як

тільки асоційована держава візьме на себе обов'язки членства і відповідатиме політичним та економічним вимогам». Згодом ці вимоги були доповнені на Мадридському саміті (1995) і сформовані в три групи (так звані Копенгагенські критерії):

1) «стабільність інститутів, що є гарантами демократії, верховенства права, прав людини і поваги та захисту прав меншин» (політичний критерій);

2) «існування діючої ринкової економіки, а також спроможність упоратися з конкурентним тиском і ринковими силами в межах Європейського Союзу» (економічний критерій);

3) «здатність узяти на себе обов'язки членства, включно з дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу» (критерій членства), який уперше був сформульований для учасників п'ятої хвилі розширення ЄС.

Європейська Комісія не давала чітких роз'яснень, що саме слід розуміти під цими критеріями, і лише постфактум можна навести уточнення. Зокрема, політичний критерій передбачає: забезпечення свободи парламентських та президентських виборів і виборів до місцевих органів влади; створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних засобів масової інформації; прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин, створення відповідних установ; посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією; вирішення питань правового забезпечення та посилення спроможності боротьби з відмиванням коштів; створення дієвих інститутів у сфері юстиції та внутрішніх справ, гарантії незалежності судової влади, поліпшення функціонування судів; захист особистих прав і свобод людини.

Економічний критерій складається з функціонуючої ринкової економіки та конкурентоспроможності в рамках ЄС. Перший чинник оцінюють на основі аналізу таких показників: рівновага між попитом та пропозицією зумовлена вільною грою ринкових сил; лібералізація цін і торгівлі; відсутність значних перешкод для виходу на ринок (створення нових підприємств) та виходу з ринку (банкрутство); наявність правової бази, зокрема регулювання права власності; виконання законів і контрактів; досягнення макроекономічної стабільності, включаючи стабілізацію рівня цін та стабільність державних фінансів і зовнішнього сальдо; наявність

широкого консенсусу щодо основ економічної політики; достатня розвиненість фінансового сектора для спрямування накопичених коштів на інвестування виробництва.

Наступний критерій – «спроможність упоратися з конкурентним тиском та дією ринкових сил у межах Європейського Союзу» – оцінюють на основі аналізу таких факторів: наявність діючої ринкової економіки з рівнем макроекономічної стабільності, достатнім для того, щоб економічні суб'єкти приймали рішення в умовах стабільного й передбачуваного клімату; достатня кількість, і за належну ціну, людських і матеріальних ресурсів, включаючи інфраструктуру (енергопостачання, телекомунікації, транспорт та ін.), освіти й дослідження та перспективу діяльності в цій сфері; ступінь впливу політики уряду й законодавства на конкурентоспроможність через торговельну політику, політику конкуренції, державну допомогу, підтримку малих і середніх підприємств та ін.; рівень і темпи торговельної інтеграції країни з Європейським Союзом перед розширенням (мається на увазі як обсяг, так і структура торгівлі з країнами-членами); достатня частка малих фірм у структурі економіки, оскільки малі фірми, як правило, отримують більшу вигоду від спрощеного доступу на ринок, а домінування великих фірм може означати більшу інертність у пристосуванні до умов ринку.

Третій критерій – «критерій членства» – передбачає імплементацію в національне законодавство *acquis communautaire*, що складається з 31 розділу, які за ступенем складності можна поділити на чотири групи. До першої, що є найлегшою для переговорів, групи можна віднести розділи, що регулюють питання компетенції держав-членів. У другій групі перебувають відносно незначні проблеми або питання, які можуть бути вирішені окремо від інших частин переговорів. До третьої групи входять розділи, що містять серйозні вимоги до секторальної політики й можуть становити значні труднощі в ході переговорних процесів. Найскладнішою є четверта група, що передбачає свободу переміщення людей і капіталів, регулює сферу сільського господарства, екології, фінансового контролю, юстиції і прав інтелектуальної власності.

Ще до вступу до Євросоюзу частині держав Східної Європи вдалося забезпечити свою безпеку після розпаду Організації

Варшавського договору (1955) шляхом вступу до конкуруючої воєнно-політичної структури – Північноатлантичного альянсу. 1999 року його членами стали Польща, Угорщина та Чехія, а ще через п'ять років – Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія. При цьому слід зазначити, що всі східноєвропейські держави стали членами НАТО швидше, ніж Євросоюзу, що говорить про певний взаємозв'язок між цими організаціями.

Північноатлантичний договір, укладений 1949 року, передбачав, що його учасники сприятимуть подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції засновані, та створюючи умови для забезпечення стабільності й добробуту. Конфлікти в зовнішній економічній політиці сторони намагатимуться усувати й сприятимуть економічному співробітництву між окремими або між усіма учасниками Договору. Для реалізації своїх цілей, діючи окремо чи колективно, шляхом постійного й ефективного вдосконалення власних можливостей та взаємодопомоги, підтримуватимуть і розвиватимуть свою індивідуальну та колективну здатність протистояти збройному нападу.

Стратегічна концепція 2010 року «Активна участь, сучасна оборона» – чітка та рішуча заява про найважливіші завдання та принципи НАТО, його цінності, умови безпеки, що змінюються, а також стратегічні цілі союзу на найближчі десять років. У ній задекларована мета – формування світу без ядерної зброї, але поки вона існує, НАТО залишатиметься ядерним альянсом. Крім того, двері до НАТО відчинені для всіх європейських демократій, які відповідають стандартам членства, оскільки розширення сприяє досягненню мети – цілої, вільної і мирної Європи.

Найпершим завданням альянсу є забезпечення свободи й безпеки всіх його членів політичними й військовими засобами, на сьогодні він залишається основним джерелом стабільності в непередбачуваному світі.

Оскільки сучасне безпекове середовище охоплює широкий набір викликів безпеці територій і населення країн НАТО, що постійно змінюється, для забезпечення їхньої безпеки альянс повинен і буде продовжувати виконувати три основних завдання (п. 4):

1) колективна оборона. Відповідно до ст. 5 Вашингтонського договору країни-члени НАТО завжди надаватимуть допомогу одна одній у разі нападу. Це зобов'язання залишається твердим і непохитним. НАТО здійснюватиме стримування та захист від будь-якої загрози агресії, а також від нових викликів у сфері безпеки там, де вони становлять загрозу основам безпеки окремих країн-членів та союзу в цілому;

2) кризове регулювання. НАТО має унікальний і дієвий набір політичних і військових засобів подолання криз будь-якого характеру – перед, під час і після завершення конфліктів; активно використовуватиме відповідне поєднання цих політичних і військових засобів, щоб допомогти врегульовувати кризи, які виникають і можуть потенційно вплинути на безпеку союзу, ще до того, як вони перетворяться на конфлікти, щоб зупинити поточні конфлікти там, де вони впливають на безпеку союзу, а також щоб допомогти зміцненню стабільності після завершення конфліктів там, де це сприяє безпеці євроатлантичного регіону;

3) безпека на основі співробітництва. Північноатлантичний союз перебуває під впливом політичних подій і подій у сфері безпеки поза його кордонами, а також може сам впливати на ці події, активніше працюватиме задля зміцнення міжнародної безпеки завдяки партнерським відносинам із відповідними країнами та іншими міжнародними організаціями; завдяки своїй участі в контролі над озброєнням, нерозповсюдженні та роззброєнні, а також завдяки тому, що триматиме відчиненими свої двері для всіх європейських демократичних держав, які задовольняють його критеріям.

Також Стратегія містить досить оптимістичне твердження, що «в євроатлантичному регіоні встановлено мир, і загроза умовного нападу на території НАТО є низькою. Це історичний успіх для політики надійної оборони, євроатлантичної інтеграції й активного партнерства, якою керувався союз більше ніж піввіку» (п. 7).

Основними загрозами визначено: балістичні ракети, розповсюдження ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення й засобів її доставки, тероризм, нестабільність або конфлікти за межами кордонів НАТО, кібератаки, висока залежність від транспортної інфраструктури й транзитних маршрутів, технологічний розвиток (лазерна зброя, радіоелектронна боротьба,

технології, які ускладнюють доступ до простору), екологічні проблеми та ресурсні обмеження (п. 7–15).

Отже, заключна частина Стратегічної концепції 2010 року присвячена зміцненню міжнародної безпеки завдяки співробітництву. Це співробітництво ґрунтується на принципі гарантування безпеки «на мінімально можливому рівні сил» шляхом сприяння контролю над озброєнням, роззброєнню та нерозповсюдженню. Країни-члени НАТО переконують, що продовжать докладати дедалі більших зусиль у цих галузях, і посиляються на низку пов'язаних із цим ініціатив. Після цього підтверджують збереження принципу розширення НАТО – найкращого способу досягнення «нашої мети – утворення єдиної та вільної, а також такої, що поділяє спільні цінності, Європи».

3.2. Інтеграційні процеси й проблеми безпекової політики держав

Найважливіша складова підходу НАТО до гарантування безпеки на основі співробітництва – партнерство між НАТО та країнами, що не є членами організації, а також іншими міжнародними організаціями та структурами. У Стратегічній концепції йдеться про більш тісні, гнучкі та відкриті взаємовідносини з партнерами Північноатлантичного союзу в усьому світі, підкреслюється бажання зміцнювати співробітництво з Організацією Об'єднаних Націй та Європейським Союзом.

Водночас на сході Євразійського континенту також активізувалися інтеграційні процеси. Поряд із формально існуючою Співдружністю Незалежних Держав (СНД), що об'єднала 1991 року пострадянські республіки, позбавлені перспективи отримання членства в Євросоюзі, почали формуватися різноманітні регіональні союзи. Замість Організації Варшавського договору, на протигагу НАТО, 1992 року було створено військово-політичну Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ, або так званий Ташкентський договір), членами якого стали спершу Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан і Узбекистан, а 1993 року – Азербайджан, Білорусь і Грузія. Свою мету вона вбачає у зміцненні миру, міжнародної та регіональної безпеки й

стабільності, захисті на колективній основі незалежності, територіальної цілісності й суверенітету держав-членів. При цьому учасники зобов'язуються не вступати у воєнні союзи або брати участь в інших угрупованнях держав та в діях, спрямованих проти партнера по ОДКБ. Україна, яка конституційно не визначилася зі своїм статусом, але заборонила розміщення на своїй території іноземних військових баз (ст. 17), від членства в Організації відмовилася.

На роль безпосереднього конкурента Євросоюзу на Сході претендує Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС), створене 1995 року на основі Митного союзу Білорусі, Казахстану, Киргизстану та Росії. Інтеграційні процеси в його рамках активізувалися 2011 року, результатом чого стало створення Єдиного економічного простору (ЄЕП), який почав функціонувати 2012 року й передбачає економічну інтеграцію Білорусі, Казахстану та Білорусі.

У сфері регіонального співробітництва 2000 року набув чинності договір про створення Союзної держави Росії та Білорусі. Згідно з ним до повноважень Союзної держави віднесено зовнішню політику, оборону й безпеку, бюджетну, грошово-кредитну та податкову системи, митні питання, системи енергетики, транспорту і зв'язку. При цьому кожна держава зберігає суверенітет, незалежність, територіальну цілісність, державний устрій, конституцію, державний прапор, герб.

Ці регіональні інтеграційні проекти реалізувалися на фоні зменшення важливості ядерної зброї. Так, 2007 року провідні експерти із зовнішньої політики США закликали світ зменшити залежність від ядерної зброї та повністю усунути загрозу її використання. А 2008 року було створено групу тиску Global Zero для боротьби за остаточне ядерне роззброєння. Її мету й завдання схвалили десятки чинних і колишніх глав держав та сотні тисяч звичайних громадян.

2010 року США та РФ підписали десятилітній Договір про заходи щодо подальшого скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО–III), що передбачав скорочення кількості ядерних боєзарядів до 1 550 одиниць, міжконтинентальних балістичних ракет, балістичних ракет підводних човнів і важких бомбардувальників – до 700 одиниць.

Українська сторона сподівалася, що в тексті договору будуть затверджені гарантії безпеки, надані Будапештським меморандумом 1994 року. Однак держави обмежилися констатацією, що «зафіксовані в Будапештському меморандумі гарантії будуть виконувати після 4 грудня 2009 року», Великобританія в окремому листі зазначила, що «погоджується з цим», а Китай заявив, що його «принципова позиція відносно незастосування ядерної зброї або загрози її застосування проти неядерних країн та без'ядерних зон розповсюджується на Україну».

Цього ж року у Вашингтоні відбулася восьма Оглядова конференція з виконання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 1968 р.), яку проводять кожні п'ять років для аналізу стану його виконання. Її учасники в черговий раз підтвердили намір у повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання й заявили, що лише повна ліквідація ядерної зброї є єдиною абсолютною гарантією проти використання або загрози використання ядерної зброї, і тому законні інтереси країн, що не володіють ядерною зброєю, полягають в отриманні однозначних та юридично зобов'язуючих гарантій від ядерних держав, які зміцнювали б режим нерозповсюдження ядерної зброї. Крім того, учасники домовилися про сприяння створенню зон, вільних від ядерної зброї, на основі добровільних згод між країнами регіону та відповідно до керівних принципів Комісії з роззброєння ООН 1999 року. Фактично йшлося про зміцнення трьох наріжних каменів Договору: надання права всім країнам користуватися перевагами мирного атома, згоди неядерних держав не ставати ядерними та зобов'язання ядерних держав проводити ядерне роззброєння.

У квітні 2010 р. США прийняли нову ядерну доктрину (Nuclear Posture Review Report), згідно з якою зобов'язалися не використати ядерну зброю та не погрожувати її застосуванням державам, які не володіють ядерною зброєю і які виконують усі вимоги ДНЯЗ. Пізніше була представлена нова Стратегія національної безпеки США, що акцентувала увагу на пріоритетності ядерного нерозповсюдження та роззброєння. Вашингтон також активізував зусилля щодо ратифікації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань, прийнятого ООН 1996 року, який досі не ратифікований жодною ядерною державою.

Однак до чергової конференції у травні 2015 року рівень оптимізму в її учасників значно зменшився через невизначеність долі ядерної програми Ірану та погрози з боку окремих російських політиків застосувати ядерну зброю у випадку агресії країн Заходу. Особливість сучасного етапу доктрини ядерного стримування полягає в тому, що ядерних озброєнь стало менше, ніж за часів «холодної війни», однак імовірність їх використання постійно зростає. У результаті постає вірогідність того, що без'ядерні країни намагатимуться її отримати, а це, у свою чергу, посилить відчуття нестабільності. Багато стримувальних факторів епохи «холодної війни» зараз ослаблені або й відсутні. Насамперед ідеться про загальну згоду щодо необхідності стратегічної стабільності. Деякі з нинішніх ядерних держав хочуть піддати сумніву усталений порядок у місцевому чи глобальному масштабі: і Китай, і Росія незадоволені наявним міжнародним порядком, що ґрунтується на встановлених Заходом правилах. А Індія має спірні кордони з Китаєм та Пакистаном – із ядерними ракетами по обидва боки. Китай замовчує інформацію про розмір, статус і можливості своїх ядерних сил та принципи, якими він керуватиметься у випадку їх використання. Індія та Пакистан хоча й інформують один одного про випробування, але не обговорюють жодних інших заходів для посилення ядерної безпеки, наприклад, відведення озброєнь від кордонів. Ізраїль навіть не визнає існування власного ядерного арсеналу. Протоколи, що регулювали відносини в ядерній сфері між США і РФ, фактично втрачають силу.

До того ж тепер завдати ядерного контрудару спроможні більше країн, що певною мірою сприяє стримуванню й нейтралізує дилему «використовуй, бо втратиш», із якою стикаються у кризові часи держави з малим або вразливим ядерним арсеналом. Чотири ядерні держави – Великобританія, Росія, США і Франція – тривалий час послуговувалися такою гарантією, маючи атомні субмарини, які практично неможливо ліквідувати.

Однак перспектива появи такої здатності в однієї з двох сторін конфлікту, якщо друга її не має, сама може стати фактором дестабілізації. Окрім того, є небезпека, що лідери держав-членів ядерного клубу і та претендентів на членство в ньому швидше готові йти на ризик, ніж це було в період «холодної війни». Загрозу несанкціонованого застосування озброєнь або захоплення частини

їх непідвладними державі угрупованнями збільшують слабкість державних інститутів, зокрема в Пакистані.

Очевидною є необхідність пошуку нових шляхів відновлення ефективного стримування, протидії розповсюдженню ядерної зброї, що передбачає активізацію переговорного процесу про контроль над озброєннями між основними ядерними державами.

Серед чинників, які визначають зміст та напрями реалізації державної політики у сфері національної безпеки країн-членів ЄС, ключовими є такі:

1. Політична система кожної з країн Європи є усталеною. Державні інститути здійснюють свою діяльність на основі розподілу повноважень гілок влади та в умовах контролю громадянського суспільства.

2. Більшість країн ЄС (крім нейтральних Швеції, Австрії, Фінляндії та Ірландії) є членами системи колективної безпеки НАТО.

3. Основним внутрішньополітичним завданням національних урядів є збереження наявних високих стандартів життя, демократичних прав і свобод. У зовнішньополітичній сфері країни ЄС реалізують стратегію «Єдиної Європи» – самостійного впливового центру сили.

Ключовим чинником, гарантом національного суверенітету й протидії зовнішнім загрозам для держав Європи залишається воєнно-політичний блок НАТО (відповідно до положення ст. 5 про «колективну допомогу» Північноатлантичного договору). Американська військова присутність, та особливо ядерна складова НАТО, гарантували безпеку його країнам-членам, яка базувалась на принципах колективної й територіальної оборони. Під фактичним військово-політичним протекторатом США рівень економічного розвитку, якість життя та громадських прав і свобод у країнах Євросоюзу досягли найвищих у світі стандартів. Саме тому країни Західної Європи все ще не сформували спільної стратегії у сфері зовнішньої політики та оборони, зосередивши інтеграційні процеси в соціально-економічній та суспільно-політичній площині.

Вступ до ЄС та НАТО країн-членів Варшавського договору та Балтії завершив історичну місію протистояння Сполучених Штатів радянській загрозі. Закінчення «холодної війни» призвело до суттєвого зниження військово-політичної залежності європейських

країн від США. Зростаюча фінансово-економічна могутність фундаторів ЄС (насамперед Німеччини та Франції) і поява нових загроз сталому розвитку європейських націй спонукали до інтенсифікації процесу формування загальноєвропейської політики у сфері безпеки та оборони.

Із початку 1950-х років європейська інтеграція та безпека стали невіддільними складовими розвитку континенту. Інтеграційні процеси в Західній Європі реалізовувалися для забезпечення миру на континенті. Після двох світових воєн і появи неофункціоналістської концепції інтеграції основним завданням ініціаторів євроінтеграції було зменшення ризику виникнення майбутніх воєн між країнами Європи. Процес наднаціональної інтеграції започаткований для трансформації невпорядкованої системи країн Західної Європи в «робочу мирну систему». У результаті у регіоні сформувалася спільнота безпеки, що на тривалий час виключило можливість використання сили як інструменту для розв'язання конфліктів. У цьому сенсі процес європейської інтеграції став процесом «десек'юритизації», що характеризується А. Вендтом «зростаючою маргіналізацією взаємних тривог щодо безпеки на користь інших проблем» [247, с. 397].

Водночас вирішення питань безпеки чи навіть будь-яких проблем, пов'язаних із обороною в рамках Європейського співтовариства (спільноти), вважалося табу до 1980-х років. Сама спільнота визначала себе як «цивільну силу», а не як безпекового актора. До початку 1980-х років важливі питання зовнішньої політики не мали політичного аспекту безпеки, який поступово входив до порядку денного Європейського політичного співтовариства (European Political Cooperation, ЄПС) і частково сприяв руйнуванню заборони на обговорення питань безпеки. Очевидно, що цей прорив відбувся наприкінці «холодної війни», і з підписанням 1993 року Маастрихтської угоди було створено другий «стовп» ЄС – Спільну зовнішню і безпекову політику (Common Foreign and Security Policy, CFSP (СЗБП)).

Її основними завданнями було визначено:

- захист спільних цінностей, інтересів та незалежності ЄС;
- укріплення безпеки ЄС;
- збереження миру та міжнародної безпеки відповідно до

Статуту ООН, Гельсинського заключного акта та Паризької хартії;

- сприяння міжнародній співпраці;
- розвиток та укріплення демократії й правової держави;
- повага до основних прав та свобод людини.

Неспроможність ЄС власними силами гарантувати мир і безпеку в колишній Югославії та протидіяти загрозам міжнародного тероризму засвідчили необхідність пошуку нових механізмів реалізації задекларованих у СЗБП завдань. Насамперед це стосується створення й досягнення дієздатності сил швидкого реагування Європейського Союзу та механізму цивільного врегулювання криз.

Саме тому 1999 року на саміті ЄС в Кельні CFSP була доповнена Європейською політикою безпеки та оборони (European Security and Defence Policy (ЄПБО)). Інституційною основою останньої стали Комітет із питань політики та безпеки, Військовий комітет, Військовий штаб, Європейський супутниковий центр, Центр збору та збереження інформації.

Таким чином, протягом десятиліття ЄС не лише став «інститутом безпеки», але також і міжнародним безпековим актором.

Кінцевою метою цих зусиль стало створення 60-тисячних Європейських сил швидкого реагування (ЄСШР) із власним командуванням, засобами зв'язку, розвідки, морським контингентом та авіацією для виконання Петерберзьких завдань:

- гуманітарні та рятувальні операції;
- миротворчі операції;
- бойові операції з керування кризами.

Створення країнами Європейського Союзу ЄСШР, крім цих функціональних завдань, мало на меті також такі політичні цілі:

1) засвідчити спроможність Євросоюзу реалізовувати самостійну політику у сфері безпеки та оборони на Європейському континенті;

2) позбутися залежності від Сполучених Штатів у вирішенні суто європейських справ;

3) інституційно затвердити ЄС як сильного самостійного геополітичного актора.

Європейська стратегія безпеки (ЄСБ), прийнята Європейською Радою у грудні 2003 року, є одним із найкращих прикладів

трансформації викликів безпеки, із якими зіткнувся ЄС у ХХІ ст. «Європа стикнулася з новими загрозами, що є більш різноманітними, менш помітними і менш передбачуваними». Ці загрози включають тероризм, поширення зброї масового ураження, регіональні конфлікти, розпад держав, організовану злочинність. Водночас жодна з цих загроз не є суто воєнною за своєю природою і не може бути вирішена військовими засобами.

З огляду на це стратегія, названа «Безпечна Європа у кращому світі» (A Secure Europe in a Better World), радить приймати ці загрози зі знанням, що «перша лінія оборони завжди буде за кордоном», водночас закликаючи до створення безпеки в сусідніх країнах і для посилення ефективного мультилатералізму як основи міжнародного порядку.

«Інклюзивний» підхід має вирішальний вплив на бачення Європейським Союзом перспектив розвитку безпеки й оборони. Треті держави не розглядають як потенційного ворога, якого треба тримати подалі від європейських процесів і розглядати як основне джерело небезпеки. Євросоюз відстоює позицію, що безпека повинна включати максимальну кількість учасників, оскільки спільне вирішення проблем безпеки дає можливість будь-якій країні стати активною частиною глобалізованого світу.

Крім того, Європейська стратегія безпеки передбачає, що у кризових ситуаціях військовий потенціал не можна спрямовувати на руйнування чи знищення інфраструктури на певній території, а лише на відновлення людських і матеріальних ресурсів, що є спільним набутком усього глобального суспільства. Інакше кажучи, вона закликає до конструювання та консолідації глобальних публічних благ, таких як закон і порядок, багатство і стабільність.

Окрім принципу включеності, ЄСБ наголошує на важливості максимізації ефекту взаємозв'язку між безпекою та розвитком, тобто на стимулюванні розвитку через безпеку. Суть цієї взаємозалежності полягає в тому, що певного критичного рівня безпеки можна досягти через вчасне використання військової сили, що має стати лише першим кроком у здійсненні антикризових заходів, орієнтованих на розбудову інститутів та розвиток економіки, поліпшення управлінського апарату, стимулювання участі, правління закону, соціального розвитку. Очікуваним результатом стане причинно-наслідковий зв'язок між безпекою та

розвитком, що підтримують і посилюють один одного.

За такого підходу безпека є передумовою розвитку, у той час як реальна й тривала безпека не може бути досягнута без розвитку. Розвиток, особливо якщо він не обмежений лише економічною сферою, продукує безпеку у тривалій часовій перспективі, однак його неможливо досягти без гарантування тривалої безпеки. Безпека є визначальним, проте лише одним із ключових компонентів загальних зусиль, спрямованих на більш комплексний, міждисциплінарний підхід, де військова могутність – один із низки інструментів, інтегрованих у синергетичну стратегію розвитку. Якщо вдасться досягти успіху в генеруванні розвитку, то військові інструменти втратять своє значення, а їх місце посядуть місцеві інститути безпеки.

Іншим наріжним каменем ЄСБ є співпраця, орієнтована на «ефективний мультилатералізм», через який ЄС та інші міжнародні організації, такі як ООН, НАТО, Африканський Союз, АСЕАН тощо, повинні взаємодіяти для спільних цілей у вигляді стабілізації та поліпшення глобального середовища. Цей ефективний мультилатералізм також повинен включати інші організації, що представляють громадянське суспільство та поодинокі, ізольовані держави. Найважливішою для Євросоюзу є співпраця з НАТО, до складу якого входить 21 країна-член ЄС, особливо після створення постійних органів, відповідальних за координацію зусиль у відносинах ЄС – НАТО.

Тобто ключовими механізмами ЄСБ є: включеність, взаємозв'язок безпеки та розвитку, співпраця та ефективний мультилатералізм.

Європейську безпекову та оборонну політику можна розглядати як зовнішньополітичну діяльність ЄС, спрямовану на реалізацію спільних стратегічних завдань держав-членів у сфері коопераційної безпеки, що може бути трансформована в систему колективної безпеки.

Серед комплексу завдань Стратегії ключовими були визначені такі:

- створення необхідних умов для стабільного розвитку та дієздатного державного управління в країнах – безпосередніх сусідах ЄС;
- підтримка світового порядку на основі ефективних форм

багатосторонньої співпраці;

– боротьба зі старими та новими загрозами, запобігання будь-яким конфліктам.

Повноважні представники країн Європейського Союзу визнали, що забезпечення необхідного рівня безпеки виходить за межі національних кордонів і вимагає пошуку адекватних механізмів нейтралізації глобальних загроз сучасного світу. Об'єднана Європа як самостійний актор системи міжнародних відносин визначила такі загрози сучасності:

- 1) міжнародний тероризм;
- 2) розповсюдження зброї масового ураження;
- 3) регіональні конфлікти;
- 4) низька якість державного управління, корупція, зловживання владою та загальна слабкість державних інститутів;
- 5) організована злочинність.

Положення Стратегії були зафіксовані на саміті Європейського Союзу 13 грудня 2007 року в Лісабонському договорі про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про створення Європейського Співтовариства (Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community). Згідно з положеннями Лісабонського договору, перехід до спільної політики у сфері оборони здійснюється на підставі одностайного рішення Європейської Комісії. Договір передбачає колективну відповідальність країн-членів ЄС, обов'язкове надання допомоги всіма можливими засобами країні, що стала жертвою агресії. Положення Лісабонського договору для Об'єднаної Європи про «взаємну допомогу» фактично дублює П'яту статтю Вашингтонського договору про створення НАТО. Північноатлантичний альянс охарактеризовано у Стратегії як один з основних елементів системи міжнародної безпеки. При цьому договірно-правові зобов'язання у сфері безпеки та оборони країни-члени ЄС реалізують з огляду на безумовне верховенство положень Статуту ООН, не порушуючи специфічних положень національного законодавства нейтральних країн та зобов'язань членства в Північноатлантичному альянсі.

3.3. Європейська концепція безпеки: основні складові

Соціальні конструктивісти в міжнародних відносинах вважають, що соціальна реальність будується на основі міжсуб'єктних норм та ідей. Відповідно, безпека не є об'єктивним феноменом, а виникає в процесі соціальної й політичної взаємодії, у якій певні цінності й соціальні норми, колективні ідентичності й культурні традиції відіграють вирішальну роль. Безпека – це «те, що актори роблять», виходячи зі свого бажання визначити спільні концептуальні відмінності, що лежать в основі різних концепцій безпеки, та мінімалістського визначення безпеки як низької ймовірності завдання шкоди бажаним цінностям [195, р. 16]. Д. Бальдін сформулював запитання, за якими можна проаналізувати будь-яку концепцію безпеки: Безпека для кого? Ціна досягнення рівня безпеки? Від яких загроз? Якими засобами? За який часовий період? Аналогічно Б. Моллер виокремив, практично аналогічні, характеристики безпеки: Безпека для кого? Безпека чого? Безпека від кого? Безпека від чого? Безпека якими засобами? [229, с. 278–279].

Якщо ці два підходи ввести до контексту європейської інтеграції, то найбільш доцільними для аналізу політики безпеки будуть такі питання:

- 1) безпека для кого чи чого?
- 2) убезпечення якої цінності? Це питання може стосуватися, наприклад, політичного суверенітету й територіальної цілісності (щодо держав), колективної ідентичності (для суспільства) чи якості життя, добробуту або фізичного виживання (для індивідів);
- 3) безпека від кого чи чого? Це питання порушує проблему загроз, небезпек, ризиків та викликів, які сприймаються як невизначеність для відповідних об'єктів.

Як уже зазначалося, до 2003 року ЄС не сформулював чіткої концепції безпеки. Замість цього тривалий час безпековий дискурс у ЄС характеризувався різноманітністю та неповнотою, «суперечностями між широким і вузьким підходами до безпеки, перший із яких підтримувала Комісія, а другий – Рада». Проте еволюцію європейського розуміння безпеки можна відстежити на основі офіційних документів та політичних заяв, зроблених чиновниками органів ЄС.

1. Безпека від кого чи чого?

Як правило, ЄС уникає чіткого визначення об'єктів своєї безпеки, тобто відповіді на запитання «Безпека для кого чи для чого?». Найчастіше використовують штампи на кшталт «глобальна безпека», «безпека Європи», «європейська безпека», «безпека ... у Європі», «безпека Союзу», «безпека для континентальної Європи», «міжнародна безпека» чи просто «наша безпека». Однак якщо взяти за основу об'єкти безпеки, то можна виділити дві основні тенденції в її європейському розумінні:

а) європеїзація – визнання того факту, що ЄС усе більше сприймається як окремий об'єкт безпеки;

б) індивідуалізація – індивіди отримують набагато вагомніше значення як об'єкт безпеки в європейському безпековому дискурсі.

Одна з найбільш яскравих особливостей європейського розуміння безпеки полягає в тому, що ЄС сам став основним об'єктом в інституційному дискурсі безпеки. Сьогодні значення європейської безпеки вийшло далеко за межі уявлення про гарантування безпеки своїм державам-членам: «Європа це більше ніж сума держав-частин, і ЄС може діяти від імені Європи. Європа не складається ні з ЄС та його складових, ні з держав-членів із відповідними міжнародними організаціями: обидва пласти є політичною реальністю і не можуть бути зведені один до іншого». Інакше кажучи, «європейська безпека» – це не просто опис регіонального виміру «міжнародної безпеки» в традиційному, державно орієнтованому сенсі.

Про ЄС ми можемо говорити у двох аспектах: а) історичному, що бере початок з ініціювання інтеграційного процесу та тлумачить ЄС як мирний проєкт; б) міжнародному: після закінчення «холодної війни» ЄС став безсумнівним актором міжнародної безпеки.

Інтерпретація ЄС як мирного проєкту стосується його внутрішніх аспектів, характеризує європейську інтеграцію як історичне досягнення, що зробило воєнні конфлікти між державами-членами неможливими. Цей зв'язок між інтеграцією та безпекою частково виражається через такі епітети представників ЄС, як «небеса миру», «острів миру», чи просто як «острів щастя», чи «наріжний камінь миру в Європі». Така характеристика стосується ЄС як «спільноти безпеки», що гарантує внутрішній мир

і водночас функціонує як приклад для інших регіонів. Прикметно, що в цьому контексті концепція «безпеки через інтеграцію» стала провідним мотивом для запуску інтеграційного процесу в 1950-х роках, однак до 1980-х років сам інтеграційний проєкт не став окремим об'єктом безпеки. Лише «сек'юритизація» інтеграційного процесу протягом 1980-х років призвела до конструювання європейського проєкту як окремого об'єкта, для якого внутрієвропейський мир гарантує ЄС як безпекова структура.

Другий аспект стосується ЄС як об'єкта безпеки, сфокусованого на його зовнішньому вимірі, у якому ЄС розглядають як міжнародного актора. Чим активнішу роль відіграє ЄС у вирішенні питань міжнародної безпеки й у просуванні спільних цінностей та інтересів на міжнародній арені, тим більше ЄС як такий стає окремим об'єктом безпеки. Провідна роль ЄС у сфері міжнародної політики формується одночасно з її зростаючою концептуалізацією як окремого об'єкта європейської безпеки.

Окрім тенденції до європеїзації, друга характеристика розвитку європейського розуміння безпеки стає очевиднішою – зростаюче значення індивіда як об'єкта. Ця тенденція стосується як безпосередньо громадян Євросоюзу, так і мешканців інших країн за його межами. Щодо громадян ЄС безпека досягають внутрішньою політикою держав-членів. Крім того, безпека громадян ЄС в інших країнах (наприклад, у зонах конфлікту) отримує все більше визнання у європейському безпековому дискурсі. Так, у Маастрихтському договорі не тільки було впроваджено поняття «громадяни ЄС», а й наголошено на їх захисті у третіх країнах посольствами інших країн-членів. Так звані Петерсберзькі завдання (Petersberg tasks), накреслені 1992 року та внесені до Амстердамської угоди 1997 року, передбачали військові порятункові операції для захисту громадян ЄС. Аналогічно 1995 року безпекова стратегія Західноєвропейського союзу надала перевагу «безпеці європейських громадян у світі». Таким чином, безпека громадян ЄС, які перебувають у країнах чи зонах, де відбуваються бойові дії вже протягом кількох років, є вагомим аспектом європейської стратегії управління кризою.

Після 11 вересня 2001 року ЄС також особливу увагу звертає на захист своїх громадян від атак терористів за кордоном: «ЄС шукатиме шляхів посилення безпеки своїх громадян, які є

резидентами чи подорожують третіми країнами й перебувають під загрозою тероризму».

Окрім безпеки громадян ЄС, захист цивільного населення від збройних конфліктів у третіх країнах, так само як і взаємозв'язок між безпекою та людським розвитком, відіграє все більшу роль: безпека також означає свободу від голоду, втрат та маргіналізації.

Ці аргументи відповідають концепції людської безпеки, розробленої ООН. Однак сам термін «людська безпека» на початку 2000-х років рідко вживали в європейських дискусіях. Лише у вересні 2004 р. група експертів під керівництвом відомого вченого М. Калдор представила Верховному комісару ЄС зі спільної зовнішньої та безпекової політики Х. Солана доповідь «Доктрина людської безпеки для Європи». У ній запропоновано концепт людської безпеки як стратегічний наратив, безпекову стратегію для Європи й зазначено, що людська безпека – це «свобода індивідуумів від основних небезпек, пов'язаних із тяжкими порушеннями прав людини» [184].

У доповіді вказано, що основними постулатами безпекової доктрини ЄС повинні виступати такі елементи: основні принципи проведення операцій (верховенство прав людини, міцна політична влада, мультилатералізм, висхідний підхід із залученням громадськості), регіональний фокус операцій; задіяння правових інструментів та належне використання сили; створення 15-тисячних сил реагування з людської безпеки (Human Security Response Force) і розробка нової законодавчої основи для здійснення інтервенцій та операцій.

Через чотири роки ця стратегія була доповнена Мадридським звітом, у якому експерти аргументували необхідність «європейського шляху безпеки», що базувався б на принципах людської безпеки. «Людська безпека, – зазначено у звіті, – повинна надати нові операційні рамки для зовнішньої політики Європейського Союзу».

У європейському дискурсі людська безпека часто є синонімом «обов'язку захищати», що зміщує фокус уваги з людської безпеки всередині Союзу (як внутрішнього елемента) на її гарантування ззовні (як частину СЗБП/ЄПБО). Обидві концепції, згідно з резолюцією Європейського парламенту, мають «практичні наслідки та значну політичну мотивацію для стратегічного напрямку

європейської безпекової політики...». Водночас указано на відсутність «автоматичного обов'язку та засобів у розпорядженні ЄС щодо розміщення місії ЄБОП, цивільних чи вийськових, у всіх кризових ситуаціях». Ідеться про констатування обмеженості ресурсів ЄС та розуміння людської безпеки як діяльності ЄС поза його межами, а не на континенті.

Тобто для ЄС людська безпека є зручним дискурсивним інструментом, використання цього дискурсу Європейським Союзом може ознаменувати собою появу більш ефективного концепту людської безпеки «другого покоління», здатного подолати концептуальну та практичну аморфність першого визначення.

Барселонський звіт «Доктрина людської безпеки для Європи» містить три основних причини, чому Євросоюз повинен користуватися концепцією людської безпеки:

1) моральність (як моральна необхідність захищати людське життя);

2) правові підстави (як легальний обов'язок захищати права людини);

3) «освічений егоїзм» – визнання неспроможності гарантувати європейську безпеку, якщо сусідні країни перебуватимуть під загрозами. У ньому автори звіту вбачають деяку форму реалізму, а не тільки ідеалізму.

Ці аргументи підкреслюють важливість концепції людської безпеки для сучасного світу та необхідність її реалізації на інституційному рівні. Більше того, людська безпека дає можливість стерти межі між внутрішніми та зовнішніми вимірами безпекової політики Європейського Союзу.

Дослідницька група спроможностей європейської безпеки (Study Group on Europe's Security Capabilities) 2004 року представила Доктрину людської безпеки для Європи (A Human Security Doctrine for Europe). У ній запропоновано, щоб людська безпека була консолідована як наративна стратегія зовнішньої політики ЄС, що дасть таким чином необхідні спроможності. Акцент зроблено на вакуумі, що існує між реальними потребами у сфері безпеки та наявними на цей момент спроможностями (які в основному складаються зі збройних сил, призначених для боротьби проти зарубіжних армій та охорони державних кордонів). Приймавши Доктрину людської безпеки, ЄС буде сприяти

створенню більш безпечного світового порядку в повному розумінні того, що «європейці не можуть бути в безпеці, коли інші у світі живуть у суворій небезпеці», як зазначено у звіті.

Для реалізації європейської стратегії безпеки Доктрина людської безпеки для Європи визначає п'ять ключових принципів, яким повинні відповідати всі операції щодо людської безпеки:

1) пріоритет людських прав, що повторює пропозицію Міжнародної комісії з питань інтервенції та державного суверенітету (International Commission on Intervention and State Sovereignty), представлену у звіті «Відповідальність захищати» («The Responsibility to Protect», 2001);

2) формування відповідальної політичної влади;

3) мультилатералізм, чи надання пріоритету міжнародному правовому порядку;

4) висхідний підхід: діяти з урахуванням потреб місцевого населення;

5) необхідність врахування регіональних особливостей у ході вирішення проблеми.

Після видання цього документа Комітет Європейського парламенту із зовнішніх відносин опублікував звіт про Стратегію європейської безпеки (European Security Strategy). Він визнавав важливість цивільно-військової місії, запропонованої Групою з вивчення європейських безпекових спроможностей, у рамках ЄПБО та введення цивільної компоненти до сил реагування на людську безпеку (Human Security Response Force), що отримала назву «Добровільні послуги з людської безпеки» (Human Security Volunteer Service).

Варто звернути увагу на те, що ЄС концептуально пов'язує індивідуальну безпеку й розвиток у третіх країнах із європейською безпекою. Оскільки ЄС розглядає порушення прав людини як основну причину збройних конфліктів, міграцій, транснаціональної злочинності та міжнародного тероризму, індивідуальна безпека в третіх країнах постає як передумова для міжнародної та європейської безпеки.

Зв'язок між бідністю та безпекою можна встановити за допомогою двох внутрішньо суб'єктивних процедур. По-перше, через виконання своєї ролі та дотримання встановлених стандартів ЄС є визнаним міжнародним актором. Можливість запобігати

конфліктам та діяти незалежно у сфері безпеки розглядають як ключову в ході формування ЄС як визнаного міжнародного актора. ЄС має намір підтвердити свою спроможність, представляючи свою політику розвитку не інакше як інструмент запобігання конфліктам і через реалізацію своєї безпекової політики як останнього засобу в кризовому менеджменті.

По-друге, феномен бідності та його динамічний потенціал призводять до конфліктів, які розглядають як зовнішні щодо ЄС. Суть самого Союзу полягає в концепції порядку, включаючи розвинене громадянське суспільство. У відносинах із державами, що не входять до його складу, Союз розглядає ефективно функціонуюче громадянське суспільство як центрального партнера в запобіганні та пом'якшенні конфліктів. Проте працююче громадянське суспільство відсутнє в умовах бідності та низького рівня економічного розвитку, що, незважаючи на сам конфлікт, є додатковим аргументом для втручання ЄС у кризову ситуацію. Більше того, ці випадки розглядають як такі, що загрожують акторам громадянського суспільства, які активно борються з бідністю та сприяють розвитку. Тому ЄС стає на захист акторів громадянського суспільства не лише для гарантування реалізації своєї політики розвитку, але й для запобігання конфлікту. За такого підходу ЄС у своїй політиці безпеки робить акцент не лише на запобігання конфліктам, але і на вжитті заходів кризового менеджменту, які, слід визнати, досить рідко застосовують на практиці [205, р. 50–51].

Тепер варто розглянути, як ці дві тенденції – європеїзація та індивідуалізація безпеки – впливають на державу-націю, яку традиційно вважали єдиним об'єктом безпеки. Безпеку країн-членів майже не згадують у загальноєвропейському безпековому дискурсі. Поняття «національна безпека» дуже рідко вживають і на європейському рівні. Однак це не означає, що держави-члени втратили своє значення як об'єкти безпеки. Широке розуміння поняття «європейська безпека» складається не лише з безпеки Євросоюзу, а також і його членів та громадян.

Тенденція до європеїзації та індивідуалізації безпеки змусила держави-нації відмовитися від виключного права на статус об'єкта безпеки. Водночас умови для безпеки держави-нації змінилися: фактично європеїзація безпеки держав-членів створила ситуацію,

коли їхня «національна безпека» заснована значною мірою на десек'юритизаційній якості відносин та на спільному представництві численних безпекових інтересів у міжнародному середовищі. З огляду на це К. Чуррука Мугуруза говорить про «колективізовану безпеку» [206, р. 5].

До того ж зростання важливості індивідуального призводить до зміни в розумінні функцій державної безпеки, оскільки, зрештою, це безпека громадян, які належать до ЄС, так само як і до держав-членів, що повинні про них турбуватися. У результаті концепція безпеки ЄС сьогодні складається з кількох об'єктів, безпеку яких усе більше розглядають як невіддільну та взаємопов'язану, – індивідуальна, національна, європейська, міжнародна та глобальна безпеки є взаємозалежними [197, р. 9].

Європеїзація безпеки вилилася у формування спільного бачення безпеки Євросоюзу, водночас безпекові умови держав-членів усе більше змінюються в ході інтеграційного процесу. Індивідуалізація безпеки акцентувала на тому, що індивідуальна безпека є основним завданням будь-якої безпекової політики як на національному, так і на європейському рівнях.

ЄС сьогодні уособлює унікальну систему колективної безпеки. Фактично Євросоюз не можна вважати ні системою колективної безпеки, ні військовим оборонним альянсом у традиційному їх розумінні. Європейська політика вже не зосереджується виключно на питаннях співробітництва між державами у сфері безпеки для більш ефективної реалізації національних безпекових інтересів. Навпаки, на європейському рівні протягом останніх десятиліть ЄС сформувався як особливий політичний суб'єкт. Таким чином розвинулося постмодерне розуміння безпеки, що не виходить виключно з традиційного принципу національного суверенітету й не наголошує виключно на національних інтересах, але акцентує на підтриманні інтеграційних процесів, посиленні здатності ЄС діяти ефективно й просувати спільні цінності на світовій арені. Не можна виключити збільшення кількості об'єктів як потенційних цілей конфліктів у майбутньому, тому національна безпека не завжди є синонімом європейської безпеки, так само як індивідуальна безпека громадян ЄС та «людська безпека» громадян третіх країн не можуть бути зведені до спільного знаменника.

2. Убезпечення яких цінностей?

Збільшення кількості об'єктів безпеки відобразилося і в урізноманітненні цінностей, які слід захищати. Наприклад, значення добробуту та здоров'я індивідів значно зросло в результаті індивідуалізації безпеки. Із точки зору європейського підходу інтеграція, так само як і політична ідентичність Євросоюзу, є ключовою цінністю, яку слід оберігати. До того ж значення політичного суверенітету та територіальної цілісності як традиційних цінностей концепцій безпеки, орієнтованих на державу, змінилося.

Як уже було зазначено, усвідомлення ЄС як об'єкта безпеки розпочалося у 1980-х роках, як і процес європейської інтеграції. Важливість європейської інтеграції стала результатом її подвійної функції:

1) підтримання характеру ЄС як «спільноти безпеки» та як «острова щастя»;

2) посилення спроможності ЄС діяти ефективно на міжнародній арені.

Крім того, чим більшого успіху досяг ЄС як міжнародний актор на світовій сцені, тим більше значення цих цінностей, зокрема розвитку європейської ідентичності щодо міжнародного середовища. Ліберальні цінності, такі як демократія, права людини, є системоутворювальними характеристиками цієї ідентичності. У результаті міжнародне просування цих цінностей ЄС на міжнародному рівні не лише підтримує ці принципи глобально, а також сприяє зміцненню ідентичності ЄС у світовій політиці.

Якщо інтеграцію та європейську ідентичність часто називають постмодерними цінностями європейської безпеки, то традиційні цінності, такі як політичний суверенітет чи територіальну цілісність, вважають модерними об'єктами традиційного розуміння національної безпеки.

Однак процес європейської інтеграції не оминув ці принципи. Навпаки, у ході поглиблення інтеграції протягом останніх десятиліть вони зазнали значних змін, які можна охарактеризувати як «постмодерну» реконцептуалізацію. Наприклад, суверенітет країн-членів став застарілою цінністю в ході інтеграційного процесу, його значення адаптувалося до нових політичних умов у

європейській багаторівневій системі управління: «держави переглянули значення та масштаб суверенітету. ... колективний перегляд мав місце з огляду на те, що держава може проголосити таким, що перебуває під її виключним контролем і, відповідно, над чим вона його втратила. ... суверенітет – це форма, а зміст із часом змінюється» [246, р. 116].

Ця зміна значення з огляду на суверенітет не стосується справжньої незалежності держав-членів, яка фактично завжди була предметом певних обмежень. Зміна суверенітету стосується перш за все зміщення акцентів у взаємозв'язку між суверенітетом держави-нації та політичною владою. Тому характерною особливістю є не лише вираження факту, що ступінь політичної влади на рівні держав-членів зменшився в ході інтеграції, без піддавання сумніву з боку держав-членів підвалин свого суверенітету. Більш значиме вираження зміни в розумінні суверенітету стосується відсутності зовнішньої політичної влади, яку вже не вважаються основною передумовою національного суверенітету.

Насправді через розвиток наднаціональної політичної системи та продовження здійснення «вільного суверенітету» з'явилася система комплексного суверенітету, основною рисою якої є поділ суверенітету між різними рівнями. Цей постмодерний, чи швидше європейський, перегляд суверенітету допоміг створити постсуверенний порядок усередині Євросоюзу без втрати державами-членами свого політичного суверенітету в його конституційному значенні.

До того ж цю зміну у значенні суверенітету доповнював процес знесення кордонів усередині ЄС. Хоча цей процес ніколи не піддавав сумніву територіальну цілісність держав-членів, він фактично нівелював важливість територіальної цілісності як безпекового чинника в між'європейських відносинах усередині Євросоюзу. Хоча захист території все ще покладено на збройні сили держав-членів, колективні оборонні альянси (НАТО, ЗЄС), певні повноваження держав щодо контролю над кордонами вже передані на наднаціональний рівень.

Змінився не лише ступінь, за якого елементи наднаціональної державності з'явилися в результаті процесу європейської інтеграції, саме розуміння державами-членами свого суверенітету та територіальної цілісності, а і їх доповнення новими принципами на

європейському рівні. Останнє виражено в європейських угодах, зокрема в Єдиному європейському акті 1987 року, що визначає «незалежність». Крім цього, в Амстердамській угоді 1997 року додатково визначено «цілісність Союзу» як справжню мету ЄС. Аналогічно, в 1993 році було анонсовано, що «територіальна цілісність» і «політична незалежність Союзу та його держав-членів» є важливими об'єктами Спільної зовнішньої та безпекової політики. Інакше кажучи, Євросоюз конститує себе як незалежного політичного суб'єкта, чия власна квазісуверенна та політична ідентичність стали все більш незалежними об'єктами політики безпеки. Як результат, сьогодні держави-члени мають бажання задіювати військові інструменти для захисту безпеки Євросоюзу, навіть без наявності прямої загрози їх національній безпеці в традиційному розумінні.

3. Безпека: яким чином?

Після невдачі Європейського оборонного співтовариства (European Defence Community), створеного 1954 року, питання, пов'язані з безпекою, не обговорювали в рамках європейських структур досить тривалий час. Лише з 1980-х років відбулися зміни, коли інтенсивний тиск із боку міжнародної спільноти та зростання напруги по лінії Схід – Захід усе частіше почали сприйматися як загроза безпеці Західної Європи.

У результаті члени ЄС дійшли висновку, що Європейська спільнота повинна відігравати більш впливову роль на міжнародній арені. Стагнацію, що характеризувала інтеграційний процес із 1970-х років, почали розглядати у зв'язку з питаннями безпеки, і поступово сформувався консенсус щодо необхідності його пришвидшення. Це мало два наслідки:

- 1) Європейське політичне співтовариство почало братися за врегулювання економічних та політичних аспектів безпеки;
- 2) процес інтеграції отримав новий імпульс із прийняттям Єдиного європейського акта, а після закінчення «холодної війни» – з угодою про Європейський Союз.

Після створення Спільної зовнішньої та безпекової політики 1993 року європейський безпековий дискурс активізувався. Спершу сприйняття ризиків державами-членами різнилося, а відповідь на

них була реактивною вже після того, як вони призводили до негативних наслідків. Однак поступово виробилося спільне бачення, що необхідно вважати ризиком, особливо в контексті постбіполярного світу, та яких попереджувальних заходів необхідно вжити. Відповідно, фокус уваги змістився від безпосередніх воєнних загроз із боку інших держав до врахування цілої низки різноманітних ризиків і викликів у сфері безпеки.

Із 1980-х років шанс на можливу невдачу європейського інтеграційного процесу розглядали як досить вагомий чинник небезпеки. Подальше поглиблення ступеня інтеграції між країнами вважали необхідною умовою безпеки, запорукою збереження внутрішнього миру та посилення спроможності для проведення спільних зовнішніх акцій. За такого підходу альтернативних сценаріїв, таких як повернення протистоянь між державами чи політика балансу сил, можна було уникнути лише за умови поглиблення інтеграції. Відповідно, фрагментацію та розпад регіонального утворення розглядали як значну загрозу безпеці на Європейському континенті.

На початку 1990-х років поняття «нестабільності» стали застосовувати для позначення різноманітних ризиків та викликів, що потенційно чи віртуально загрожували міжнародному миру та європейській безпеці з точки зору Брюсселя. Географічно Європейський Союз зосередився насамперед на ситуації в найближчих країнах-сусідах, надавши перевагу миру й стабільності на Європейському континенті та в сусідніх регіонах.

Особливу увагу приділяли конфліктам і нестабільності у Східній Європі та Росії, а також на Балканах та Близькому Сході, у Середземномор'ї. Як ризики розглядали можливу невдачу демократизаційного процесу в Росії внаслідок посилення в ній авторитаризму, прикордонні та етнічні конфлікти в Східній Європі, економічну прірву між ЄС і країнами Східної Європи та Північної Африки, гуманітарну кризу в колишній Югославії, тривалий конфлікт на Близькому Сході.

Останніми роками Євросоюз демонструє тенденцію до розширення геополітичних масштабів урахування потенційних ризиків, що є результатом двох подій:

1) прийняття у 2004 й 2007 роках нових членів зі Східної й Південно-Східної Європи, що змістило кордони Євросоюзу далі на

схід і змусило зацікавитися ситуацією в нових сусідніх країнах, для яких згодом було розроблено політику сусідства [216, р. 35];

2) терористичні атаки 11 вересня 2001 року, що спонукали ЄС чутливіше реагувати на безпекові проблеми глобального характеру. Відповідно, Євросоюз та країни-члени все глибше усвідомлюють потенційну загрозу з боку конфліктів і нестабільності в досить віддалених від Європи регіонах.

Як наслідок, Європейська стратегія безпеки 2003 року відзначає, що «проблеми, такі як у Кашмірі, регіоні Великих Озер, на Корейському півострові, впливають на європейські інтереси прямо й опосередковано, так само як і конфлікти ближче біля дому, передусім на Близькому Сході». Як конкретні приклади держав-невдах у Стратегії згадані Сомалі, Лівія, а також Афганістан під правлінням руху «Талібан».

Із точки зору Євросоюзу, транснаціональні загрози, пов'язані зі структурною нестабільністю та регіональними конфліктами у віддалених регіонах, становлять значну загрозу для європейської безпеки. Такі транснаціональні загрози, як міжнародний тероризм, релігійний фанатизм, етнічний націоналізм, міжнародна злочинність (контрабанда наркотиків, зброї, людей) та міграція, так само як поширення зброї масового ураження, розглядають як такі, що можуть потенційно призвести до нестабільності в Європі.

Деякі з цих загроз уже обговорювали на засіданнях Європейської комісії і до 1990 року. Так, загрозу тероризму вперше на експертному рівні обговорювали в 1970-і роки в рамках міжурядового форуму представників міністерств юстиції та внутрішніх справ країн-членів TREVІ, заснованому 1975 року. Закінчення «холодної війни» змінило лише акценти, і ці питання вийшли на перші місця в порядку денному безпекової політики.

Подальша характеристика європейського розуміння безпеки полягає в аналізі першопричин регіональної нестабільності, насильницьких конфліктів та транснаціональних загроз. Зокрема, неповагу прав людини та демократичних принципів вважають основними структурними причинами, що лежать в основі багатьох безпекових проблем, оскільки країни з конфліктним потенціалом, як правило, є такими, де демократичні інститути досить слабкі.

Протягом останніх років Євросоюз до свого списку чинників ризику вніс погане управління та слабкість державних інститутів.

Акцент на ліберальних цінностях, демократії й дотриманні прав людини не є чимось новим, однак сприйняття цих цінностей в контексті безпеки стали розглядати зовсім недавно в європейській політиці. Це стосується не лише визначення джерел конфлікту, а й розробки стратегій розвитку для запобігання та врегулювання конфліктів. Таким чином, активне поширення ліберальних цінностей дедалі частіше розглядають як важливу складову зміцнення міжнародного миру і, відповідно, європейської безпеки.

Низка майбутніх загроз може бути узагальнена як глобальні ризики та виклики. Через масштабний характер низку викликів сприймають як такі, що потенційно можуть безпосередньо загрожувати безпеці Європи. До них можна віднести, наприклад, хвороби (ВІЛ/СНІД), екологічні проблеми, ризики для енергетичної безпеки та виклики для стабільного розвитку світової економіки.

Окрім викликів, ЄС розглядає й низку ризиків, що можуть опосередковано вплинути на його безпеку. Вони пов'язані з економічними, соціальними та екологічними проблемами, які сприймають як загрозу індивідам із третіх країн, першопричину регіональної нестабільності, збройних конфліктів і транснаціональних загроз. Сьогодні багато різноманітних соціально-економічних та екологічних проблем потребують вирішення: хвороби (ВІЛ/СНІД, малярія, туберкульоз), голод і недоїдання, природні чи техногенні катастрофи, конкуренція за недостатні природні (вода й геологічні ресурси, такі як нафта чи мінерали) та біологічні ресурси (риба, ліси), використання протипіхотних мін та бідність.

ЄС приділяє більшу увагу причинному взаємозв'язку між різними ризиками та викликами: як наслідок кліматичних змін ЄС очікує глобального збільшення кількості надзвичайних погодних умов (ураганів, повеней). Вони, як і нестача природних ресурсів (прісної води) у деяких регіонах, можуть підвищити насильницький характер конфліктів, подальшу турбулентність і міграційні рухи в різних регіонах. Це, зі свого боку, теж може призвести до деградації довкілля: «Деградація довкілля, часто тісно пов'язана з ресурсними проблемами, такими як доступ до води, може посилювати чинник небезпеки та конфлікту й призводити до нього».

Інший вид проблем пов'язаний із негативним впливом глобалізації. Вона призводить до масштабних змін у довкіллі,

поширення бідності й маргіналізації економік. У різних країнах, що розвиваються, вони мають додатковий вплив на інституційні спроможності, що покликані справлятися з цими викликами.

Водночас бідність, інституційна слабкість та погане управління збільшують незахищеність соціальних груп через катастрофи, деградацію довкілля та природні катастрофи. Більше того, регіональні конфлікти, бідність і низький рівень економічного розвитку створюють сприятливе середовище для поширення тероризму й релігійного фанатизму.

Отже, після 1990-х років сприйняття Євросоюзом ризиків позначилося на урізноманітненні проблем безпеки, глибшому усвідомленні їх взаємозалежності, акценту на корінних причинах та розширенні географічного масштабу.

Як ЄС повинен реалізувати стратегію безпекової політики, щоб упоратися з цими загрозами та викликами? Які інструменти відіграють основну роль у концепції безпеки ЄС?

Безпековий підхід Євросоюзу, корені якого можна відстежити із середини ХХ ст. і який почали конкретизувати в 1990-х роках, можна охарактеризувати як «комплексний» та «кооперативний». Інакше кажучи, ЄС підтримує широкий підхід до стратегії з акцентом на співпрацю з боку всіх учасників, що дає можливість використання значного набору інструментів та засобів. Крім того, через акцент на першопричинах ризиків Євросоюз усе більше покладається на розроблення та вжиття превентивних заходів.

Підхід ЄС до безпеки визначено ліберальними інституційними нормами та ідеями, що виходять із двох базових припущень. По-перше, політична інтеграція, економічна взаємозалежність та багатостороннє співробітництво ослаблює анархію міжнародної системи, так само як і дилему безпеки. По-друге, демократії сприяють установленню мирних відносин між собою. Відповідно, підтримка інтеграції та багатостороннього підходу, посилення демократії, захист прав людини на світовій арені є найкращим засобом для запобігання збройним конфліктам.

Ці два припущення виходять із досвіду позитивного миротворчого впливу європейської інтеграції на континент. Можна стверджувати, що він є ключовим елементом постмодерної європейської ідентичності. Крім того, останнім часом концепція стабільного розвитку набула особливого значення для

європейського безпекового дискурсу, доповнюючи принципи, що лежать в його основі. Йдеться насамперед про принципи економічного розвитку, соціальної справедливості, соціально-економічної та екологічної стабільності, які вважають умовами структурної стабільності. Узяті разом ці припущення формують ідеальну основу для особливого європейського безпекового підходу, чийми основними імперативами є поглиблення й розширення ЄС, поширення ліберальних цінностей і стабільного розвитку, підтримка міжнародного співробітництва й мультилатералізму.

Із середини 1980-х років поглиблення процесів європейської інтеграції, посилення наднаціональних інститутів, поліпшення політичної спроможності до колективної діяльності, створення зовнішнього виміру європейської ідентичності стали основними завданнями країн Західної Європи. Окрім внутрішньої підтримки європейської безпекової спільноти, відбувалося посилення присутності ЄС міжнародній арені. Відповідно, Євросоюз дедалі частіше сприймали як гаранта стабільності й безпеки на європейському континенті, оскільки «лише більш політично цілісна Європа спроможна впоратися з неминучими перешкодами та відцентровими тенденціями, породженими глобальною світовою економікою та новим стратегічним середовищем, яке сформувалося після «холодної війни» [223, с. 344].

Мета поліпшення спроможності Євросоюзу діяти на міжнародному рівні стала одним із провідних мотивів європейської інтеграції наприкінці ХХ ст. Це особливо стосується Спільної зовнішньої та безпекової політики. Посилення її ефективності та єдності було постійним завданням міждержавних конференцій в Амстердамі та Ніщі.

Одразу після закінчення «холодної війни» ЄС заявив про намір діяти як основна сила в реструктуризації пан'європейського порядку. Спершу Європейська спільнота розглядала цю цінність як «центр тяжіння» й висувала на перший план, наголошуючи на важливості об'єднання західноєвропейських країн. Відповідно, Європейська рада 1989 року заявила, що поточні зміни в Європі демонструють привабливість політичної та економічної моделі Європейської спільноти для багатьох країн. А поглиблення інтеграції західноєвропейських країн відповідає інтересам усього європейського континенту.

Однак на той момент про приєднання країн Центральної та Східної Європи не йшлося. Протягом 1990-х років вважали, що поглиблення інтеграції між країнами Західної Європи є недостатньою гарантією для стабільності на континенті. Тому виникла необхідність залучити до інтеграційного процесу і східні території Європи. Окрім аргументів на користь досягнення низки політичних, моральних та економічних цілей, важливу роль відіграли й міркування про безпеку та стабільність.

На додаток країни-члени мали різне бачення цього процесу, що перешкоджало формуванню єдиної позиції ЄС аж до середини 1990-х років. Лише в результаті затяжної кризи на Балканах міркування про стабільність змусило всіх членів ЄС підтримати ідею прийняття нових членів зі сходу. Тому в другій половині 1990-х рр. держави-члени офіційно підтримали стратегію поглиблення та розширення ЄС. Приєднання восьми країн Центральної та Східної Європи у травні 2004 року стало кульмінацією «мирного проєкту», заснованого на інтегративному підході до європейської безпеки, ключовими елементами якої є принцип включеності, поширення наднаціональної інституціоналізації та розширення безпекової спільноти Західної Європи.

Із 1990-х років поширення демократії та дотримання прав людини стало практичним завданням зовнішньої політики ЄС. 1983 року уряди країн-членів заявили про своє бажання працювати разом для поширення демократії на основі фундаментальних прав. Через кілька років це формулювання без змін було введено до преамбули Єдиного європейського акта. Таким чином, держави-члени вперше ввели безпосереднє посилання на принципи демократії та прав людини до правової бази Європейської Спільноти. Через два роки ЄС став першим політичним актором, що ввів умовне визначення до тексту міжнародної угоди для посилення демократії та захисту прав людини.

Після завершення протистояння між Сходом і Заходом тенденція до більш активної діяльності Євросоюзу у сфері захисту прав людини та поширення демократичних цінностей посилилася. Маастрихтська угода вперше визначила розвиток та консолідацію «демократії та верховенство закону», як і повагу «прав людини та фундаментальних свобод», як очевидну мету і для Спільної

зовнішньої та безпекової політики, і для політики розвитку ЄС.

У 1990-ті роки принцип умовності став регулярним інструментом, застосовуваним у політиці ЄС щодо демократизації та захисту прав людини. Приклади цього можна знайти в програмах розширення та надання статусу асоційованого члена, протидії тероризму та поширенню зброї масового ураження.

Крім того, Євросоюз доклав значних зусиль, щоб зробити провідною темою поширення демократії та дотримання прав людини в різних сферах своєї діяльності, увівши цю мету практично у всі сфери своєї зовнішньої політики. Це стосувалося насамперед політики співпраці заради розвитку та запобігання конфліктам.

Варто зазначити, що ЄС не лише посилює зв'язок між демократією й дотриманням прав людини з безпекою, а також розглядає активне поширення цих цінностей як невід'ємну складову міжнародної стабільності. Відповідно, зосередження уваги на потенційно конфліктних регіонах стало провідним мотивом реформи Євросоюзу у сфері захисту прав людини на початку ХХІ ст. Її завданням було прийняти більш «проактивний, стратегічний підхід» до політики захисту прав людини, що сприяло б запобіганню та розв'язанню конфліктів.

Інакше кажучи, поширення демократії та прав людини набуло особливої важливості для зовнішньої політики ЄС із середини 1990-х років і поступово було введено у сферу безпеки. Активну пропаганду ліберальних принципів, таких як демократія, права людини, верховенство права, належне урядування, розглядали як основний внесок для поліпшення ситуації з дотриманням прав на індивідуальному та національному рівнях. Їх також розглядали як інструмент послаблення першопричин конфліктів і механізм посилення структурної стабільності на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Нарешті, дотримання ліберальних цінностей також відіграло важливу роль у формуванні європейської ідентичності: зміцнення і захист цих цінностей Євросоюзом стали суттю його політичної ідентичності.

Аналогічні тенденції можна спостерігати щодо сприяння економічному та соціальному розвитку в третій країнах. Після прийняття Маастрихтської угоди підтримка економічного та соціального розвитку, як і боротьба з бідністю, стали основними завданнями політики розвитку, закріпленими у відповідних

нормативно-правових актах. Протягом 1990-х років політика розвитку ЄС була особливо політизованою, оскільки виходила не лише з моральних міркувань, а й із завдань стабільності. Сьогодні поширення демократії та прав людини – це не всі складові політики співпраці заради розвитку. Підтримку економічного та соціального розвитку дедалі частіше розглядають як важливі заходи щодо запобігання конфліктам і підтримання миру для співпраці заради розвитку й спільної зовнішньоторговельної політики ЄС. Тобто політика розвитку та інші програми зі співпраці є найбільш вагомими інструментами в розпорядженні Європейської комісії для ліквідації першопричин конфлікту. Євросоюз також приступив до розробки довгострокового та комплексного підходу, що стосуватиметься всіх аспектів структурної стабільності.

Отже, політика розвитку ЄС, здійснювана з 2000 року, спрямована на перехід до проактивного підходу, що сприяє миру й стабільності в третіх країнах. Світова боротьба з бідністю як основною причиною конфліктів є основним завданням європейських програм зовнішньої допомоги, при цьому Євросоюз фокусується насамперед на потребах індивідів, задоволення яких вважає передумовою для структурної стабільності й міжнародної безпеки.

Подальша характеристика європейського підходу стосується екологічного чинника. Із другої половини 1990-х років ЄС перейшов до комплексного підходу, що вносить усе більше екологічних аспектів у політику розвитку. Євросоюз сповідує підхід розвитку, зосереджений на соціальних і людських аспектах та збалансованому управлінні, використанні природних ресурсів і довкілля. Також він спрямований на впровадження інтегрованого, довгострокового й проактивного підходу не лише щодо нівелювання економічних та екологічних причин конфлікту, але й щодо «людської» та «екологічної безпеки».

Наступним елементом європейської стратегії безпеки є припущення про взаємну залежність між безпекою та стабільністю, міжнародним правом та багатосторонньою співпрацею. Оскільки ЄС виступає за створення й посилення міжнародних інститутів, удосконалення міжнародного права, підтримку регіональної інтеграції та посилення ефективної мультилатеральної системи, він намагається експортувати європейську модель миру іншим регіонам

і міжнародній спільноті загалом. Інакше кажучи, позитивний досвід Європейської спільноти закликає до активної й провідної ролі у цій сфері.

Необхідно зазначити, що «кооперативний» підхід до безпеки не є чимось новим для сучасності. Політичні концепції, такі як «спільна безпека», відображають ці ідеї протягом конфлікту між Сходом і Заходом і стали більш очевидними в ході активної підтримки процесу Спільної зовнішньої та безпекової політики. Проте протягом 1990-х років ЄС інтенсифікував свою діяльність на міжнародній арені та продемонстрував зацікавленість у посиленні міжнародного права й міжнародних організацій, таких як ООН.

Підтримка Кіотського протоколу та створення Міжнародного кримінального суду є найбільш яскравими прикладами цієї політики. Дотримання міжнародних норм, регіональної інтеграції та міжнародної співпраці стало невід'ємним елементом у кількох напрямках діяльності Євросоюзу, зокрема у співпраці заради розвитку, в екологічній політиці, запобіганні конфліктам, боротьбі з тероризмом, контролем за поширенням зброї масового знищення. Одночасно функціональні аспекти спільного вирішення проблем набули більшої ваги. Відповідно, концепції «глобального урядування» та «ефективного мультилатералізму» часто вживають у зовнішньополітичному дискурсі ЄС.

Для досягнення завдань безпекової політики ЄС володіє низкою інструментів, як політичних, економічних, так і військових. За часів біполярного світу Брюссель мав лише політичні та економічні важелі впливу, а з 1990-х років почалися перші кроки до формування військових інструментів.

3.4. Політичний діалог ЄС у контексті формування безпекового міжнародного простору

Політичні та економічні заходи впливають на діяльність політичних акторів у третіх країнах через позитивні й негативні стимули, зокрема шляхом консультацій і переговорів, що характерно для зовнішньополітичної діяльності ЄС. Протягом десятиліть ці інструменти «м'якої» сили були єдиними важелями, що перебували в розпорядженні ЄС, і вони посідають домінуюче

становище сьогодні.

Як позитивний стимул ЄС використовує політичний діалог для встановлення формалізованих та постійних дипломатичних відносин із певними країнами чи групами країн. При цьому Євросоюз фокусується на цінності власного прикладу та силі переконання, що демонструє партнерам важливість визнання й дотримання європейських цінностей. Більше того, країнам-членам вдалося узгодити свої позиції з більшістю проблем міжнародних відносин, і вони голосують одностайно в міжнародних організаціях у 80 % випадків. Крім того, дипломатичні місії представників ЄС у різних варіантах (трійка, президентство, представники Єврокомісії, Високий представник зі Спільної зовнішньої та оборонної політики, Спеціальний представник ЄС тощо) стали традиційними засобами його зовнішньої політики та відіграють важливу роль у конкретних кризових ситуаціях.

Протягом останніх двох десятиліть сформувалися такі три тенденції:

1) питання безпеки відіграють усе більшу роль у зовнішній політиці ЄС;

2) політика ЄС у сфері розвитку й економіки стала більш політизованою та сек'юритизованою. Тобто політичні й безпекові цілі мають значний вплив на формулювання зовнішньої політики у сфері економіки та розвитку;

3) ЄС доповнив набір своїх цивільних інструментів механізмами кризового менеджменту в рамках Європейської політики безпеки та оборони.

В економічній сфері основну роль відіграють так звані позитивні економічні санкції: виділення фінансової допомоги, сприяння розвитку, спрощення торгівлі, відкриття доступу на ринок ЄС тощо. Брюссель також може виділяти ресурси для проведення політичних, управлінських та економічних реформ у третіх країнах. Негативні економічні санкції ЄС накладав на треті країни і на ранніх етапах свого існування, однак починаючи з кінця ХХ ст. використовує їх не лише як інструмент зовнішньої, а й безпекової політики. Тут можна згадати про торговельне ембарго, накладене на Сербію та Чорногорію в ході Боснійської війни 1992 року.

Сьогодні ЄС послідовно поєднує позитивні стимули із загрозами накладення санкцій у випадку продовження чи ескалації

збройного протистояння, порушення прав людини, демонтажу демократичних інститутів тощо. Ці заходи прописані в більшості угод про асоційоване членство, укладених із третіми країнами. Найяскравіше такий підхід проявився в так званих Копенгагенських критеріях, відповідність яким є необхідною умовою вступу до ЄС.

Не менш важливим інструментом є військові засоби. Реалізація Європейської стратегії безпеки (ЄСБ) в нових геостратегічних умовах не передбачає захисту від очевидного ворога, що стоїть на кордоні, як це було в часи «холодної війни». Натомість існує потреба в нейтралізації прихованих і розмитих транснаціональних загроз, організованих у мережі та оснащених особливими видами озброєння й новою тактикою.

За такого підходу керівним принципом для інтервенцій з боку ЄС є «думати глобально, діяти локально». Це передбачає, що організація військової моделі ЄС повинна ґрунтуватися на знаннях, продукованих синергетичним поєднанням інформації, розвідки, планування, командування та контролю. Це дасть змогу ЄС мати постійне оперативне бачення сильного глобалізованого середовища в кожному з його аспектів, що створить передумови для раннього виявлення потенційних джерел кризи та розробки міждисциплінарної стратегії, що найбільше відповідає таким підходам до розв'язання криз, як виваженість, раціональність, відстеження, інтеграція військових та цивільних компонентів. Таким чином, модель безпеки дасть змогу ЄС діяти ще до розростання кризи чи ускладнення ситуації і зробить відповідь більш оперативною.

Очевидно, що якщо країни-члени ЄС хочуть запобігти людським і матеріальним втратам, сприяти безпеці й розвитку, вони повинні вміти подолати потенційну чи реальну кризу на перших етапах її виникнення й до того, як ситуація погіршиться. Таким чином, Європейська стратегія безпеки вимагає формування спільних і комбінованих військових сил, можливо, обмежених у кількості, але висококваліфікованих. За будь-яких обставин ці сили повинні відповідати принципам всеохопності й діяти ефективно, бути повністю інтегрованими та синхронізованими в різних сферах.

Спільна зовнішня та безпекова політика (раніше відома

Європейська політика безпеки та оборони, ЄПБО) створена для досягнення двох головних цілей: посилення Євросоюзу як міжнародного актора; 2) поліпшення її здатності до вирішення проблем із допомогою військових заходів.

Протягом 1990-х років необхідність посилення міжнародної ролі ЄС була основним аргументом прихильників формування такої політики, поглиблення інтеграційного процесу, що неминуче вимагає розробки єдиної позиції в міжнародних справах.

Після ухвалення ЄПБО 1999 року на перший план вийшло питання розв'язання конфліктів. Відтоді безпековий дискурс перебуває під домінуванням аргументів, що ЄС повинен володіти повним набором інструментів безпекової політики (у тому числі військового характеру), щоб бути спроможним подолати нові ризики та виклики.

Перші військові операції в рамках ЄПБО були здійснені за підтримки НАТО 2003 року: у Македонії (CONCORDIA) та Демократичній Республіці Конго (ARTEMIS). Слід визнати, що спроможності ЄС для здійснення миротворчих місій усе ще досить обмежені.

ЄПБО слід розглядати як якісну зміну в концепції безпеки Європи, оскільки з початку західноєвропейської інтеграції цей процес не мав військової складової. Однак така трансформація не призвела до значних змін у принципах і завданнях безпекової політики ЄС, який усе ще надає перевагу економічним та політичним інструментам, що найкраще відповідає його розумінню безпеки. А ЄПБО є додатковим, доповнювальним елементом до наявних інструментів системи безпеки. Європейський Союз тривалий час мав доступ до широкого набору інструментів, що давали можливість забезпечувати безпеку, однак не містили військових засобів. Тепер це змінилося.

Існує чітке переконання, що ЄС має унікальну комбінацію інструментів безпекової політики, яка дає йому змогу реагувати на складні і все більш багатопланові небезпеки: ЄС єдина регіональна організація у світі, що володіє таким широким набором політичних, гуманітарних, економічних та військових інструментів.

Стратегію й напрями ЄПБО реалізує Європейська рада, яка складається з голів держав-членів чи урядів та Президента Європейської комісії. Нижче перебувають Рада Європейського

Союзу, де країни-члени представлені міністрами закордонних справ, які щомісяця зустрічаються в рамках Ради із загальних питань та зовнішніх відносин (Council for General Affairs and External Relations, GAERC)) та органу, що приймає рішення як для ЄПБО.

Політичний контроль та визначення стратегічних напрямів операцій із кризового менеджменту здійснює Політичний і безпековий комітет – постійний представницький орган від країн-членів (Political and Security Committee, PSC), що складається з послів, які зустрічаються двічі на тиждень. Комітет здійснює моніторинг міжнародної ситуації та бере участь у формулюванні політики. У випадку кризи він відіграє центральну роль у встановленні одностайної позиції Євросоюзу та відповідає за політичний контроль і визначення стратегічного напрямку військової відповіді.

Військовий комітет Євросоюзу (European Union Military Committee, EUMC)) є колегіальним органом, до складу якого входять голови міністерств оборони (Chiefs of Defence, CHOD) країн-членів, які на постійній основі представлені в комітеті своїми військовими. Військовий комітет є найвищим військовим органом у рамках ЄС, а його роботу координує постійний голова. Місія комітету полягає в забезпеченні Політичного й безпекового комітету за власною ініціативою чи на вимогу рекомендаціями щодо вирішення питань у військовій сфері. Він працює на основі консенсусу як основний форум для військових консультацій та співробітництва між країнами-членами у сфері спільних інтересів, насамперед тих, що пов'язані з розвитком структур і спроможностей.

Комітет отримує допомогу від Військового штабу Євросоюзу (European Union Military Staff, EUMS)), який складається з 200 осіб, що представляють країни-члени. Штаб проводить військову експертизу для всіх органів ЄС, що мають справу з ЄПБО, але також відповідає за значні операційні завдання. Зокрема, Військовий штаб проводить раннє оповіщення, оцінку ситуації та стратегічне планування, включаючи визначення національних та міжнародних сил, реалізацію політики та рішень, прийнятих Військовим комітетом. Військовий штаб – це директорат Генерального секретаря ЄС (Directorate of the General Secretariat of

the Council).

Зауважимо, що ЄС не може забезпечити власну безпеку без допомоги США. «Німеччина може вільно діяти як інтеграційний лідер лише за умови, якщо інші європейські країни не бачитимуть у її діях будь-яких власних військово-політичних міркувань, – констатує Національний інститут стратегічних досліджень. – Це означає апріорну обмеженість Німеччини атлантичною парадигмою НАТО (цілком свідомо прийнятою і комфортною для більшості німців). Щодо Франції, то вона має значно нижчий, ніж Німеччина, економічний потенціал. Її військово-політичні можливості теж обмежені. Навіть для ініціювання такого свого далекосяжного проекту, як Спільна політика безпеки та оборони (СПБО), Франція (за відсутності практичного інтересу з боку Німеччини) змушена була звернутися до атлантично орієнтованої Великої Британії. Ціною британської підтримки стало те, що СПБО, а в багатьох випадках зовнішню та безпекову політику ЄС загалом, було фактично вилучено з компетенції Європейської комісії й передано до аналогічних НАТО міжурядових механізмів, чутливих до впливу з боку США» [49, с. 45].

Інші європейські країни також зайняли вичікувальну позицію. Зокрема, Данія «вирішила не брати участі в Європейському корпусі швидкого реагування. У військових силах ЄС Данія братиме участь тільки опосередковано – через своє активне залучення в інтегровані структури НАТО... Навіть для підтримки базового рівня європейської інтеграції силами Франції та Німеччини необхідна активна підтримка Сполучених Штатів. Якщо ж розглядати ширший географічний контекст, у тому числі розширення європейських інститутів, що є передумовою незалежного від Росії контакту Європи з іншими регіонами Євразії, роль США стає ключовою» [49, с. 52].

Отже, як зазначають науковці, «європейська інтеграція, тим паче європейська оборонна інтеграція, неможливі без НАТО як базового механізму залучення США до Європи. Виходячи з цього, ні Росії, ні тим паче Україні на їх шляху до Європи не уникнути питання про членство в Північноатлантичному союзі» [49, с. 53].

На самітах ЄС у Фейрі та Ніцці в рамках Ради ЄС створено систему прийняття рішень та обмеженого військового планування, а саме:

- 1) Раду із загальних питань, яка зазвичай повинна складатися з міністрів закордонних справ країн-членів (аналог Північноатлантичної ради НАТО під час сесій на рівні міністрів);
- 2) Комітет із питань політики та безпеки (аналог Північноатлантичної ради НАТО під час роботи на рівні постійних представників);
- 3) Військовий комітет (аналог Військового комітету НАТО);
- 4) Військовий секретаріат (аналог Міжнародного військового секретаріату НАТО).

Ці структури, на думку українських аналітиків, здатні забезпечити базові механізми прийняття рішень щодо використання й деякі елементи військового планування майбутніх сил ЄС (довгострокове операційне планування стратегічного рівня). Проте, як показав час, на практиці їх діяльність виявилася неефективною.

19–20 грудня 2013 р. на засіданні Ради ЄС у Брюсселі було розглянуто питання розвитку системного оборонного співробітництва між країнами Євросоюзу в довгостроковій перспективі. В аналітичній записці Інституту стратегічних досліджень при Президентові України «Щодо результатів розгляду Радою Європейського Союзу питання стану та розвитку спільної політики безпеки та оборони» відзначено, що «Євросоюз вперше за останні п'ять років був змушений серйозно перейнятися питаннями своєї безпеки і оборони, аж до включення цієї теми до порядку денного саміту глав держав країн Євросоюзу» [182]. Головною перешкодою реалізації політики СНБО назвали обмеженість оборонних бюджетів держав-членів ЄС, унаслідок чого скорочуються можливості розвивати, розгортати й підтримувати військові спроможності. Отже, коли держави-члени почали передавати частину своєї компетенції у сфері безпекової політики наприкінці ХХ ст. (у 1990-х роках), Союз ще не мав єдиного розуміння безпеки. Тому, на думку деяких авторів, слід говорити про її концептуалізацію, вироблення, а не «реконцептуалізацію», що мало місце на міжнародній арені та призвело до появи поняття «людська безпека». Однак, на нашу думку, такий підхід не зовсім правильний, оскільки загальноєвропейське розуміння безпеки є синергетичною сумою підходів держав-членів ЄС, що поступово переходять від державно орієнтованого до гуманістичного

розуміння політики безпеки.

Отже, на сьогодні концепція безпеки ЄС поєднує кілька характерних рис: 1) містить кілька об'єктів, безпеку яких розглядають як взаємопов'язану та невіддільну (таким об'єктом є, зокрема, сам Союз); 2) зростання кількості цінностей, які підлягають охороні (ця тенденція одночасно змінила й переосмислила традиційне розуміння державного суверенітету на користь індивідуальних і європейських цінностей); 3) еволюція європейського розуміння безпеки позначена диверсифікацією сприйняття ризиків (так, страх прямої військової загрози змінив різні прямі й опосередковані політичні, соціально-економічні, екологічні та військові ризики, загрози та виклики); 4) диверсифікація сприйняття ризиків пов'язана з розширенням інструментів політики безпеки завдяки військовим засобам та створенню автономних інтервенцій і спроможностей для реагування на кризові ситуації; 5) переосмислення принципів цивільної сили, тобто перегляд їх із точки зору безпеки, прив'язка їх до цілей політики безпеки; 6) ЄС посилив свою готовність до активного застосування широкого набору засобів політики безпеки.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ТА САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поясніть, яким чином розширення й поглиблення концепції безпеки як у державній політиці, так і в наукових дослідженнях вплинуло на її просторове уявлення.

2. З'ясуйте, що передбачало вертикальне поглиблення безпеки.

3. Назвіть передумови для ефективного існування сучасної держави в умовах глобалізації.

4. Розкрийте, як нове геополітичне середовище початку ХХІ ст. вплинуло на діяльність суверенних держав.

5. Поясніть, чому в новому стратегічному середовищі відкритість є обов'язковою умовою існування держав.

6. У чому полягає геополітичне значення розширення Євросоюзу?

7. Розкрийте зміст Північноатлантичного договору 1949 р.

8. Окресліть та поясніть найважливіші завдання та принципи НАТО

із забезпечення миру й безпеки.

9. Назвіть найважливішу складову підходу НАТО до гарантування безпеки на основі співпраці.

10. Охарактеризуйте зміст інтеграційних процесів на Євразійському континенті.

11. Охарактеризуйте ключові чинники, що визначають зміст та напрями реалізації державної політики у сфері національної безпеки країн-членів ЄС.

12. Розкрийте зміст Спільної зовнішньої та безпекової політики (Common Foreign and Security Policy) 1993 р.

13. Поясніть, чому Європейська стратегія безпеки (ЄСБ), прийнята Європейською радою у грудні 2003 року, є одним із найкращих прикладів трансформації викликів безпеки, із якими зіткнувся ЄС у ХХІ ст.

14. Назвіть та охарактеризуйте основні наріжні камені ЄСБ.

15. У чому полягає розуміння політики безпеки в міжнародних відносинах соціальними конструктивістами?

16. Назвіть основні характеристики розвитку європейського розуміння безпеки.

17. Поясніть, чому ЄС концептуально пов'язує індивідуальну безпеку й розвиток у третіх країнах із європейською безпекою.

18. Охарактеризуйте, яким чином європеїзація та індивідуалізація безпеки впливають на державу-націю.

19. Чи відбувається трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації світу?

20. Назвіть та поясність зміст основних викликів і загроз національній безпеці держав в умовах глобалізації світу.

21. Поясніть, чи можлива європейська оборонна інтеграція без НАТО.

22. Прокоментуйте відомі Вам миротворчі операції НАТО.

23. Проаналізуйте розвиток системної оборонної співпраці між країнами Євросоюзу.

Розділ 4

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

4.1. Євроатлантичний вимір політики безпеки України

Із євроінтеграційним виміром безпеки тісно пов'язаний євроатлантичний. До середини 2014 року наша держава дотримувалася невизначеної політики в зовнішньополітичній сфері. Можна виокремити три головні варіанти, які обговорювали українські політики та експерти: набуття Україною позаблокового чи навіть нейтрального статусу; вступ до НАТО; вступ до Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ).

У контексті досліджуваних питань на детальну увагу заслуговує доробок сучасної політологічної науки у сфері безпекознавства. Наголосимо, що більшість студій позбавлені науковості, їх використовують політичні сили для обґрунтування власних стратегічних цілей.

Сьогодні велика кількість досліджень присвячена співпраці України з НАТО (оцінки авторів – діаметрально протилежні: від однозначного схвалення до різкої критики), геополітичному суперництву Росії й НАТО та впливу цих відносин на Українську державу, процесу формування європейської безпеки на принципах та цінностях концепції євроатлантизму. Не менше запитань викликає проблема входження нашої держави до СЕП, співпраця із ЄС, особливо в економічній сфері.

Сучасна система європейської безпеки не є досконалою, оскільки традиційно зберігає розподіл континенту на дві частини – між НАТО / Європейський Союз, з одного боку, та Росією з афілійованими з нею структурами (ОДКБ, ЄврАзЕС, Митний союз тощо), з іншого, – констатують аналітики. – Між ними існує так звана сіра зона, до якої потрапляє Україна з її проголошеною позаблоковістю та нейтральна Республіка Молдова з її невирішеним Придністровським питанням. Європейський Союз розглядає ці

країни в контексті дії програми “Східне партнерство”, натомість Росія прагне залучити їх до новостворюваного інтеграційного об’єднання – Євразійського союзу, який вона хоче використати для закріплення свого домінування на пострадянському просторі. Водночас роль ОБСЄ як спільної структури європейської безпеки не є достатньо ефективною, особливо в тому, що стосується участі у врегулюванні регіональних конфліктів.

Насамперед Україна повинна забезпечити сприятливі зовнішні умови для розвитку та безпеки держави, що передбачає (відповідно до Стратегії національної безпеки): формування навколо України безпечного міжнародного середовища, зміцнення систем колективної безпеки на європейському та трансатлантичному просторах, розвиток взаємин та кооперації в глобальному й регіональному вимірах; захист і підтримку українських громадян та їхніх інтересів за кордоном; завершення правового оформлення (делімітації та демаркації) державного кордону України, зокрема, вирішення з Російською Федерацією на основі норм міжнародного права питання щодо розмежування в Азовському й Чорному морях та Керченській протоці, урегулювання з Румунією спірних питань щодо делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон у Чорному морі; забезпечення гідного місця України в глобальному поділі праці, безпечне та збалансоване входження української економіки до світової економічної системи, зокрема у форматі Світової організації торгівлі; укладення нової базової угоди, формування зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, створення основи для повноправного членства України в ЄС; приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки, що передбачає взаємовигідну співпрацю з Організацією Північноатлантичного договору, формування умов для вступу України до НАТО, участь у безпекових програмах Європейського Союзу та ОБСЄ; розвиток гармонійних, взаємовигідних, добросусідських відносин із країнами регіону, утвердження на цій основі регіонального лідерства України; розширення активної взаємодії зі США й Канадою, країнами-членами Європейського Союзу, іншими країнами Європи та країнами – регіональними лідерами; підтримка міжнародного миру та безпеки шляхом подальшої участі в міжнародній миротворчій діяльності, багатосторонніх заходах із протидії розповсюдженню зброї

масового ураження, тероризму, транснаціональній організованій злочинності, торгівлі людьми, незаконному обігу наркотиків та іншим викликам міжнародній безпеці; забезпечення інформаційної безпеки при інтеграції до структур глобального інформаційного суспільства.

Основними пріоритетами регіонального співробітництва в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні є: утвердження демократії та безпеки, розширення й поглиблення співпраці у форматах Спільноти демократичного вибору й Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ; розширення двостороннього та багатостороннього співробітництва з країнами регіону щодо формування спільної енергетичної політики, зокрема у сфері транзиту енергоносіїв; активізація взаємодії з європейськими регіональними організаціями та участі в реалізації багатосторонніх проєктів, формування субрегіональних систем колективної безпеки в інтересах усіх держав регіону.

Також Україна має залишатися активним учасником процесів урегулювання «заморожених» конфліктів у регіоні, насамперед у Придністров'ї.

Відсутність консенсусу провідних політичних сил посилила невизначеність у нормативно-правовому забезпеченні зовнішньої політики, закріпленні на законодавчому рівні пріоритетів зовнішньополітичного курсу держави. Зазначені пріоритети були визначені в документі «Основні напрями зовнішньої політики України». Основою зовнішньої політики України ці документи визначали, як уже зазначалося, європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Основний лейтмотив окреслених законопроєктів зведено до кількох тез. По-перше, зовнішня політика Української держави має забезпечувати надійні зовнішні гарантії національної безпеки, суверенітету й територіальної цілісності. По-друге, дії влади на світовій арені мають бути зосереджені на створенні комплексної ефективної системи захисту прав українських громадян за кордоном. По-третє, зовнішня політика має максимально сприяти розвитку національної економіки, забезпечувати гідне місце України в міжнародному розподілі праці, сприяти просуванню інтересів національних виробників на світовому ринку. І нарешті – дії України на зовнішньополітичній арені мають бути послідовними

та прогнозованими.

Сьогодні існують дві точки зору щодо шляхів забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері. Перша – збереження позаблокового статусу; друга – вступ до західної, а не східної організації колективної безпеки. Прихильники ідеї позаблоковості вважають, що такий статус є найбільш ефективним із точки зору уникнення конфліктів, гарантування суверенітету й територіальної цілісності України.

Упродовж 1990-х рр. українські інтеграційні процеси були спрямовані здебільшого на налагодження відносин із Європою. 1991 року Україна приєдналася до Ради Північноатлантичного співробітництва (із 1997 р. – Рада євроатлантичного партнерства), а 1994-го – до програми НАТО «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Згодом офіційні відносини України й НАТО регулювала Хартія про особливе партнерство, підписана 9 липня 1997 р. та доповнена 2009 р. Однак інтеграційні заходи, спрямовані на підвищення рівня національної безпеки держави, українська влада здійснювала в «ручному режимі». Не був налагоджений ефективний громадський контроль над діями владних інституцій. Унаслідок цього дії влади на світовій арені не мали бажаного ефекту, задекларовані зовнішньополітичні цілі не були досягнуті.

Водночас прихильники позаблокового статусу наголошують на ризиках загострення відносин із Росією, використання України США як інструменту конфронтації з Росією, підвищення ризиків терактів тощо. Гарантії безпеки, які надають нейтральній державі інші держави, стосуються недоторканності території, поваги до нейтрального статусу, невикористання території, повітряного та морського простору держави для ведення воєнних дій, перевезення військових вантажів чи створення військових об'єктів і пунктів набору військовослужбовців. Водночас на нейтральну державу покладають численні зобов'язання, невиконання яких може позбавити її такого статусу, серед останніх – не надавати свою територію, повітряний чи морський простір іншим державам для використання у військових цілях, для розміщення іноземних військових баз та військових об'єктів, формування рекрутських пунктів, для переміщення військових вантажів і перевезення військових контингентів, не передавати та не продавати озброєння до зон воєнних конфліктів, не надавати військової, фінансової чи

іншої допомоги, яка може бути використана у воєнних цілях.

Гарантії, надані іншими державами у випадку позаблокового статусу, також не переконливі. Зокрема, співробітники Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України відзначають: «Конфлікт навколо острова Коса Тузла і ряд недружніх дій з боку одного з гарантів безпеки України (наприклад, 26 травня 2006 р. Державна Дума Російської Федерації одностайно проголосувала за протокольне доручення про запит інформації в Уряді РФ про заходи по поверненню Криму до складу Росії, а 4 червня 2008 р. – направила Звернення до Президента і Уряду РФ з пропозицією розірвати Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією...) при повному неутручанні інших гарантів ставлять під сумнів надійність виконання країнами-гарантами взятих на себе зобов'язань щодо надання гарантій безпеки і територіальної цілісності України за цим Меморандумом».

До анексії Криму 2014 року під час вибору організації колективної безпеки Україна теоретично розглядала лише дві організації: Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), що діє на підставі Вашингтонського договору 1949 р., та Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ), засновану Ташкентським договором 1992 р. У грудні 2014 року до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» було внесено пункт про «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації».

На виконання Закону України «Про основи національної безпеки України» 2005 року, після завершення Помаранчевої революції, започаткований інтенсивний діалог України з НАТО з питань набуття членства в цій організації. Консультації та співробітництво охоплювали широке коло питань, що стосувалися операцій із підтримки миру, реформування сектору безпеки й оборони, військового та військово-технічного співробітництва, планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру, науки та довкілля, а також інформування громадськості. Найбільш масштабним аспектом співробітництва були реформування сектору безпеки й оборони. 2005 року започаткована Програма професійного розвитку цивільних спеціалістів, які

працюють у секторі безпеки України; створені Робоча група Україна – НАТО з питань цивільного та демократичного контролю над сектором розвідки, Мережа партнерства Україна – НАТО щодо підвищення обізнаності громадянського суспільства (2006 р.). Ще одним важливим аспектом відносин є двостороннє співробітництво України з окремими країнами-членами альянсу з надання всебічної допомоги у здійсненні реформ, зокрема у сфері безпеки й оборони. Україна є єдиною країною-партнером, що бере активну участь у чотирьох операціях, здійснюваних під керівництвом НАТО. Розглядають можливість участі підрозділу радіологічного, хімічного та біологічного захисту в Силах реагування НАТО й надання послуг з авіаційних перевезень.

Безсумнівно, найпомітнішим елементом співпраці є спільні військові навчання України та членів НАТО. Серед них найбільш масштабні – уже традиційні навчання «Сі Бриз», які спільно організовують Україна та США з 1997 р. відповідно до двостороннього меморандуму. Як співорганізатор, Україна надає необхідну інфраструктуру, тим часом як на США покладені фінансові й технічні зобов'язання. Щорічне проведення таких навчань допомагає скоординувати зусилля країн Чорноморського регіону, спрямувавши їх на досягнення стабільності й безпеки. До 2020 р. навчання проводили здебільшого щорічно, проте декілька разів їх доводилося скасовувати. Востаннє це трапилося 2009 р., коли український парламент вчасно не затвердив рішення Президента України, яке дозволило б іноземним військовим формуванням перебувати на території України з метою проведення багатонаціональних навчань. Відомі також неодноразові спроби проросійських сил в Україні зірвати навчання, які Росія вважає антиросійськими та ворожими.

Проте для українського морського потенціалу навчання «Сі Бриз» є надзвичайно корисними. Під час навчань військові з країн НАТО та союзників НАТО проводять різного виду маневри в морі й на суші. Наприклад, 2020 р., незважаючи на обмеження навчань до морської фази із залученням авіації, у навчаннях взяли участь близько 2 тис. військових із 9 країн. Проведення спільних військових заходів та навчань сприяє поліпшенню оперативної сумісності ВМС України та сил НАТО. Тому обидві сторони наголошують на їх важливості. Під час брифінгу капітан Вільям

Пеннінгтон, представник авіації ВМС США, зазначив, що з кожними навчаннями учасники «Сі Бриз» удосконалюють взаємосумісність своїх збройних сил. Він вказав на необхідність таких навчань для вироблення спільного розуміння безпеки в Чорному морі. Тим часом командувач ВМС України Олексій Неїжпапа у своєму інтерв'ю про підсумки «Сі Бриз-2020» назвав успішні навчання ще одним кроком до стандартів НАТО. І хоча в «Сі Бриз-2020» був відсутній сухопутний компонент у зв'язку з пандемією, знаковим є те, що до навчань залучили кораблі Постійної військово-морської групи НАТО-2 (SNMG2). Це стало особливістю навчань, адже SNMG2 – одна з чотирьох постійних груп, які складають основу морського елемента Сил реагування НАТО. Уже 2021 р. програму планують знову розширити до відпрацювання сухопутного елемента, що країни-учасниці навчань обговорили під час конференції з планування навчань «Сі Бриз-2020». Можна погодитися з думкою про те, що подібні навчання допомагають українській стороні виконати два завдання: відпрацювати дії під час реалістичних сценаріїв, які можуть включати захист прибережної інфраструктури й забезпечення безпеки судноплавства, контрдиверсійні заходи, а з іншого боку, – це можливість вивчати та впроваджувати стандарти НАТО. Цей двосторонній погляд на співпрацю між морськими силами України та країн НАТО може слугувати переконливим аргументом на користь того, що військово-морські навчання «Сі Бриз» мають первинний і вторинний ефект: вони допомагають українським силам удосконалити свої навички, при цьому зближуючись із союзними силами НАТО шляхом практичної співпраці.

На двосторонньому рівні між ВМС України та ВМС Румунії також проводять спільні навчання під назвою «Riverine». Започатковані 2018 року, ці навчання, як і «Сі Бриз», спрямовані на поліпшення сумісності та взаємодії між флотами України та країни-члена НАТО Румунії. Менші за масштабом, навчання «Riverine» допомагають зміцнити Чорноморську безпеку та відпрацювати тактичні маневри відповідно до стандартів НАТО. Як зазначає румунська сторона, «Riverine-2020» посприяли посиленню транскордонної співпраці з Україною у військово-морській сфері. Сьогодні співпраця між ВМС України та Румунії активно розвивається, адже обидві країни беруть участь не тільки в спільних

навчаннях у Чорному морі, а й діляться досвідом у галузі військово-морської освіти. Незважаючи на те, що навчання проходять на річці Дунай, а не безпосередньо в Чорному морі, це не применшує їх важливості для всього регіону. Подібні операції з безпеки за участі корабельно-катерних тактичних груп допомагають підготувати бійців, надавши необхідне тренування. Три роки поспіль військові моряки мали можливість попрактикуватися в річковій навігації та патрулюванні. Необхідним також є відпрацювання нових елементів. Так, під час навчань «Riverine-2020» були виконані завдання з елементами бойового тралення та відбиття повітряних нападів супротивника в умовах річкової навігації. Ініціативи на кшталт «Riverine-2020» зміцнюють двосторонні відносини між Україною та Румунією, сприяють транскордонній співпраці та підвищують готовність морських військ протистояти загрозам задля безпеки регіону.

Ще одним проектом на двосторонньому рівні є проведення навчань між ВМС і ПС ЗС України та Збройними силами Великої Британії під назвою «Warrior Watcher». Уперше відбулися такі навчання 2019 р. з метою поглибити співпрацю між Збройними силами країн та підвищити рівень взаємосумісності. Фокус «Warrior Watcher-2019» – розгляд теорії планування та оцінки ризиків захисту аеродромів і критичних об'єктів інфраструктури відповідно до стандартів НАТО. Важливою рисою навчань стала наявність теоретичної та практичної складових, що надало можливість відразу застосувати набуті знання під керівництвом британських інструкторів. 2020 р. особливістю навчань було використання декількох сценаріїв для відпрацювання практичної частини після першого тижня з вивчення методики планування охорони й оборони аеродромів. Проте навчання важливі не тільки з точки зору тренувань, а й для обміну думками та досвідом, як зауважив керівник групи інструкторів ЗС Великої Британії флайт-лейтенант Бена Х'юїтт. Безсумнівно, що перейняття досвіду в країни-члена НАТО допомагає посилити потенціал українських військових. До того ж під час розробки формату навчань «Warrior Watcher» враховують сучасні безпекові виклики й загрози, тому самі навчання допомагають до них підготуватися для злагоджених дій в екстрених ситуаціях.

Останні декілька років українські ВМС проводять разом із

флотами країн-членів НАТО тренування «PASSEX». Низку тренувань було проведено й 2020 р. із залученням корабельно-катерних груп ВМС України, а також американського есмінця «Roosevelt» та кораблів ще шести держав. Головною метою таких тренувань є забезпечити сумісність між союзницькими силами, швидко й ефективно співпрацювати та комунікувати у випадку спільних операцій. Відпрацювання низки завдань на «PASSEX-2020» вимагало скоординованих дій у виконанні маневрів, які мали відповідати стандартам НАТО. Окремі тренування типу «PASSEX» проведено того ж року за участю українського та румунського флоту. Акцент робили на вдосконаленні навичок та дій екіпажів кораблів під час виконання завдань у складі корабельних груп. Як зазначив командир патрульного катера «Старобільськ» старший лейтенант П. Гладченко, кораблі виконували маневри у строях різного типу та вправлялися в тактичному маневруванні, підтримуючи зв'язок відповідно до стандартів НАТО. Також вдалося відпрацювати дії у випадку повітряного нападу. Загалом же спільні тренування України та країн НАТО типу «PASSEX» допомагають обмінятися досвідом, що є корисним для обох сторін, адже цей процес включає не тільки опанування натівських стандартів Україною, а й можливість для держав НАТО перейняти український досвід.

Велике політичне та практичне значення мали також стратегічні навчання «Об'єднані зусилля – 2020», проведені на території України за участю військ країн-членів НАТО. Уперше спільні тренування охопили всі полігони із залученням 12 тис. військовослужбовців. На такий масштаб вплинуло те, що цей захід відбувся після приєднання України до Програми розширених можливостей НАТО. До того ж навчання тривали в розпал російських навчань «Кавказ–2020». Фактично «Об'єднані зусилля – 2020» були своєрідною відповіддю та демонстрацією українських спроможностей, що визнає й Міністр оборони України А. Таран. На його думку, проведення навчань у такому форматі свідчить про рішучість держав-членів НАТО в підтримці України щодо відновлення її територіальної цілісності. ВМС ЗС України також були активно задіяні в тренуваннях як на морі, так і на суші у взаємодії з іншими учасниками навчань та під керівництвом управління стратегічного й оперативного рівнів. Зокрема, завдання

виконувала корабельна тактична група, відпрацьовуючи підготовку до бою, спільне маневрування в морі та дії в темну пору доби. Уся програма тренувань у Чорному морі включала комплекс завдань, а саме: артилерійські стрільби, перехід у строях та ордерах, висадку морського десанту в ускладнених умовах, заходи з тралення мінно-небезпечних водних ділянок і протипідводнодиверсійної боротьби. Окрім того, випала нагода протестувати та продемонструвати нову техніку, зокрема й озброєний комплекс РК-360МЦ «Нептун» для знищення корабля гіпотетичного супротивника. Успішне тестування комплексу ще раз довело, що він може виконувати свої функції у відповідному підрозділі ВМС. Призначення РК-360МЦ «Нептун» полягає в ураженні бойових кораблів та берегових цілей у будь-яких умовах. Розробка та успішне використання бойового комплексу під час навчань не тільки допоможе зміцнити морський військовий потенціал, – це також можливість показати нашим союзникам, що українське виробництво бойової техніки розвивається. Проведення таких навчань дозволяє підвищити рівень взаємосумісності підрозділів Збройних сил України та держав НАТО.

Окрім того, про актуальність питання Чорноморської безпеки свідчить той факт, що кораблі країн НАТО та окремих ВМС країн-членів НАТО все частіше відвідують українські чорноморські порти та загалом дислокуються в Чорному морі. Наприклад, тільки за січень 2021 р. прибуло три американські кораблі (два есмінці й один танкер) та іспанська авіація для здійснення стандартних операцій із морської безпеки та проведення тренувань із країнами-членами й партнерами НАТО. Виконуючи часті патрулювання, альянс підтримує присутність у Чорному морі, і тим самим показує відданість питанню безпеки в регіоні. З іншого боку, це стримує апетити Росії, котра прагне мілітаризувати регіон та отримати контроль над Чорним морем.

Отже, спільні навчання та тренування в Чорному морі є невід'ємною складовою співробітництва України й НАТО в регіоні. Ця складова співпраці здебільшого практично орієнтована, дозволяє відпрацювати елементи складних військово-морських операцій і виробити спільне розуміння безпеки. Взаємодія відповідно до стандартів НАТО сприяє зближенню України та альянсу, що набуває особливої ваги в умовах російської агресії.

4.2. Оборонно-технічне співробітництво

Оборонно-технічне співробітництво України й НАТО в Чорному морі не поступається за важливістю проведенню навчань, адже воно допомагає збільшити потенціал Військово-морських сил України. Заходами та проєктами, які належать до сфери озброєнь, зокрема й військово-морської, керує Спільна робоча група Україна – НАТО з оборонно-технічного співробітництва (СРГО), яка перебуває в підпорядкуванні КУН та Конференції національних директорів із питань озброєнь із часу її створення (2004 р.). Окрім координування, СРГО визначає актуальні напрями, які становлять взаємний інтерес. У рамках Уельського саміту НАТО (2014 р.) було проведено засідання Комісії Україна – НАТО, де визначили пріоритети та цілі для розвитку оборонно-технічного співробітництва, що включає співпрацю в морській сфері. Серед пріоритетів – обмін військовими технологіями й підвищення модернізації оборонно-промислового комплексу шляхом використання сучасних технологій і технічних стандартів. Довгостроковою ціллю стало досягнення відповідності українського озброєння й техніки стандартам альянсу. Робота в СРГО проходить у формі засідань, під час яких обговорюють широке коло питань: від проблем наявного співробітництва до нових механізмів для майбутніх проєктів. Співпрацю на практичному рівні здійснюють під час засідань груп, що підпорядковуються Конференції національних директорів з озброєнь (CNAD) – комітету НАТО, відповідальному за оборонно-технічне співробітництво між державами. Зокрема, існує окрема група Військово-морських сил (NNAG), у засіданнях якої беруть участь і представники України. Присутність та активна участь у NNAG дозволяє отримувати актуальну інформацію щодо стану та новинок військової морської техніки й озброєнь, а з іншого боку – обмінюватися даними й досвідом із державами-членами НАТО та державами-партнерами. Більше того, українські представники можуть використовувати цей майданчик для презентації нових розробок, наприклад, того ж комплексу РК-360МЦ «Нептун».

Оборонно-технічне співробітництво з НАТО також допомагає з реалізацією цілей, зазначених у Стратегії розвитку оборонно-

промислового комплексу України на період до 2028 р. Так, у Стратегії зауважено, що після 2014 р. відбулося нарощення потужностей у кораблебудуванні, водночас присутність українських підприємств на ринках кораблебудування була втрачена. Тому в короткостроковій перспективі Стратегія передбачала оцінку доцільності відновлення виробництв, що були втрачені внаслідок анексії Криму. Під час відновлення кораблебудівного сегменту акцентують на його фінансовому оздоровленні та модернізації наявних підприємств, а також на пошуку партнерів, інвесторів і потенційних покупців продукції. У цьому контексті важлива можливість контакту з державами-членами НАТО в рамках групи Військово-морських сил, адже це може полегшити пошук інвесторів. Один з основних практичних інструментів співробітництва в оборонній сфері – карти розвитку оборонно-технічної співпраці, яку періодично оновлюють. Ухвалення оновленої версії відбувається під час засідань СРГО, а до її змісту входять пріоритетні завдання для реформування оборонно-промислового комплексу України, визначені після оцінки вже наявних результатів співпраці з НАТО за останній рік/роки з часу останньої редакції. До того ж, якщо документ не доповнюють кожного року, то в проміжні роки на засіданнях СРГО аналізують стан реалізації проєктів та напрями для реформування в рамках карти розвитку, як це відбулося наприкінці 2020 р.

Оборонно-технічне співробітництво між Україною й НАТО розвивається і на двосторонньому рівні. Так, спостерігаємо активізацію співпраці між Україною та Туреччиною. Із часу створення Стратегічної ради високого рівня 2011 р. – механізму для реалізації стратегічного партнерства – були підписані угоди, зокрема і про оборонно-промислове співробітництво, військову підготовку, військово-фінансове співробітництво. Проте базою для відносин у військово-технічній сфері між державами є Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про оборонно-промислове співробітництво, яка статтею 5 започатковує створення Спільної українсько-турецької комісії з питань оборонно-промислового співробітництва. 2016 р. було підписано першу угоду про військово-фінансове співробітництво, за якою Уряд Туреччини виділив кошти на закупівлю товарів та оснащення окремих батальйонів морської піхоти й центру спеціального призначення

ВМС ЗС України. Ще два договори про військово-фінансове співробітництво підписали 2017 та 2020 рр. Успішним для розвитку оборонно-технічного співробітництва був 2020 рік, адже візит української делегації до Стамбула завершився досягненням низки домовленостей у сфері оборонної промисловості. Зокрема, міністри оборони країн підписали меморандум про наміри реалізувати низку проєктів, серед яких проєкт зі спільного будівництва бойових кораблів. Під час зустрічі також обговорили проблема безпеки в Чорному морі. Міністри оборони України й Туреччини підписали Рамкову військову угоду, що має на меті поліпшити співробітництво, зокрема і в Чорноморському регіоні та між військово-морськими силами. На думку А. Тарана, така взаємодія відображає стратегічний характер відносин і взаємну налаштованість на забезпечення миру й безпеки в Азово-Чорноморському регіоні.

2019 року було розроблено документ, котрий визначає загальний напрям розвитку ВМС у довгостроковій перспективі – Стратегію Військово-морських сил Збройних сил України до 2035 року, розраховану на три етапи. Стратегія є унікальною, адже вона аргументує необхідність відбудови військово-морських спроможностей та описує процес поетапно. У контексті співпраці з НАТО варто зазначити те, що Стратегія передбачає реформування за стандартами, принципами та цінностями НАТО, а також враховує досвід країн-членів НАТО та Європейського Союзу, включаючи вже згадану повну взаємосумісність із НАТО у сфері управління, підготовки, морського озброєння й техніки. Проаналізувавши цей документ, можна зробити висновок, що співпраця з НАТО є ключовою для реформування ВМС. Особливо це помітно в частині про «шляхи і засоби імплементації стратегії», адже для втілення Стратегії запропоновано використання методології НАТО DOTMLPF – однієї з ключових для оборонного планування. В основі аббревіатури – початкові літери окремих компонент, наявність яких необхідна для успішного втілення оборонних стратегій. До DOTMLPF входять: доктрина, організація, тренування, матеріальне забезпечення, лідерство, персонал і засоби. Як бачимо, М-складова (матеріально-технічна) містить бачення розвитку озброєння та військової техніки. Основною ідеєю М-складової Стратегії ВМС України до 2035 року є ідея формування «москітного флоту», яка

зародилася після втрати Україною 70 % флоту внаслідок російської анексії. Як сказано в документі, подібне рішення є «найбільш реалістичним з точки зору балансу ефективності-вартості». Основні переваги «москітів» полягають у швидкості, маневреності, меншій вартості, а також спроможності виконувати ті ж завдання, що і класичні кораблі, тільки з меншим радіусом дій від узбережжя. З іншого боку, як пишуть співробітники Науково-дослідного центру Збройних сил України «Державний океанаріум», не варто покладатися на «москітний флот» у довгостроковій перспективі, адже він має багато обмежень, тому слугує лише тимчасовим рішенням. Експерти вважають, що цей флот може стати необхідною основою для розбудови національного великотоннажного флоту. Якщо взяти до уваги реальні перспективи, то для виготовлення чи купівлі фрегатів і корветів держава не має достатньо ресурсів. Тим часом катери «москітного флоту» Україна може отримати, співпрацюючи з державами-членами НАТО. Україна вже отримала два патрульні катери класу «Айленд» від США та планує отримати ще три. Згідно з повідомленням Тимчасово повіреного у справах США в Україні Джозефа Пеннінгтона, США надають цю та іншу допомогу, щоб підтримати Україну, зокрема і в реалізації її прагнення до набуття членства в НАТО. Більше того, США також схвалили купівлю Україною 16 патрульних катерів «Mark VI». Ведуться перемовини ще з одним союзником України по НАТО – Великою Британією, адже від неї надійшла пропозиція щодо побудови ракетних катерів для України в кредит. Імовірно, катери укомплектують норвезькими протикорабельними ракетами NSM (Naval Strike Missile), а також замовлять два протимінних катери.

Отже, партнерство з НАТО та державами у складі альянсу значно допомагає Україні зміцнити свій оборонний потенціал на морі. Практичне оборонно-технічне співробітництво розвивається здебільшого на двосторонньому рівні з окремими державами-членами НАТО. Тим часом на рівні альянсу проходять засідання СРГО й комітету НАТО, відповідального за оборонно-технічне співробітництво, а також окремої групи з питань Військово-морських сил та озброєння. Зважаючи на те, що для розбудови спроможностей Військово-морських сил України потрібні значні ресурси, утілити Стратегію Військово-морських сил можна, частково отримавши підтримку від партнерів. До того ж

використання стандартів НАТО під час імплементації Стратегії забезпечить найвищу сумісність із силами НАТО, що є необхідністю для подальших спільних операцій та проєктів на морі.

Ще одна сторона співпраці України й НАТО в Чорноморському регіоні – освітні й дослідницькі проєкти. Загальну координацію таких заходів виконує Спільна робоча група Україна – НАТО з питань воєнної реформи (СРГ ВГ), яка працює з 1998 р., а також Спільна робоча група зі співробітництва з науки і довкілля (СРГ СНД). Серед основних проєктів, реалізацією яких керує СРГ ВГ, є Платформа Україна – НАТО з вивчення досвіду гібридної війни в Україні. Робота Платформи організована навколо чотирьох тематичних кластерів, результатом аналізу яких стають рекомендації для ефективної протидії гібридним загрозам із боку Росії. Безперечно, вивчення методів і засобів, які РФ використовує в гібридній війні, є вигідним обом сторонам, адже Україна має змогу краще протидіяти, а НАТО – передбачити й підготуватися. Оскільки безпека Чорноморського регіону особливо важлива в сучасних умовах, саме в цьому регіоні реалізують один із перших проєктів Платформи – навчання із захисту критичної інфраструктури Чорного моря під назвою «Coherent Resilience», спрямовані на вироблення стійкості української національної та місцевої влади у випадку гібридних атак. Уперше навчання відбулися 2017 р., але наступний раунд навчань довелося перенести у зв'язку з глобальною пандемією коронавірусу. Проведення навчань типу «Coherent Resilience» є важливим із точки зору поєднання дослідницької роботи та практики, адже саме в такому форматі можна виробити найбільш ефективні алгоритми дій у разі виникнення критичних ситуацій у Чорноморському регіоні.

СРГ ВР також займається професійною підготовкою цивільного персоналу та реформуванням системи військової освіти. Як партнер НАТО Україна має можливість брати участь у його ініціативі з «підтримки сил безпеки і оборони» (Security Force Assistance, SFA), що включає навчання військових і цивільних фахівців сектору безпеки й оборони та здійснюється за такими напрямками: інформаційна та кібербезпека, проведення миротворчих операцій, міжнародна й національна безпека, розвідувальна діяльність, військова медицина, штабна й інженерна підготовка, підвищення кваліфікації офіцерів військової поліції, підготовка молодшого

командного складу, вивчення іноземних мов, підготовка фахівців кадрових органів. Також, як наголосив Генсекретар НАТО під час візиту до України 2019 р., українські моряки мають можливість проходити стажування та підготовку на бортах натівських кораблів, а для військово-морської академії в Одесі були запропоновані мовні курси. На жаль, знання англійської мови та особливо військової термінології залишається перешкодою для ефективної співпраці в багатьох галузях. Проте НАТО постійно допомагає ВМС з організацією мовних курсів. Окрім того, інструктори з країн-членів НАТО проводять навчання для військових флоту. Наприклад, у жовтні 2020 р. корабельний склад ВМС мав змогу пройти курси з тактичного маневрування, проведені представниками канадської навчально-тренувальної місії UNIFIER [48]. Безперечно, такі інструктажі поліпшують взаємодію сторін, адже більшість пройдених елементів використовують під час міжнародних операцій і навчань. Із початку роботи місії UNIFIER 2015 р. та станом на 1 лютого 2021 р. більше ніж 22 810 українських військових стали учасниками навчань [48]. Опанувати вже згадані катери типу «Айленд» допомагають США, надавши змогу пройти курс додаткової підготовки в Балтиморі. До того ж командувач ВМС України контр-адмірал О. Неїжпапа зазначив, що 2021 р. фокус флоту буде спрямований на підготовку особового складу й освоєння нових зразків озброєнь, а тому співпраця з НАТО та проведення додаткових курсів і тренінгів є необхідними.

Ще однією програмою професійної підготовки українських військових та реформування системи військової освіти є Програма НАТО з удосконалення військової освіти (DEEP), яка діє з 2012 р. Її суть полягає в аналізі програм окремих військових дисциплін із подальшим удосконаленням методики їх викладання. Тому до Програми залучені інструктори з країн НАТО та викладачі українських військових ВНЗ, що беруть участь у спільних семінарах із підвищення кваліфікації. Співпраця щодо вдосконалення освіти для військових є невід'ємним компонентом для злагодженої роботи України й НАТО під час операцій та навчань. Це насамперед завдяки тому, що реформована відповідно до стандартів НАТО вища військова освіта в Україні матиме змогу надавати кращу базу для українських військових. Для поліпшення ефективності в рамках DEEP щороку проводять зустрічі з підведення підсумків, а водночас

планують напрями діяльності на наступні роки. Так, наприкінці 2019 р. такий захід був проведений у стінах Інституту ВМС НУ «ОМА», адже існує потреба в удосконаленні підготовки фахівців ВМС. Це дозволяє Військово-морським силам України краще відповідати освітнім вимогам НАТО та ефективно реагувати на виклики в Чорноморському регіоні.

Дослідженням у Чорному морі сприяє участь України в Програмі «Наука заради миру та безпеки» й загальна координація наукової співпраці Спільною робочою групою Україна – НАТО зі співробітництва з питань науки та довкілля (СРГ СНД). Із 2014 р. Україна має найбільше проєктів та обсяг їх фінансування серед усіх держав. У межах цієї програми українські вчені співпрацюють із вченими держав-членів НАТО, досліджуючи проблеми, пов'язані зі сферою безпеки. Зважаючи на те, що 2020 р. Україна отримала статус партнера з розширеними можливостями, заплановано поглибити й наукову співпрацю. Окрім того, що на сьогодні Україна очолює 27 активних проєктів, наступного року до них має додатися ще 13, зокрема й ті, що опосередковано стосуються Військово-морських сил. Серед сфер для подальшого співробітництва вказані морські наукові дослідження, а це означає неформальне визнання цієї сфери пріоритетною. До того ж у рамках «Науки заради миру та безпеки» вже багато років досліджують біооптичну характеристику Чорного моря для застосування дистанційного зондування. Наукова співпраця України й НАТО в Чорноморському регіоні має неабиякий потенціал, адже зростає зацікавленість держав-членів НАТО в дослідженні гібридних загроз із боку Росії на морі, екологічної безпеки, безпеки кордонів і портів. Одним із потенційних проєктів могло би бути вивчення GPS-спуфінгу в Чорному морі та шляхів протидії такому виду кіберзагроз. GPS-спуфінг – це назва мережевих атак, коли за допомогою потужнішого сигналу відбувається підміна фактичного сигналу GPS. За допомогою спуфінг-атак можна впливати як на навігаційні системи, так і на окремих GPS-користувачів, підмінюючи дані про реальне місцезнаходження й отримуючи таким чином тактичну перевагу. Із точки зору морського права такі дії в мирний час є протиправними. Е. Плешко у статті «Російський GPS-спуфінг як загроза безпеці судноплавства» наводить кілька прикладів таких незаконних дій, у тому числі в Чорному морі, та наслідків, до яких вони призвели.

Автор вказує, що Росія застосовує GPS-спуфінг у Чорноморському регіоні, зокрема поблизу Криму, східного узбережжя та за його межами. Ця та інші кіберзагрози потребують вивчення й пошуку шляхів спільної протидії.

Співробітництво з НАТО в Чорноморському регіоні в межах проєктів із професійної підготовки та досліджень допомагає краще підготувати спеціалістів ВМС України, обмінятися інформацією та досвідом, а також поєднати теоретичну та практичну складові військової діяльності на морі. Прикладом останнього є вивчення гібридних загроз і проведення навчань із відпрацювання протидії цим загрозам. Участь України в освітніх ініціативах НАТО та його окремих держав-членів дозволяє представникам ВМС України підвищити кваліфікацію, пройти стажування на кораблях НАТО, удосконалити знання англійської мови. Окрім інструктажів і тренінгів, важливими для безпеки регіону є також співпраця з реформування військової освіти в Україні та плани про активізацію наукових досліджень у Чорному морі.

Отже, у середовищі безпеки спостерігається як поява нових загроз (глобальний тероризм, кібертероризм, піратство), так і відновлення й активізація старих (насамперед – інформаційних війн, погроз і спроб застосування сили). Одним із найбільших ризиків у цьому контексті є протистояння двох систем колективної безпеки: НАТО, з одного боку, та ОДКБ – з іншого.

Реалізації євроінтеграційного курсу заважає комплекс зовнішніх і внутрішніх проблем. Серед зовнішніх слід відзначити: зосередженість ЄС на внутрішніх проблемах, пов'язаних з останніми хвилями розширення та кардинальними трансформаціями, передбаченими Лісабонською угодою; зміни у структурі органів ЄС і механізмах прийняття рішень; вплив на відносини Україна – ЄС світової фінансово-економічної кризи; фактор Росії, яка активно намагається зберегти Україну у сфері свого впливу, зокрема залучити до військово-політичних та економічних об'єднань під її егідою (ОДКБ, Митний союз). Серед внутрішніх проблем необхідно назвати насамперед внутрішньополітичну нестабільність, неефективність реформування та боротьби з корупцією, брак інституційного, кадрового та ресурсного забезпечення політики на європейському напрямі.

4.3. Тероризм – загроза національній безпеці держав. Сучасні технології діагностики та запобігання тероризму

Синтез об'єктивного й суб'єктивного аспекту тероризму досяжний на основі застосування сучасних мікроорієнтованих стратегій дослідження, досвід використання яких накопичений і психологією, і соціологією, і мікрополітикою, і конфліктологією. Результати таких досліджень цілком можна враховувати при розробці превентивних стратегій щодо запобігання тероризму й контролю над ним. Так, відповідно до політико-психологічного підходу обґрунтовується положення про існування політико-психологічних факторів, що стримують терористичне поведіння на мікрорівні. Дж. Кнатсон ще в 1980-х роках згадувала про «імпліцитні (приховані) правила гри», які стримують дії терориста, зокрема, у випадках, коли йдеться про застосування насильства. У цьому випадку терорист має справу з цілим рядом дилем. Однією з дилем є вибір рівня терору (низький, середній, високий рівні). Мінімальний рівень терористичного акту гарантує терористу відсутність належної реакції насамперед з боку громадськості. Максимальний рівень терору погрожує втратою можливості тиску на владу для реалізації своїх вимог так, що відповідна реакція на терор неминуче буде пов'язана із застосуванням насильства.

Терористичне насильство як і раніше стримується обмежниками, хоча стає все більш очевидна їх поступова ерозія. Твердження Б. Дженкінса про можливу ерозію традиційних, багато в чому психологічних обмежників тероризму робить правомірним питання про визначення характеру тих випадків, коли ці обмежники перестають діяти й має місце звернення до терористичної тактики масового знищення.

Політико-психологічна основа випадків-винятків із загального правила, яка встановлює, що терористи не схильні вдаватися до тактики масового знищення, проаналізована, зокрема, в дослідженні Дж. Кнатсон. Першу групу винятків вона співвідносить з випадками психічних відхилень індивідуума, в якого знижена здатність до самостійного планування, розробки

плану власних дій і визначення перспективних особистих цілей. Ця категорія психотичних індивідів готується й використовується в проведених операціях для виконання найбільш чорної роботи. Цей випадок Дж. Кнатсон пов'язує з ще однією психологічною дилемою, з якою так чи інакше стикається будь-який терорист – самоідентифікацією з насильством. Убивство не притаманне людській природі, тому відповідна спеціальна інтенсивна підготовка по рутинізації насильства спрямована на формування беззаперечної покори наказам таким чином, що психотична особистість виявляється під повним контролем терористичної групи або режиму.

Другу групу винятків із загального правила Дж. Кнатсон відносить до ірраціональної поведінки, що формується на основі впровадження в психіку людини основних компонентів фанатизму, так званої психології «солдата» – психологічного стану спрямованості суб'єкта на перемогу разом з прагненням уникати психологічного впливу актів загального насильства. Ірраціоналізм поведінки терориста досягається за рахунок дегуманізації образу ворога, рутинізації й професіоналізації виконання деструктивних актів насильства, додання авторитету й значущості методам убивства й катуванням за допомогою ідеології виправдання насильства і пріоритетності цілей над засобами й результатами. Така поведінка є ірраціональною лише з погляду конвенціональної моралі. Самому терористу вона видається раціональною, виправданою, об'єктивною і єдино можливою. У цьому розумінні терорист постає ще перед однією дилемою – необхідністю підтримки іміджу об'єктивності своїх дій. У цьому випадку це досягається за рахунок придушення груповою свідомістю індивідуальної здатності до реалістичного сприйняття ситуації таким чином, що індивідуальна свідомість, моральність і цінності індивіда виявляються під тиском групових норм і цінностей. З цією метою терористичними групами не тільки проводиться, а й розділяється політика ізоляції від традиційних загальноприйнятих цінностей і моральності, які заміщаються іншими цінностями за допомогою підтримки альтернативної реальності як ізоляції, в рамках якої припустимим є проведення руйнівних і насильницьких акцій. Для психічно нормальних людей на відміну від психотичних індивідів звернення до такого роду неконвенціональних цінностей

вимагає додаткової стимуляції (алкоголь, наркотики і т.д.), використовуваної для збереження психічної й емоційної рівноваги. Урахування цих двох обставин, з якими пов'язана здатність терористів відкинути традиційні обмежники застосування насильницьких дій і деструктивної поведінки, розглядається сьогодні як одна із значущих умов розробки ефективних стратегій протидії тероризму, системи безпеки людини в сучасному світі [5, с.157].

Вирішення проблеми виявлення й запобігання терористичних актів з максимальною ефективністю залежить від застосування широкого спектра науково-практичних методик, що охоплюють різні сфери людських знань. Проте наявний досвід застосування винятково високотехнологічної оглядової техніки не вирішує проблему виявлення потенційного терориста. У зв'язку з цим, на нашу думку, одним з провідних напрямків є застосування технології профайлінга, що дозволяє виявити потенційно небезпечних громадян, на ранніх етапах.

Профайлінг представляє собою сукупність психологічних методів оцінки і прогнозування поведінки людини на основі характеристик зовнішності, аналізу найбільш інформативних приватних ознак особистості. Основною метою профайлінга є виявлення потенційно небезпечних осіб, а його основою є візуальна діагностика психоемоційного стану людини (спостереження і спеціальне опитування; фіксація психологічних поведінкових реакцій при відповідях - невербальних і вербальних). Профайлінг використовує два основних діагностичних методів: метод психологічного спостереження (дивитися і знаходити невідповідність) та метод опитування (запитувати і спостерігати за реакцією).

Концепція профайлінга базується на тому, що протиправна дія та її підготовка можуть бути виявлені шляхом аналізу певного набору фізичних, психологічних, поведінкових ознак, що становлять характеристику підозрюваних осіб, з позицій їх потенційної небезпеки. Існують індикатори, які є критичними для віднесення людини до групи ризику, зокрема, терористів: демонстративна агресія; прихована агресія; збудженість; відчуженість. Емоційний стан людини, який оцінюється за ознаками тривоги, страху, хвилювання та інших, розглядається в

профайлінгу як додатковий фактор при аналізі виявлених домінуючих ознак. Існують ключові ознаки в невербальній і вербальній поведінці людини, які дозволяють профайлерам виявити терориста в людському потоці й віднести до категорії потенційно небезпечних.

Сьогодні профайлінг успішно використовується в ряді авіакомпаній для забезпечення безпеки в аеропортах європейських країн, а також в Україні. Цю технологію багато років застосовує ізраїльська авіакомпанія «Ель-Аль», одна з найбезпечніших у світі. У 1968 році саме її співробітники розробили даний метод боротьби з тероризмом. У США, також діють профайлінгові програми, в рамках яких ведеться пошук і накопичення статистичних даних з підозрілих моделей поведінки. В основі ізраїльської концепції профайлінга лежить положення про те, що кожен пасажир може виявитися терористом, а кожен предмет - вибуховим пристроєм. Тому всі заходи, що проводяться в межах даної технології, покликані підтвердити або спростувати дане твердження.

У зв'язку з цим слід підкреслити, що система профайлінга може слугувати гарною інформаційною базою для превентивних заходів щодо запобігання тероризму. В рамках зазначеної концепції ретельно вивчаються загальні питання, пов'язані з сучасним тероризмом, а також існуючими екстремістськими організаціями та основними тенденціями їх діяльності. Така інформація є безцінним матеріалом для відтворення моделі терористичної діяльності, спираючись на яку можна з високою вірогідністю прогнозувати здійснення терористичних актів.

Виявлення поведінкових ознак індивідуумів з деструктивними намірами в місцях масового скупчення людей (аеропорти, вокзали, метро, навчальні заклади, театри, великі торгові центри, дискотеки, клуби, тощо) і своєчасна локалізація потенційного конфлікту, становить основний зміст роботи профайлерів, що працюють в громадських місцях.

Профайлери враховують багато психологічних особливостей терористів, адаптуючи їх до специфіки своєї діяльності. Подальша робота в цьому напрямку, на наш погляд, повинна спрямовуватись у бік злиття теоретичних знань і практичних навичок, оскільки саме профайлінг є тією сферою антитерористичної діяльності, яка дозволяє найбільш чітко реалізувати даний принцип.

Узагальнюючи, можна відмітити, що одним з найважливіших завдань ефективного використання про файл - програм в системі національної та людської безпеки є підготовка фахівців, призначених для здійснення зазначених програм. Значна перевага методики профайлінга в гнучкості й універсальності, що дає можливість застосовувати її як спецслужбами, так і поліцією та військовими на будь-яких об'єктах масового скупчення людей, так і в сфері діяльності поліції з охорони громадського порядку, оперативно-розшукової діяльності, з протидії незаконному обігу наркотиків і т.д.

4.4. Роль України в забезпеченні безпекового міжнародного простору

Аналізуючи стан боротьби з тероризмом в Україні, слід відмітити, нині діє Концепція боротьби з тероризмом (далі – Концепція), ухвалена Указом Президента України від 5 березня 2019 р. № 53, а також затверджено план заходів з реалізації Концепції (Розпорядження КМУ від 5 січня 2021р. № 7-р).

Відповідно до Концепції основну загрозу для України становить діяльність міжнародних терористичних організацій. Зазначена Концепція визначає мету, завдання, основні принципи та напрями вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом з огляду на сучасні терористичні загрози національній безпеці України та прогноз їх розвитку. Так, у документі визначено, що найбільшою терористичною загрозою для України, серед інших, становить агресивна політика Російської Федерації, спрямована на дестабілізацію ситуації в державі, в тому числі шляхом інспірування сепаратистських проявів і всебічної підтримки диверсійно-терористичної діяльності маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованих територіях. Окрім визначення загроз документ формує бачення що потрібно удосконалити у роботі правоохоронних органів. Наприклад, зазначено, що є потреба в уточненні завдань і функцій Антитерористичного центру при Службі безпеки України та оптимізації його організаційно-штатної структури.

Реалізувати Концепцію пропонується шляхом:

- визначення та аналізу причин і умов, що призводять до поширення тероризму;

- удосконалення правових та організаційних основ боротьби з тероризмом;

- удосконалення існуючих, розроблення та впровадження нових методів боротьби з тероризмом;

- оптимізація шляхів та способів захисту життя і безпеки, прав і свобод людини і громадянина, захисту інтересів суспільства та держави від терористичних посягань;

- поліпшення інформаційного, наукового, кадрового та матеріально-технічного забезпечення суб'єктів боротьби з тероризмом;

- підвищення рівня поінформованості суспільства про небезпеку та масштаби тероризму;

- формування громадської думки з метою сприяння ефективній діяльності у сфері боротьби з тероризмом;

- розвитку міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом. Також у документі йдеться про завдання, які необхідно реалізувати для досягнення наступного:

- виявлення і припинення терористичної діяльності;

- усунення та мінімізації наслідків терористичної діяльності;

- антитерористичного забезпечення об'єктів можливого терористичного посягання;

- міжнародного співробітництва з питань боротьби з тероризмом.

Очікується, що реалізація положень Концепції дасть змогу забезпечити підвищення ефективності функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, посилення захисту державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина, в тому числі сприятиме удосконаленню:

- правових та організаційних засад діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом відповідно до встановлених рівнів терористичних загроз;

- процедури встановлення рівнів терористичних загроз;

- взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом між собою та з

громадськістю [138]. Чинна Стратегія національної безпеки України, на відміну від попередніх документів, визначає засади не лише планування оборони держави, а й розвиток сил оборони. Про це зазначив Міністр оборони України Андрій Таран, додавши, що положення Закону України «Про національну безпеку України» чітко окреслюють роль, місце та взаємозв'язки Стратегії у ієрархії документів з питань національної безпеки і оборони [139]. Зокрема, він відзначив, що планування оборони держави і розвиток сил оборони передбачають удосконалення системи управління військами і зброєю, розвиток військово-морських спроможностей, протиповітряної оборони, авіації, ракетних військ і артилерії, систем розвідки, безпілотних і роботизованих комплексів. Насамкінець, удосконалення систем мобілізації, територіальної оборони та руху опору.

Важко не погодитися з визначенням у Концепції низки зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть стати підґрунтям для підвищення рівня терористичної загрози у країні. Аналіз діяльності міжнародних терористичних організацій та проведення АТО в Україні протягом останніх років дозволяє розширити перелік таких впливів. В даному документі виокремлено вісім основних напрямів реалізації заходів та п'ять пріоритетів державної політики у сфері боротьби з тероризмом, які базуються на комплексному системному підході до вирішення проблеми та охоплюють усі загально визнані складники процесу протидії тероризму, у т. ч.: запобігання терористичній діяльності, виявлення і припинення такої діяльності, усунення та мінімізація її наслідків, а також інформаційне, наукове та інше забезпечення боротьби з тероризмом, міжнародне співробітництво з питань боротьби з тероризмом.

Можна погодитися з думкою вітчизняних дослідників про те, що основними завданнями у сфері удосконалення державної системи протидії тероризму в Україні є такі: регламентація порядку взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом у різних ситуаціях; порядок взаємодії держави з громадянами та суспільством у ході реалізації основних завдань державної політики у відповідній сфері; попередження (недопущення втягування в терористичну діяльність); переслідування (припинення терористичних атак та проведення розслідувань); стратегічний контекст; захист (покращення захищеності щодо зупинення терористичних атак);

готовність (мінімізація наслідків атаки та якнайшвидше відновлення); дії закордоном.

Крім того, спеціального вивчення потребують такі питання: чи породжується тероризм зростаючими суперечностями між Заходом і Сходом, Північчю й Півднем?, чи не є однією із причин тероризму «гібридні» та локальні війни, які іноді ведуться реакційними силами так званих «цивілізованих» держав проти «нецивілізованих» народів?, яка роль торгівлі зброєю й наркотиками у виникненні тероризму?

4.5. Дієва антитерористична програма – основа цивілізаційної стабільності

Тероризм у будь-яких формах свого прояву перетворився в одну з небезпечних за своїми масштабами, непередбачуваністю й наслідками суспільно-політичних і моральних проблем. «Питання про протидію глобальному тероризму – перейшло зі стадії теоретичної в стадію практичного співробітництва держав, що прагнуть зберегти стратегічну стабільність і не допустити підриву основ функціонування суспільних і громадянських інститутів» [5, с.173]. Це загальне положення було б правильним, якби не одна обставина: теоретичні політико-правові й економічні проблеми тероризму, діалектичне співвідношення його специфічної мети і засобів її досягнення, його історико-перехідний характер і т.д. усе це мало, або зовсім не вивчено. Адже тероризм, на думку ряду дослідників, – це феномен, що не має минулого в історичному масштабі.

Слід відмітити, що сьогодні досить суттєво розширилися географічні рамки терористичної активності, що поширилася нині майже на всі регіони світу. Як відповідь на це – активізувалося співробітництво держав у боротьбі з тероризмом. Однак на тлі загального накопиченого досвіду законотворчої й практичної роботи в даній сфері назріла необхідність його узагальнення й аналізу через призму можливого творчого використання при виробленні міжнародної й національної концепцій боротьби з тероризмом.

Систематизуючи наявну практику координації зусиль світового співтовариства в питаннях протидії актам терору, слід зазначити, що в її основі лежить ряд універсальних міжнародних конвенцій. Серед них: Міжнародна конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (1970 р.); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (1971 р.); Конвенція про запобігання й покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (1973 р.); Європейська конвенція по боротьбі з тероризмом (1977 р.); Конвенція про боротьбу із захопленням заручників (1979 р.); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (1988 р.); Конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.); Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їхнього виявлення (1999 р.); Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.), а також Резолюція Ради безпеки ООН № 1373 про боротьбу з міжнародним тероризмом та ін.

Важливі заходи в межах міжнародного співробітництва по боротьбі з тероризмом здійснюються міжнародними організаціями, які виробили основні програмні підсумкові документи. Так, у Декларації й Програмі дій, прийнятих на Всесвітній конференції ООН з прав людини 25 червня 1993 р. у Відні, визначається, що акти, методи й практика тероризму в усіх його формах і проявах є діяльністю, що спрямована на знищення прав, основних свобод і демократії, створює загрозу територіальній цілісності й безпеці.

На 49-й сесії ГА ООН (1994р.) була прийнята Декларація про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму, в якій виражається переконаність у доцільності більш тісної координації й посилення співробітництва між державами в боротьбі зі злочинами, пов'язаними з тероризмом, включаючи обіг наркотиків, незаконну торгівлю зброєю. В підсумковій декларації саміту, в якому взяли участь глави 170 держав, і який став центральною подією ювілейної 60-ї сесії ГА ООН (2005р.), серед основних напрямів діяльності виділялися – боротьба з бідністю, підтримка миру і безпеки, протидія тероризму, дотримання прав людини, тощо.

У свою чергу на нараді по боротьбі з тероризмом (Париж, 30 липня 1996 р.) міністри країн, які взяли в ній участь, прийняли

документ, у якому заявили про свою рішучість приділяти першочергову увагу боротьбі з тероризмом, зробили аналіз нових тенденцій розвитку тероризму у світі. Одна з рекомендацій стосується до «поліпшення взаємодії між окремими органами й відомствами, які займаються різними аспектами даної проблеми» .

Особливої уваги вимагають пошук і розробка методів виявлення й маркування вибухівки й інших засобів, які можуть призвести до загибелі або поранення людей. Учасники наради закликала всі держави взяти під свій контроль неурядові організації (гуманітарної, культурної або соціальної спрямованості), які можуть слугувати прикриттям для терористичної діяльності. Предметом пильної уваги повинні стати новітні засоби комунікації, які терористи використовують для пропаганди власних ідей і спілкування між собою. Це насамперед приватні засоби кодування переданої інформації.

В окремий пункт було виділено прийняття національних законів з метою більш ефективного контролю за виробництвом, торгівлею й експортом зброї й вибухівки. Документ зобов'язував країни, що його підписали, відмовитися від будь-якої пасивної або активної підтримки терористів; посилити юридичні заходи переслідування за терористичну діяльність; віддавати під суд будь-яку особу, що обвинувачується в здійсненні, підготовці терористичних актів або наданні допомоги в їхньому здійсненні. Також рекомендувалося всім державам перешкоджати пересуванню груп терористів та їх окремих членів, і з цією метою запровадити більш строгий прикордонний контроль, і правила оформлення посвідчень особи й візової документації.

Група експертів з транснаціональної організованої злочинності на засіданні в Парижі 12 квітня 1996 р. прийняла ряд таких рекомендацій, як: держави повинні проаналізувати своє законодавство, що стосується кримінальних злочинів, визначити центральний орган, структура якого повинна відповідати завданням швидкої передачі запитів про здійснені і теракти, що готуються. Були засуджені злочинні акти, методи й практика тероризму, виражена рішучість діяти з метою його викорінення як на двосторонній основі, так і шляхом багатостороннього співробітництва. Влітку 2005 року, Європейський Союз підводив, так би мовити, певну риску під попереднім розвитком європейської

спільноти та напрацював нове бачення розбудови континенту. Особлива увага Єврокомісії була націлена на питання безпеки існування громадян Європи й боротьби з тероризмом. Європейська комісія підготувала ланку ключових заходів із безпеки в Європі. Вона має назву: «Поліпшення європейського промислового потенціалу у сфері досліджень з безпеки». Пропоновані заходи спрямовуються на дослідження для того, щоб ліквідувати розрив між цивільними дослідженнями, які підтримуються програмами ЄС, і національними та міждержавними ініціативами з питань безпеки. Ці заходи – частина сьомої Рамкової програми ЄС (2007 – 2013). Серед відібраних проектів такі як: поліпшення захисту пасажирів залізниць та метро; більш безпечні європейські кордони; захист комп'ютерів, під'єднаних до мереж; мережа інформації з безпеки на авіалініях та навчальні тренування; більш швидкий та ефективний кризовий менеджмент; захист авіаційних ліній; шлях до безпеки: сумісність розвідслужб; кризовий менеджмент: спостереження за людьми, які знаходяться в приміщеннях, в режимі реального часу; мережа інформаційної підтримки досліджень з безпеки; стандартизація інтерфейсу в гаванях та при перетинанні кордону; безпілотна авіація: повітряні пристрої спостереження; інноваційні технології безпеки та захист приватного життя і прав людини; обмін секретною інформацією.

Провідні країни світу дійшли усвідомлення того, що злочинний світ об'єднався набагато раніше, ніж їхні правоохоронні органи зрозуміли, що тероризм можна перемогти тільки спільними зусиллями. Так в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» вказано, що тероризм – це спільний виклик проти всіх країн, який потребує спільної відповіді, і сьогодні всі країни світу повинні об'єднатися, щоб дати відсіч цій загрозі, перемогти це зло [138].

Стосовно ситуації в пострадянських республіках слід зазначити, що злочинний світ на відміну від світу політичного зі зруйнуванням єдиного правового простору на території колишнього СРСР швидко консолідувався. Позбавлення правоохоронних органів і спецслужб колишніх союзних республік єдиного стрижня призвело до роздробленості їхніх зусиль, чим негайно скористалися злочинці. Останніми роками спостерігається збільшення кількості тяжких злочинів, що мають транснаціональний характер. Значного поширення набули різні прояви тероризму, наркобізнес,

контрабанда зброї й військової техніки.

Якщо звернутися до законодавства США, Італії, Великої Британії, Франції та інших країн, то його аналіз дає змогу виділити певні закономірності правової регламентації боротьби з тероризмом: кодифікація законодавчих норм у сфері боротьби з тероризмом сприяє його більш ефективному застосуванню; внутрішнє право країн повинне вчасно реагувати на зміну в міжнародній договірній практиці в цьому напрямі, послідовно відображаючи всі її позитивні моменти; незважаючи на загальну для розвинених країн світового співтовариства тенденцію до демократизації свого законодавства, держави передбачають підвищену міру відповідальності й покарання за здійснення терористичних актів і участь у терористичній діяльності; при підготовці й прийнятті законодавчих та інших нормативних актів, що регламентують боротьбу з тероризмом, доцільно виходити з особливостей складної суспільно-політичної й криміногенної ситуації в країні або регіоні, а не дотримуватися так званого принципу модельності.

Таким чином, на думку автора, очевидним є те, що для боротьби з цією загальною загрозою необхідне об'єднання зусиль усіх державних і суспільних структур, гілок влади, засобів масової інформації. Потрібна стратегія боротьби з тероризмом. Сьогодні міжнародний тероризм створює додаткові виклики для національної і міжнародної безпеки, що потребує удосконалення заходів антитерористичної політики і боротьби з тероризмом як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зусилля багатьох країн спрямовані на посилення захисту від терористичної загрози. З поміж актуальних тенденцій протидії тероризму можна виокремити наступні:

1. Міжнародна взаємодія та обмін інформацією між країнами з питань боротьби з тероризмом. Саме про це йшлося 12 грудня 2016 р. на засіданні Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, де було прийнято резолюцію № 2322 (одним з авторів якої є Україна), що закликає держави до посилення та розширення міждержавної взаємодії та взаємодопомоги у сфері боротьби з тероризмом, обміну інформацією щодо терористичних організацій та бойовиків-терористів, включаючи їхні біометричні та біографічні дані. Акцент робиться на важливості співробітництва між судовими та

правоохоронними органами щодо розслідування злочинів, пов'язаних з тероризмом.

У даному контексті можна виділити, як приклад тривалої співпраці з питань протидії тероризму взаємодію США з країнами Європейського Союзу (передусім Францією, Німеччиною та Великою Британією), яка розширюється з 2001 р., коли адміністрація Джорджа Буша-молодшого підписала ключову угоду з поліцейською службою ЄС (Європол). Це надало можливість здійснювати обмін стратегічною та технічною інформацією з питань протидії тероризму, відмивання грошей, протиправної торгівлі наркотиками, ядерними, радіологічними речовинами та людьми. Додаткова угода, укладена у 2002 р. між Європолем та компетентними органами США дозволила обмінюватися персональними даними підозрюваних осіб, а також запровадила інститут офіцерів зв'язку. Взаємодія ЄС та США, з того часу, розширюється та охоплює також питання протидії фінансуванню тероризму, нелегальній міграції, іноземним бойовикам-терористам. Було спрощено процедури екстрадиції та посилено правову взаємодію (наприклад, запроваджено практику роботи об'єднаних слідчих груп або проведення відеоконференцій за конкретними кримінальними провадженнями). Дві нові угоди з Європолем щодо протидії нелегальній міграції та іноземним бойовикам були підписані відповідними службами США, у лютому 2015 р., що забезпечило платформу для обміну інформацією щодо осіб, які забезпечують вербування та переправлення іноземних бойовиків, а також джерел їх фінансування.

2. На національному рівні - посилення взаємодії та обміну інформацією з питань протидії тероризму між уповноваженими органами. Країнами – членами ЄС, вжито низку заходів, спрямованих насамперед на підвищення ефективності взаємодії та обміну інформацією між національними спеціальними та поліцейськими службами, а також посилення прикордонного контролю. На основі інформації Антитерористичної групи (м. Гаага), у 2016 р., створено єдину базу даних, до якої в режимі реального часу мають доступ понад 20 європейських спецслужб. Заплановано реалізацію розробленого пілотного проекту щодо автоматизованого обміну даними між правоохоронними органами країн – членів ЄС щодо осіб, які мають судимість. Також,

активізується робота з уведення в дію Європейської інформаційної системи авторизації подорожей.

3. Профілактика тероризму, у т. ч. протидія радикалізації. Сьогодні запроваджені та виконуються у багатьох країнах спеціалізовані програми, спрямовані на недопущення поширення у суспільстві екстремістських поглядів, запобігання втягуванню молоді до участі у терористичних організаціях, застосовуються процедури амністії окремих осіб, які брали участь у терористичній діяльності, та адаптації їх до мирного життя. Так призначений новий спецпредставник ОБСЄ, який опікуватиметься координацією обміну набутим досвідом за результатами реалізації таких програм 57 країнами, що входять до цієї організації. Уряди країн звертають увагу на можливість радикалізації людей у місцях позбавлення волі. Для запобігання цій загрозі в КНР нині розглядається питання щодо ізолювання засуджених терористів від інших в'язнів .

4. Впровадження нових технологій боротьби з тероризмом державними органами. Для пропаганди та вербування нових послідовників, з огляду на активне використання терористичними організаціями Інтернету та соціальних мереж, планується створення Європейського центру боротьби з тероризмом та радикалізацією в Інтернеті. Це буде елементом існуючого при Європолі довідкового бюро в мережі Інтернет. В Чехії, при МВС, нещодавно утворено Центр боротьби з тероризмом і гібридними загрозами, діяльність якого зосереджена на аналізі інтернет - контенту і відповідному реагуванні. В США зацікавленість викликає ще один напрям боротьби з тероризмом, з огляду на особливості терористичної атаки у 2016 р. у м. Ніцца (Франція), коли зловмисник скористався вантажівкою. Так, лише у США до 2020 р. до Інтернету речей буде приєднано близько 250 млн. транспортних засобів, управління якими може здійснюватися через Всесвітню мережу, що надасть терористам можливість перехоплювати управління такими засобами та здійснювати терористичні атаки дистанційно, навіть не перетинаючи державний кордон. Тому в Міністерстві юстиції США, з огляду на таку потенційну загрозу, розпочала функціонувати окрема група, що опікується виключно питаннями Інтернету речей.

5. Необхідно конкретизувати джерела й детермінанти терористичних проявів, до яких можуть бути віднесені: різке

падіння життєвого рівня населення, зниження або відсутність соціального захисту, посилення соціальної несправедливості, загострення політичної боротьби, зростання націоналізму й сепаратизму, недосконалість законодавства, падіння авторитету влади й прийняття її представниками непродуманих рішень.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ТА САМОКОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Поясніть яким чином розширення і поглиблення концепції безпеки як у державній політиці, так і наукових дослідженнях вплинуло на її просторове уявлення?
2. З'ясуйте, що передбачало вертикальне поглиблення безпеки?
3. Назвіть передумови для ефективного існування сучасної держави в умовах глобалізації.
4. Розкрийте, як нове геополітичне середовище початку ХХІ ст. вплинуло на діяльність суверенних держав?
5. Поясніть, чому у новому стратегічному середовищі відкритість є обов'язковою умовою існування держав?
6. В чому полягає геополітичне значення розширення Євросоюзу?
7. Розкрийте зміст Північноатлантичного договору 1949 р.
8. Окресліть та поясніть найважливіші завдання та принципи НАТО по забезпеченню миру і безпеки.
9. Назвіть найважливішу складову підходу НАТО до гарантування безпеки на основі співробітництва.
10. охарактеризуйте зміст інтеграційних процесів на Євразійському континенті.
11. Охарактеризуйте ключові чинники, що визначають зміст та напрями реалізації державної політики у сфері національної безпеки країн-членів ЄС.
12. Розкрийте зміст Спільної зовнішньої і безпекової політики (Common Foreign and Security Policy) 1993р.
13. Поясніть, чому Європейська стратегія безпеки (ЄСБ), прийнята Європейською Радою у грудні 2003 року, є одним з найкращих прикладів трансформації викликів безпеки, з якими зіткнувся ЄС у ХХІ ст ?
14. Назвіть та охарактеризуйте основні наріжні камені ЄСБ.
15. В чому заключається розуміння політики безпеки Соціальними конструктивістами у міжнародних відносинах?

16. Назвіть основні характеристики розвитку європейського розуміння безпеки.
17. Поясніть, чому ЄС концептуально пов'язує індивідуальну безпеку і розвиток у третіх країнах з європейською безпекою?
18. Охарактеризуйте, яким чином європеїзація та індивідуалізація безпеки впливають на державу-націю?
19. Чи відбувається трансформація державного суверенітету в умовах глобалізація світу?
20. Назвіть та поясніть зміст основних викликів і загроз національній безпеці держав в умовах глобалізації світу.
21. Поясніть, чи можлива європейська оборонна інтеграція без НАТО?
22. Прокоментуйте відомі Вам миротворчі операції НАТО.
23. Проаналізуйте розвиток системного оборонного співробітництва між країнами Євросоюзу.
24. Що складає правову основу процесу реалізації політики безпеки в Україні?
25. Розкрийте основний зміст Стратегії національної безпеки України .
26. Прокоментуйте основні завдання державного управління у сфері національної безпеки.
27. Проаналізуйте здобутки України в контексті євроінтеграційного процесу.
28. Окресліть глобалізаційні виклики та загрози національній безпеці України.
29. Назвіть основні вектори міжнародної співробітництва в безпековій сфері.
30. Проаналізуйте відносини України-НАТО.
31. Прокоментуйте: Україна і Програма східного партнерства.
32. Проаналізуйте роль інформаційних війн в сучасному світі.
33. Зробіть аналіз: Гібридна війна крізь призму українських реалій.
34. Розкрийте зміст основних векторів міжнародної колаборації в безпековому секторі.

ПІСЛЯМОВА

Глобалізація є неминучим етапом історичного розвитку. Вона справді відкриває перед державами нові можливості, але й несе нові виклики. Використання нових можливостей і протистояння новим викликам потребує вироблення кожною національною спільнотою свідомої стратегії як чинника сильної національної держави, що здатна протистояти ідеології «глобалізму».

У контексті вищезазначеного слід наголосити на тому, що інституційне забезпечення політики безпеки вимагає узгодженості, скоординованості в діяльності органів публічної влади та громадян, спрямованої на раннє запобігання появі можливих загроз та моніторинг потенційно небезпечних явищ, вироблення спільного стратегічного бачення шляхів державотворення й довгострокових стратегій підвищення рівня обізнаності громадян щодо поведінки у кризових ситуаціях (природних, техногенних, соціальних тощо). Такий підхід до політики безпеки покладає додаткові зобов'язання не лише на державу, а й на громадян, зокрема щодо активної участі у вирішенні як місцевих, так і загальнонаціональних проблем, поліпшення соціального капіталу тощо.

Європейська політика вже не зосереджується виключно на питаннях співробітництва держав для ефективнішої реалізації національних безпекових інтересів. Формується постмодерне розуміння політики безпеки, що не виходить лише з традиційного принципу національного суверенітету й пріоритету національних інтересів, а акцентує увагу на підтриманні інтеграційних процесів, посиленні здатності наднаціональної організації діяти ефективно й просувати спільні цінності на світовій арені. Європейська політика безпеки є ключовим елементом постмодерної європейської ідентичності. Основоположними принципами європейського безпекового підходу є поглиблення й розширення ЄС, поширення ліберальних цінностей та стабільного розвитку, підтримка міжнародного співробітництва та

мультилатералізму. Його доповнюють прагнення створити умови для структурної стабільності в регіоні та світі, що передбачає економічний розвиток, соціальну справедливість та екологічну стабільність.

Сучасні загрози безпеці мають глобальний та невоснний характер (міграції, кліматичні зміни, розмивання державного суверенітету, погіршення стану навколишнього середовища тощо), що вимагає максимального використання соціального капіталу суспільства та потенціалу громадянського суспільства для утвердження демократичних принципів і розвитку нематеріальних (інформаційних, освітніх, культурних, науково-технічних) можливостей зміцнення системи безпеки. Для безпеки держави важливу роль відіграє стабільність внутрішньополітичного розвитку країни, прогнозованість інститутів центральної та місцевої влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні питання оборонної політики України в контексті нового бачення способів ведення війн і міжнародного тероризму : науково-інформаційний збірник ; за ред. В. П. Горбуліна. Вип. 30. Київ : ДП «НВЦ «Євроатлантикіформ», 2006. 272 с. (Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України).
2. Актуальні проблеми державного управління процесами євпроейської та євроатлантичної інтеграції : науково-інформаційний збірник ; за ред. В. П. Горбуліна. Вип. 15. Київ : ДП «НВЦ «Євроатлантикіформ», 2005. 248 с. (Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України).
3. Алексєєнко І. В. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти) : монограф. Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 360 с.
4. Алексєйченко О. В. Політика Російської Федерації щодо "заморожених конфліктів" на пострадянському просторі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 22 с.
5. Аникин В. И., Сурма И. В. Международные аспекты и стратегические оценки экономической безопасности России в условиях геополитической нестабильности. *Вопросы безопасности*. 2014. № 5. С. 137-174.
6. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 1081 с.
7. Бебешко О. В. Моделі безпеки у Чорноморському регіоні в сучасних міжнародно-політичних концепціях : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.04 / Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімф., 2011. 20 с.
8. Безпека поширюється на євроатлантичний регіон. Роль НАТО та країн-партнерів альянсу ; за ред. О. Чубарян. Київ : Знання, 1999. 28 с.
9. Белоусова Н. Б. Концепт національної безпеки в політичній культурі суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 19 с.
10. Біла К. О. Особливе партнерство Україна – НАТО як проблема національної та європейської безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 16 с.
11. Бодрук О. С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991-2001 роки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Національний ін-т стратегічних досліджень, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ, 2003. 24 с.
12. Вакулін В. Відносини «США – ЄС» і перспективи поширення

інтеграційного процесу в Європі. Кіровоград, 2000. 52 с.

13. Васюта О. А. Проблеми екологічної політики України в контексті глобального розвитку : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 2002. – 38 с.

14. Вдовенко В. М. Політика нейтралітету і позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 22 с.

15. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової на представленні у Верховній Раді України Спеціальної доповіді «Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини» 10 грудня 2008 року. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001715-08>

16. Вместе – безопаснее. Демократический мир выбирает безопасность и стабильность. Литва : ARX Baltica, 2008. 34 с.

17. Воротнюк М., Сушко О. Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину. Київ: К.І.С., 2010. 18 с.

18. Воросюк. Безпека держави: ризики в умовах нестабільності. Київ : К.І.С., 2015. 148 с.

19. Галузин А. Ф. Правовая безопасность и ее принципы. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 358 с.

20. Гладенко О.М. Міжнародно-правове співробітництво України з Європейським Союзом у сфері Спільної зовнішньої політики та політичної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 21 с.

21. Глебов С.В. Становлення системи безпеки і співробітництва в Чорноморському регіоні та роль України у цьому процесі (1990-і роки) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. 16 с.

22. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Соч. : в 2-х т. Т. 2. М. : Мысль, 1991. 735 с.

23. Гоббс Т. Философские основания учения о гражданине. Мн. : Харвест ; М : АСТ, 2001. 304 с.

24. Гончаров И. В. К вопросу о понятии конституционной безопасности государства. *Государство и право*. 2003. № 12. С. 104-108.

25. Губський Б. В. Євроатлантична інтеграція України. Київ : Логос, 2003. 328 с.

26. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції. К. : К.І.С., 2006. 696 с.

27. Декларація прав національностей України. Прийнята Верховною Радою України 1.11.1991р. // Права людини. Міжнародні договори України. Київ : Юрінформ, 1992. 258 с.

28. Декларація про державний суверенітет Української РСР. Київ : Політвидав України, 1990. 11 с.
29. Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною, підписаної 9 липня 1997 року. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950_021.
30. Демчук П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції. Київ : ППП, 2004. 264 с.
31. Державна програма будівництва і розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року. *Військо України*. 2000. № 11-12. С. 32-54.
32. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (теоретико-методологічний аналіз): автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 21.03.01 / Нац. акад. держ. упр. При Президентові України. К., 2005. – 32 с.
33. Доктрина інформаційної безпеки України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
34. Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України : зб. наук. пр. ; за ред. В.П. Горбуліна. Вип. 1. Київ : ДП «НВЦ «Євроатлантикіформ», 2007. 264 с. (Інноваційна політика України: проблеми та перспективи).
35. Дубов Д. В. Політико-комунікативна безпека України у євроінтеграційному контексті : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки та оборони України. Київ, 2007. 20 с.
36. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми : монограф. ; за ред. В.П. Горбатенка. Київ : Юридична думка, 2005. 332 с.
37. Європейська конвенція з прав людини. Київ : Українська Правнича Фундація ; Вид-во «Право», [Б. р.]. 38 с.
38. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин : Хартія Ради Європи від 05.11.1992. *Офіційний вісник України*. 2006. № 50. Ст.3381.
39. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки : Послання Президента України від 30.04.2002. *Урядовий кур'єр*. 2002. 4 черв.
40. Європейський Союз: пишемо, розповідаємо, показуємо. Київ : ТОВ «Компанія ЛПК», 2005. 53 с.
41. Єзеров А. А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2013. №2 (27). С. 120-126.
42. Єнько Є. Ю. Зовнішні аспекти енергетичної політики України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 21 с.
43. Заворітня Г. П. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку Спільної європейської безпекової та оборонної політики : автореф.

дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 18 с.

44. Загривенко В. Б. Роль парламентських політичних партій у формуванні політики національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2011. 22 с.

45. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монограф. Київ : К.І.С., 2015. 712 с.

46. Зоріна М. О. До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2010. №8. С. 149–153.

47. Зубченко С. О. Концептуальні засади політики гуманітарної безпеки Української Держави в умовах демократичних перетворень : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2011. 18 с.

48. Індекс європейської інтеграції країн Східного Партнерства. URL : <http://www.irf.ua/files/ukr/programs/east/zvit.pdf>.

49. Їжак О. Біля відчинених дверей: Європейська оборонна інтеграція і національна безпека України. *Політика і час*. 2002. №2. С. 43-53.

50. Кант І. К вечному миру. Філософський проєкт // Кант І. Соч. : в 8-и т. М. : Наука, 1994. Т. 7. 430 с.

51. Каплан Ю.Б. Політичні орієнтації населення України як чинник політики національної безпеки держави : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2009. 19 с.

52. Кіслов Д. В. Трансформація політичної безпеки масових комунікацій в умовах посилення боротьби з тероризмом : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2010. 20 с.

53. Клітченко О. С. Забезпечення внутрішньополітичної безпеки держави в умовах суспільно-політичних трансформацій: досвід Румунії та Болгарії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2010. 24 с.

54. Кобзаренко А. М. Безпекова політика Індії в Південній Азії (1989-2004) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 16 с.

55. Коваль З. В. Політико-правові механізми державного управління інформаційно-психологічною безпекою України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Одес. регіон. ін-т держ. упр., Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Одеса, 2011. 20 с.

56. Ковальова О. О. Українська політика щодо євроінтеграційних

процесів : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 2004. 32 с.

57. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Голос України*. 2012. 20 листоп.

58. Козубський В. О. Інформаційна безпека держави: Кримський регіон : автореф. дис. ... канд політ. наук : 23.00.02 / Тавр. нац. універ. ім. В.І. Вернадського. Сімф., 2005. 19 с.

59. Конах В. К. Забезпечення інформаційної безпеки держави як складової системи національної безпеки (приклад США) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Національний ін-т стратегічних досліджень. Київ, 2005. 20 с.

60. Кондратюк С. В. Бази НАТО в Україні: реалії і домисли. Київ : Товариство «Знання» України, 2007. 24 с.

61. Кондратенко О. Ю. Геостратегія Російської Федерації: теоретичні основи і практична реалізація : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 21.03.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 40 с.

62. Конституція України [офіційний текст]. Київ : Правова Єдність, 2013. 45 с.

63. Конституція України. Текст Основного Закону з офіційним тлумаченням Конституційного Суду / Огляд і коментарі В. Погорілка та В. Федоренка. Київ : Наук. думка, 2006. 210 с.

64. Кордон М.В. Україна – НАТО: історія та сьогодення. Житомир : Полісся, 2008. 148 с.

65. Кравчук І. В., Парапан М. В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. Київ : Слово, 2004. 320 с.

66. Кресін О. В. Конституція об'єднаної Європи. К. : Юридична думка, 2005. 116 с.

67. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України : аналітичне дослідження / В. Р. Сіденко, І. І. Жовква та ін. 3-є вид., доп. та перероб. Київ : Інститут ЄвроАтлантичного співробітництва, 2007. 88 с.

68. Культура безопасности. Доклад Международной консультативной группы по ядерной безопасности. *Серия изданий по безопасности, № 75-INSAG-4*. Вена: МАГАТЭ, 1991. 39 с.

69. Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації: рекомендації парламентських слухань : Постанова Верховної Ради України від 21.06.2005. *Відомості Верховної Ради*. 2005. № 28. Ст. 376.

70. Курас А. І. Національна безпека України: військово-політичний аспект. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. Київ : ВІР УАН, 2014. Вип. 81. С. 209-212.

71. Курас А. І. Національна безпека України: військово-політичні

парадигми. *Наукові записки*. 2014. № 2. С. 230-240.

72. Курас А. І. Основні вітчизняні концепції і школи національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. Київ : ВІР УАН, 2014. Вип. 83. С. 377-381.

73. Левик Б. С. Розвиток концепції національної безпеки і оборони України в програмних документах українських політичних партій в період 1992-2009 рр. (воєнно-історичний аспект) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 Нац. ун-т "Львів. політехніка". Львів, 2010. 17 с.

74. Лист Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України всеукраїнському журналу «Все про охорону праці» від 23.08.2011 р. № 1/02-7.2-9/9/6280. URL : http://cct.com.ua/2011/23.08.2011_1_02-7.2-9_9_6280.htm.

75. Литвиненко О. Національна безпека України. Стислий нарис. – *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 2. С. 121-125.

76. Лібанова Е., Курило І. Що очікувати українцям до 2050 р.? *Урядовий кур'єр*. 2012. 31 січ. С. 3.

77. Ліпкан В. Націобезпекознавча парадигма. *Право України*. 2003. № 2. С. 120-123.

78. Ліпкан В. Національна безпека України / В. Ліпкан. Київ : КНТ, 2009. 356 с.

79. Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монограф. Київ : Текст, 2003. 600 с.

80. Ловцов Д. О парадигме национальной безопасности. *Обозреватель*. 1999. № 9. С. 47-50.

81. Лодий П. Теория общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве. СПб. : Типография Департамента Внешней Торговли, 1828. 450 с.

82. Лопатин В. Информационная безопасность России: Человек. Общество. Государство. СПб. : Фонд «Универсум», 2000. 428 с.

83. Лук'яненко Д. Міжнародна економічна інтеграція. Київ : Урожай, 1993. 486 с.

84. Лукашенко А. О судьбах нашей интеграции. *Известия*. 2011. 17 окт. С. 2.

85. Лупаина О. Система обеспечения национальной безопасности. *Национальная безопасность и геополитика*. 2001. № 2-3. С. 3-5.

86. Луценко А. В. Стратегії «м'якої сили» в геополітиці Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу та Російської Федерації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.

87. Любкемейер Э. Безопасность в мире после Берлинской стены: немецкая точка зрения // Національна безпека країн перехідного періоду :

навч. посібник. Київ, 1996. С. 124-126.

88. Максименко Ю. Є. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 20 с.

89. Малик І. Народження «Доктрини інформаційної безпеки України»: від теорії до практики. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2010. Вип. 22. С. 76-81.

90. Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграція населення України в умовах розширення ЄС. Київ: Бланк-Прес, 2004. 171 с.

91. Мамонов В. В. Конституционные основы национальной безопасности : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Саратов. гос. ун-т. Саратов, 2004. 22 с.

92. Маначинський О., Соболев А. Воєнна безпека України та вплив неї геополітичних факторів: монограф. Київ : НІСД, 1997. 163 с.

93. Манилов В. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии. *Военная мысль*. 1995. № 5. С. 11-14.

94. Мануйлов Є., Дзьобань О. Національні інтереси й національна безпека: до проблеми адекватності розуміння сутності категорій. *Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія*. 2006. Вип. 1. С. 23-28.

95. Марченко Ю. В. Антитерористична діяльність як складова національної безпеки (політологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Ю.В. Марченко. Київ : Національний ін-т стратегічних досліджень, 2005. 20 с.

96. Медвідь Ф., Медвідь Я. Національні інтереси в умовах становлення стратегії національної безпеки України. *Історія української науки на межі тисячоліть* : зб. наук. пр. ; за ред. О. Пилипчука. Київ, 2007. Вип. 29. С. 149-158.

97. Мельник В. І. Безпека особи в транзитних суспільствах: політико-інституційний вимір : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів. 2011. 16 с.

98. Мельник Н. А. Трансформація концепції нейтралітету в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ. 2008. 20 с.

99. Микієвич М. М. Правові засади організації та діяльності Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2007. 40 с.

100. Миклашук І. М. Політична ідеологія як чинник національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2010. 19 с.

101. Мітрофанова О. О. Безпекова політика Франції в контексті сучасних європейських геополітичних трансформуваль : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2002. 19 с.
102. Мішин А. О. Трансрегіональна стабільність як чинник зовнішньої безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2006. 24 с.
103. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ, 2011. 416 с.
104. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу ; пер. з англ. Київ : К.І.С., 2005. 466 с.
105. НАТО і Україна / О. О. Макобрій, О. В. Семіков, С. В. Кондратюк. Київ : Товариство "Знання" України, 2007. 24 с.
106. Науменко В. П., Пашко П. В., Руссков В. А. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2006. 394 с.
107. Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: нормативно-правові аспекти : науково-інформаційний збірник ; за ред. В.П. Горбуліна. Вип. 7. Київ : ДП «НВЦ «Євроатлантикіформ», 2005. 288с. (Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України).
108. Паламарчук М. О. Ефективність механізмів народовладдя як основа внутрішньополітичної безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ, 2007. 16 с.
109. Палій О.А. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. Київ, 2006. 13 с.
110. Панарин С. Безопасность и этническая миграция в Россию. *Pro et Contra*. Том 3. 1998. № 4. С. 5-27.
111. Панасюк В. В. Військово-політичні аспекти інтеграції України з НАТО : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04/ Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2010. 18 с.
112. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива ; За заг. ред. О.І. Соскіна. Київ : Ін-т трансформації суспільства, 2007. 336 с.
113. Пастухов М. О. Політика безпеки : монограф. Київ : К.І.С. 2010. 134с.
114. Пендюра М.М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій : автореф. дис. ... канд. юрид.

наук : 12.00.01 / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. Київ, 2006. 19 с.

115. Петров В. В. Воєнно-інформаційна безпека України за умов посилення загроз інформаційних війн : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2010. 19 с.

116. Пивоваров Є. Ю. Модель національної безпеки і оборони Франції: можливості її адаптації до умов України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2010. 20 с.

117. Північноатлантичний договір та Договір щодо колективної безпеки: порівняння. Київ : К.І.С. 2008. 12 с.

118. План дій щодо членства в НАТО / О.В. Семіков, В.М. Фурашев. Київ : Товариство «Знання» України, 2008. 15 с. (Євроатлантичний курс України).

119. Платонов А.В. Протидія нелегальній міграції як чинник забезпечення національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони України. Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ, 2006. 23 с.

120. Полторацький О.С. Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003. — 18 с.

121. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні : наук. записка / Кресіна І. О., Кубальський О. Н., Стоєцький С. В. та ін. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 104 с.

122. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 25. Ст. 180.

123. Про вдосконалення управління у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру : Указ Президента України від 21.11.2003 № 1328/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 48. Ст. 2502.

124. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995. *Відомості Верховної Ради*. 1995. № 12. Ст. 81.

125. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992. *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 27. Ст. 385.

126. Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України : Закон України 07.03.2002. *Відомості Верховної Ради*. 2002. № 32. Ст. 225.

127. Про внутрішнє та зовнішнє становище України : Послання Президента України до Верховної Ради України від 20.10.2020. URL : <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-verho-64717>.

128. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>.

129. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

130. Про Воєнну доктрину України : Указ Президента України від 15.06.2004 № 648/2004 (редакція станом на 26.09.2015). *Офіційний вісник України*. 2004. № 30. Т. 1. Ст. 2005.

131. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 9. Ст. 342.

132. Про національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

133. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1992. № 2. Ст. 5.

134. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04.03.1998. *Відомості Верховної Ради*. 1998. № 35. Ст. 236.

135. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 27. Ст. 208.

136. Про дипломатичну службу : Закон України від 07.06.2018. *Відомості Верховної Ради*. 2002. № 5. Ст. 29.

137. Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 1057. *Урядовий кур'єр*. 2011. 2 листоп.

138. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.01.2021 № 7-р. *Урядовий кур'єр*. 2021. 15 січ.

139. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-19. *Відомості Верховної Ради*. 2018. №31. Ст. 241.

140. Про стратегію воєнної безпеки в Україні : Указ Президента України від 25.03.2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.

141. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. ст. 2021.

142. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року «Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 06.12.2001 N 1193/2001. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 216.

143. Про створення Національної ради з питань безпечної

життєдіяльності населення : постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.1993 № 733. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/733-93-%D0%BF>.

144. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України : Закон України від 17.04.2014. *Голос України*. 2014. 14 трав.

145. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 1071-р // *Урядовий кур'єр*. 2014. 29 січ.

146. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 № 556-р. *Урядовий кур'єр*. 2012. 17 серп.

147. Проект «Концепція гуманітарного розвитку України». *Стратегічні пріоритети*. 2009. №3 (12). С. 11-30.

148. Прудько С. Г. Політико-правові засади екологічно безпечного розвитку України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 19 с.

149. Пучков О. О. Етнонаціональний вимір безпеки сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Військовий ін-т телекомунікацій та інформатизації Національного технічного ун-ту України "Київський політехнічний ін-т". Київ, 2007. 20 с.

150. Реалізація завдань концепції кадрової політики з підготовки військових фахівців / Артюх В. М., Толоч І. В., Ващенко Є. М. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. №634. С. 150-156.

151. Рехкало В. А., Шахов В. А. Зовнішня політика України: здобутки і проблеми. Київ : Товариство «Знання» України, 2007. 24 с.

152. Розумний М. Ідея і нація в інформаційну епоху. Київ: Логос, 2010. – 360 с.

153. Розширення Європейського Союзу : вплив на відносини України з центральноевропейськими сусідами. Київ : К.І.С., 2004. 360 с.

154. Романчук Ю. В. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки: концептуальний та регулятивний аспекти : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2009. 20 с.

155. Рябоштан Є. В. Політико-інституційні механізми формування спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2011. 18 с.

156. Сауляк Т. А. Безпековий вимір євроінтеграційної політики України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / НАН України ; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2011. 20 с.

157. Сашук Г. М. Безпекові імперативи телевізійного простору України:

автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2005. 16 с.

158. Селиванов А. А., Стрижак А. А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине : актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия. Киев : Логос.2010. 276 с.

159. Семенюк О. Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2007. 20 с.

160. Сидорук Т. В. П'ять років Східного партнерства ЄС: Результати та перспективи. *Стратегічні пріоритети*. 2014. №1. С. 175-180.

161. Сискос Е. Глобальные стратегии европейской интеграции : монограф. Тернополь : Астон, 2008. 384 с.

162. Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управління : 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2004. 36 с.

163. Смолянюк В. Ф. Військова могутність сучасної Української держави (політологічний аналіз) : автореф. дис. д-ра політ. наук : 23.00.02 / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 2001. 36 с.

164. Соколов В. Євроінтеграційні прагнення України: досягнення та перспективи / В. Соколов // Віче. 2010. № 22. С. 25-28.

165. Солдатенко В.Ф. Українська революція 1917 р. Київ: Світогляд, 2001. 248 с.

166. Стародуб Т. С. Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Стародуб Т. С. Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ, 2005. 24 с.

167. Стойко О. М. Міжнародні правові механізми захисту національних меншин // Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні : наукова записка за ред. І.О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. С. 38-69.

168. Стойко О.М. Наслідки вступу в ЄС для модернізації держав Східної Європи: уроки для України. *Правова держава*. 2012. Вип. 23. С. 512-517.

169. Столбовий В. Нормативно- правове забезпечення службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, госпoларство і право*. 2019. №2. С.120-124.

170. Тимків Я. І. Зовнішньополітичні аспекти формування і реалізації політики національної безпеки Республіки Польщі в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Львівський національний ун-т ім.

Івана Франка. Львів, 2007. 19 с.

171. Україна на шляху до Європи ; упоряд. В. Шкляр, А. Юричко. Київ : Етнос, 2006. 494 с.;

172. Фанін І. С. Військово-технічне співробітництво України в процесі розвитку євроатлантичної інтеграції: безпековий вимір : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2010. 20 с.

173. Федуняк С. Г. Політичний вимір системи безпеки євроатлантичного простору і нових незалежних держав: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2006. 36 с.

174. Фомин А. А. Юридическая безопасность субъектов российского права. Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2005. 60 с.

175. Хилько О. Л. Теоретичні засади визначення загроз національній безпеці України та шляхи її забезпечення : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2004. 16 с.

176. Храбан І. А. Конфігурація європейської безпеки в контексті реалізації національних інтересів України (воєнно-політичний аспект) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 21.01.01 / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки Ради нац. безпеки та оборони України. Київ, 2008. 32 с.

177. Чекаленко Л. Д. Зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки Ради нац. безпеки та оборони Україн. Київ, 2007. 34 с.

178. Шаповалова О. Східне партнерство: асиметрія очікувань і можливостей. *International Review: Відносини Україна – ЄС. «Східне партнерство» у регіональному вимірі*. 2010. № 3 (15). С. 4–14.

179. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони України, Інститут проблем національної безпеки. Київ, 2007. 20 с.

180. Шишкіна В. О. Українсько-турецьке співробітництво як фактор регіональної безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Шишкіна В. О. Українсько-турецьке співробітництво як фактор регіональної безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2006. 20 с.

181. Шуберт Т. Э. Национальная безопасность России : конституционно-правовые аспекты. Сравнительно-правовое исследование. М. : Право и закон, 2001. 176 с.

182. Щодо результатів розгляду Радою Європейського Союзу питання стану та розвитку спільної політики безпеки та оборони: аналітична записка

Інституту стратегічних досліджень при Президентові України. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/1457/>.

183. Щурко У. В. Релігійні чинники в системі забезпечення економічної безпеки держави : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 21.04.01 / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ, 2009. 19 с.

184. A human security doctrine for Europe. The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities. URL : <http://www.lse.ac.uk/Depts/global/Publications/HumanSecurityDoctrine.pdf>.

185. A secure Europe in a better World. European Security strategy European Council. 12 December 2003. – Brussels: European Council, 2003. . URL : <http://www.consilium.europa.eu/nedocs/cmsUpload/78367.pdf>.

186. A sustainable Europe for a better world. A European Union strategy for sustainable development, Commission's proposal to the Gothenburg European Council (COM (2001) 264 final). *European Commission*. 15 May 2001. Brussels: European Commission, 2001.

187. A world free of nuclear weapons [George P. Shultz, William J. Perry, Henry A. Kissinger, Sam Nunn]. *Wall Street Journal*. 2007. January 4.

188. Active engagement, modern defence. Strategic concept for the defence and security of the members of the North Atlantic Treaty Organization adopted by heads of state and government at the NATO Summit in Lisbon 19-20 November 2010. URL : http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf.

189. Adler E., Barnett M. *Security communities* Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 484 p.

190. Aggestam L. A, Hyde-Price A. *Common foreign and security policy: Role, conceptions and the politics of identity in the EU // Security and identity in Europe. Exploring the new agenda*. Basingstoke-London : Macmillan, 2000. 280 p.

191. Ajami F. The summoning. *Foreign affairs*. September/October 1993, P. 2-9.

192. Amato G. Speech at the Humboldt University in Berlin. 7 May 2001. – Berlin, 2001. URL : <http://www.germanlawjournal.com/index.php?pageID=11&artID=81>.

193. A European way of security. The Madrid Report of the Human Security Study Group. URL : <http://lse.ac.uk/Depts/global/PDFs/Madrid%20Report%20Final%20for%20distribution.pdf>.

194. Annan K. In Larger Freedom: Decision Time at the UN. *Foreign Affairs*. 2005. May/June 2005.

195. Baldwin D. The concept of security. *Review of International Studies*. 1997. Vol. 23. P. 5-26.

196. Barroso J. M. Presentation of the five year strategy and legislative and work programme [speech at the European parliament] (Brussels.26 January, 2005). URL : http://en-un.europa.eu/articles/en/article_4268_en.htm.

197. Biscop S. The European security strategy. Implementing a distinctive approach to security. *Security & Strategy Paper*. 2004. №82. URL : http://www.egmontinstitute.be/wp-content/uploads/2004/03/Artikel.ESS_.pdf.

198. Booth K., Wheeler N. The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics. N. Y., 2008. P. 1-18.

199. Brauch, Hans Günter, 2005: Environment and Human Security. Freedom from Hazard Impact, InterSecTions, 2/2005 (Bonn: UNU-EHS). URL : <http://www.ehs.unu.edu/file.php?id=64>.

200. Bretherton C. The European Union as a global actor / Charlotte Bretherton, John Vogler. London – New York : Routledge, 2005. 336 p.

201. Brockhaus Encyclopaedia. Leipzig-Mannheim: Brockhaus, 2006. Vol 25. 1020 p.

202. Buzan B., Wæver O., de Wilde J. Security. A new framework for analysis. Boulder. London: Lynne Rienner, 1998. 239 p.

203. Canada – European Union joint statement on statement on human security. *Peace Building and Conflict Prevention*. 26 June 2000. Lisbon, 2000. 47 p.

204. Cha V. Globalization and the Study of International Security. *Journal of Peace Research*. 2000. Vol. 37. №3. P. 391–403.

205. Christou G., Stuart C. European «security» governance. London : Routledge, 2014. 208 p.

206. Churrua Muguruza C. Understanding the European Union's role in the «New security» context [Paper for the SGIR Conference «Constructing New World Orders»]. 9-11 September 2004. The Hague, 2004. 22 p.

207. Communication from the Commission on Conflict Prevention (COM (2001) 211 final). *European Commission*. 11 April 2001. Brussels: European Commission, 2001. 38 p.

208. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council «Eastern Partnership» / European Commission. URL : http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/docs/com08_823_en.pdf.

209. Conclusions of the Presidency / European Council. 8-9 December 1989. Strasbourg : European Council, 1989. 26 p.

210. Coping with Global Environmental Change, Disasters and Security: Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks [Hans Günter Brauch, Ursula Oswald Spring, Czeslaw Mesjasz, John Grin, Patricia Kameri-Mbote, Bechir Chourou, Pal Dunay, Jorn Birkmann]. Springer, 2011. 1815 p.

211. Delcourt B. The normative underpinnings of the use of force. Doctrinal foundations and discourse contradictions in the CFSP/CESDP / Barbara Delcourt //

ECPR Joint Sessions of Workshops. Edinburgh, 2003. URL : <http://ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=14281&EventID=48>.

212. Document on The European Identity. *Foreign Ministers of the Nine*. 14 December 1973. Copenhagen, 1973. 62 p.

213. Enloe C. *Bananas, Beaches and Bases. Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley, CA : University of California Press – London : Pandora Books, 1989.

214. Euro-Mediterranean Partnership for the 21st Century [Hans Gunter Brauch, Antonio Marquina, Abdelwahab Biad]. London : Macmillan – New York : St. Martin's Press, 2000. 501 p.

215. European Integration Index 2013 for Eastern Partnership Countries / International Renaissance Foundation in Cooperation with the Open Society Foundations and Eastern Partnership Civil Society Forum. URL : http://www.eap-index.eu/sites/default/files/EaP_Index_2013_0/pdf.

216. European Neighbourhood Policy. Strategy Paper [COM (2004) 373] [Communication from the Commission]. *European Commission*. 12 May 2004. Brussels : European Commission, 2004. 52 p.

217. Grudzinski P. A, van Ham P. *critical approach to European Security. Identity and institutions*. London – New York : Pinter, 1999. 165 p.

218. Haas E. B. *Beyond the nation-state: Functionalism and international organization*. Stanford : Stanford University Press, 1964. 595 p.

219. Habermas J. *Die postnationale Konstellation, Politische Essays*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998. 272 s.

220. Higashino A. For the sake of «peace and security». The role of security in the European Union enlargement eastwards. *Cooperation and Conflict*. 2004. Vol. 39. №4. P. 347-368.

221. Hill C. *European foreign policy: Power bloc, civilian model – or flop? // The evolution of an international actor. Western Europe's new assertiveness* [Reinhardt Rummel (Ed.)]. San Francisco – Oxford : Westview Press, 1990. P. 31-55.

222. *Implementation of the European neighbourhood policy in Ukraine. Progress in 2013 and recommendations for action. Joint staff working document*. [27.3.2014 SWD(2014) 96 final]. URL : <http://www.enpi-info.eu/library/content/ukraine-enp-progress-report-2013>.

223. Larsen H. *Concepts of security in the European Union after the Cold war*. *Australian Journal of International Affairs*. 2000. Vol. 52. № 3. P. 337-356.

224. Lippert B. *Von Kopenhagen bis Kopenhagen: Eine erste Bilanz der EU-Erweiterungspolitik // Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2003. URL : <http://www.bpb.de/apuz/27871/von-kopenhagen-bis-kopenhagen-eine-erste-bilanz-der-eu-erweiterungspolitik?p=all>.

225. Marquina A. Brauch H. G. *The Mediterranean «space» beyond*

geopolitique and globalization. Common space – divided region. *The Mediterranean space and its borders. Geography, politics, economics and environment*. Collection Strademed 14. Madrid : UNISCI – Mosbach : AFES-PRESS, 2001. P. 109-144.

226. Martin M., Taylor O. The second generation of human security: Lessons from the UN and EU experience. *International Affairs*. 2010. Vol. 86. №1. P. 211-224.

227. Mathias A. Die Erde auf dem Weg zur Weltstaatlichkeit. *Das Parlament*. 2004. 26 July. S. 7.

228. Mitrany D. A working peace system. London : Quadrangle Books, 1966. 221 p.

229. Moller B. National, societal and human security: Discussion [A case study of the Israeli-Palestine conflict] / Bjorn Moller // Security and environment in the Mediterranean. Conceptualising security and environmental conflicts [Hans Günter Brauch, Peter Hearn Liotta, Antonio Marquina, Paul Rogers, Mohammed El-Sayed Selim (Eds.)]. Heidelberg : Springer, 2003. P. 277-288.

230. Panos T. The European Union as a security community: Problems and prospects. Baden-Baden : Nomos, 1996. 199 p.

231. Platform on European security interests / Western European Union (WEU). The Hague, 27 October, 1987. 9 p. . URL : <http://www.weu.int/documents/871027en.pdf>.

232. Presidency Conclusions. *European Council*. 9-10 December 1994. Essen : European Council, 1994. 22 p.

233. Promoting human security: Ethical, normative and educational frameworks in Western Europe [Ed. by J. P. Burgess]. Paris: UNESCO, 2007. 120 p.

234. Regelsberger E. The evolution of the Common foreign and security policy. A case of an imperfect ratchet fusion / Elfriede Regelsberger, Wolfgang Wessels // The European Union in the wake of Eastern enlargement. Institutional and policy-making challenges [Amy Verdun, Croci Osvaldo (eds.)]. Manchester : Manchester University Press, 2005. P. 91-116.

235. Reinforcing political Union and preparing for enlargement [Commission Opinion]. *European Commission*. 28 February 1996. Brussels : European Commission, 1996. 34 p.

236. Saneer J. Speech to the European Parliament. *RAPID. The press and communication service of the European Commission*. Brussels : European Commission, 1995. 17 January 1995.

237. Security. A new framework for analysis / Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde. Boulder-London : Lynne Rienner), 1998.

238. Sjursen H. Changes to European security in a communicative perspective. *ARENA Working Paper*. 2004. № 1. P. 259-260.

239. Smith D. Towards a strategic framework for peacebuilding: Getting their

act together. Oslo : Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 2004. 82p.

240. Snyder J. One world, rival theories. *Foreign Policy*. 2004. № 145. P. 53–62.

241. Solana J. Europe: Security in the twenty-first century [The Olof Palme Memorial Lecture]. 20 June 2001. Stockholm, 2001. 7 p.

242. Solemn declaration on European Union. *European Council*. 19 June 1983. Stuttgart : European Council, 1983. 32 p.

243. The Human Security Framework and National Human Development Reports: A Review of Experiences and Current Debates. NHDR Occasional Paper 5 / Ed. by R. Jolly and D. Basu Ray. New York : UNDP, 2006. P. 10.

244. Towards a global partnership for sustainable development. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (COM (2002) 82 final). *European Commission*. 13 February 2002. Brussels : European Commission, 2002. – 68 p.

245. Wæver O. Insecurity, security, and asecurity in the West European non-war community // Security Communities [Emanuel Adler, Michael Barnett (eds.)]. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. P. 96-118.

246. Wæver O. The EU as a security actor // International relations theory and the politics of European integration. Power, security and Community [Morten Kelstrup, Michael C, Williams (eds.)]. London – New York : Routledge, 2000. P. 250-294.

247. Wendt A. Anarchy is what states make of it: The social constructinn of power politics. *International Organization*. 1992. Vol. 46. № 2. P. 391-425.

248. Wendt A. Social theory of international politics. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 447 p.

249. Zangl B., Zürn M. Frieden und Krieg: Sicherheit in der nationalen und postnationalen Konstellation. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2003. 238 s.

250. Zurn M. Regieren jenseits des Nationalstaates. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998. 413 s.

ГЛОСАРІЙ

АГЕНТ – суб'єкт міжнародних відносин, що є виразником тих чи інших норм, цінностей певної системи, специфіка якої визначає логіку його поведінки в тій чи іншій ситуації. Так, представники окремої держави стають агентами міжнародних відносин, коли їх поведінка пояснюється уявленнями, певними усталеними цінностями.

АКТОР – учасник міжнародно-політичного процесу, який діє на світовій арені і здатний своєю діяльністю змінити навколишнє середовище.

БАЛАНС СИЛ – категорія, що характеризує стан силової рівноваги між державами (у реалізмі розглядається як умова забезпечення міжнародної стабільності). Може розглядатися як результат дій національних урядів і як порядок у міжнародних відносинах, що не залежить від волі політиків. Концептуально бере початок із праць Фукідіда, але поширення набуває з XVIII ст., особливо під час аналізу британської та загальноєвропейської політики між війнами Наполеона I й Першою світовою війною. Це положення відштовхується від тези Гоббса про те, що міжнародні відносини є ворожим, анархічним середовищем, у якому держави постійно піддаються загрози нападу й через це змушені підтримувати співмірний із супротивником силовий (військовий) потенціал.

ВЕРСАЛЬСЬКО-ВАШИНГТОНСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – світопорядок, основи якого були закладені Версальською мирною угодою 1919 р., низкою договорів із союзниками Німеччини, а також угодами, укладеними на Вашингтонській конференції 1921–1922 рр.

ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР – встановлено 1648 року після закінчення Тридцятирічної війни (1618–1648) між німецькими протестантськими князями, з одного боку, і католицькими князями та імператором – з іншого, що перетворилася з внутрішньої на загальноєвропейську. Вестфальську мирну угоду укладено 24 жовтня 1648 р. на двох конгресах, що відбувалися в містах Вестфалії – Мюнстері й Оснабрюці. Статті угоди стосувалися таких трьох питань: зміни в Європі внаслідок Тридцятирічної війни; віросповідання у Священній Римській імперії; політичний устрій імперії. Статті Вестфальського договору зафіксували нове співвідношення сил, що склалося в Європі на користь Франції та Швеції. Договір визнав релігійні права і свободи за лютеранами та кальвіністами; щодо

внутрішнього устрою імперії – за князями було визнане право суверенітету: відтепер для них уможливилось укладання угод між собою та з іноземними державами із застереженням, що ці угоди не укладатимуться на шкоду імперії. Священна Римська імперія фактично перестала існувати. Це була імперія без реальної влади імператора, без населення. Вона стала імперією без установ: сейм, а з 1653 р. рейхстаг не ухвалювали жодних політично значущих постанов (рішення мали бути виключно одностайними, однак протиріччя серед його членів виключали можливість їх прийняття). Це була імперія без столиці: імператор перебував у Відні, рейхстаг – у Зегенсбурзі, імперський суд – у Ветцларі. Інколи до Вестфальського миру відносять також мирний договір 1648 р. між Голландією та Іспанією, що завершив вісімдесятирічну війну між ними.

ВІДЕНСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНЦЕРТ НАЦІЙ) – структура міждержавних взаємин в Європі, що склалася після війн Наполеона I (1799–1814; 1815) і проіснувала, із суттєвими змінами, до Першої світової війни. Базувалася на спільних домовленостях найбільш могутніх європейських монархій щодо територіального та політичного статус-кво в Європі; передбачала можливість колективного втручання у внутрішні справи держав, яким загрожували революції, як і вимоги дипломатичних консультацій із територіальних змін у Європі.

ГЕГЕМОНІЯ – у міжнародних відносинах – домінування певної держави, групи держав.

ГЕОПОЛІТИКА – теоретичний напрям, що вивчає взаємозалежність зовнішньої політики держав, міжнародних відносин і системи політичних, економічних, екологічних, воєнно-стратегічних та інших взаємозв'язків, обумовлену географічним положенням країни (регіону) та іншими фізико-та економіко-географічними факторами. Розглядає систему міжнародних відносин у контексті дуалізму двох номосів (телурократії й таласократії). Термін увів у науку шведський учений Р. Челлен. На пострадянському просторі спробу геополітичного аналізу міжнародних відносин уперше здійснив російський фахівець Е. Поздняков.

ГЕОСТРАТЕГІЯ – практичне втілення геополітичних концепцій.

«ГІБРИДНА» ВІЙНА – особливий тип збройного конфлікту, в якому бойовим діям відведена другорядна роль. Мета «гібридної» війни полягає у нав'язуванні противнику волі шляхом застосування різних видів сили. При цьому бойові дії відіграють допоміжну роль в ослабленні противника, будучи лише каталізатором дестабілізаційних процесів, попередньо запущених за допомогою економічних,

політичних, інформаційних та інших методів.

ГОНКА ОЗБРОЄНЬ – нарощування зброї, до чого долучаються дві (або більше) держави з метою посилення власної безпеки та захисту від свого суперника.

ГРУПА ВОСЬМИ ДЕРЖАВ (ВЕЛИКА ВІСІМКА) – вісім найбільш впливових держав світу: Великобританія, Італія, Канада, Німеччина, Росія, США, Франція, Японія. Група семи найбільш розвинених держав була створена 1974 р. з ініціативи тодішнього президента Франції Валері Жискар д'Естена (1974–1981 рр.) і включала Великобританію, Італію, Канаду, Німеччину (ФРН), США, Францію та Японію. Із 1997 р. до складу «групи семи» було прийнято Російську Федерацію. Проте за «Денверськими домовленостями» Росія не бере участі в обговоренні економічних та фінансових питань.

ДЕРЖАВА – політичне утворення, що характеризується такими ознаками: легітимна публічна влада, територія та населення. На міжнародній арені кожна держава, по-перше, поєднує в зовнішній політиці різні функції – прагне здійснити експансію або прагне самозбереження. Нарешті, діяльність держави може бути спрямована на відмову від певних для себе преференцій заради встановлення миру та стабільності у світі. По-друге, кожна держава прагне до забезпечення власної безпеки. Однак це прагнення породжує так звану дилему безпеки, сутність якої полягає в тому, що збільшення безпеки однієї з держав може розглядатися як небезпека для іншої та викликати з її боку відповідну реакцію – від гонки озброєння до превентивної війни. По-третє, всі держави на міжнародній арені є рівними. Проте ця рівність є суто формальною, оскільки вони різняться за територією, населенням, природними ресурсами, економічним потенціалом, соціальною стабільністю, авторитетом, рівнем озброєння, тривалістю існування. Ці відмінності породжують нерівність держав із точки зору їх національної могутності. Унаслідок цього утворюється міжнародна стратифікація з характерною для неї ієрархією держав.

ДЕРЖАВА ВЕЛИКА – якісно впливає на систему міждержавних зв'язків у певному регіоні/регіонах, але не панує в глобальному масштабі.

ДЕРЖАВА МАЛА – така держава, що має в наявності достатньо засобів, щоб забезпечити свій суверенітет і зберегти територіальну цілісність.

ДЕРЖАВА СЕРЕДНЯ – здатна здійснювати вплив на країни-сусіди першого геополітичного порядку.

ДЕРЖАВОЦЕНТРИСТСЬКА (ВЕСТФАЛЬСЬКА) МІЖНАРОДНА СИСТЕМА – 1) аналітична схема міжнародних відносин, у якій головний об'єкт дослідження – суверенна держава, її взаємодія з іншими країнами; 2) сформована Вестфальським договором 1648 р. система світоустрою, що являє собою сукупність націй-держав, які проводять самостійну зовнішню політику. У межах Вестфальської системи суверенітет уперше стає атрибутом держави, а не монарха.

ДЕТЕРМІНАНТА – причина, що є визначальною для виникнення явища. Ця категорія належить до різновиду чинника, що зумовлює ті чи інші зміни міжнародних відносин.

ДЕТЕРМІНІЗМ ЗОВНІШНІЙ – принцип, що характеризує взаємозв'язок і взаємовплив внутрішньої та зовнішньої політики. Відповідно до детермінізму зовнішнього, зовнішня політика автономізується від внутрішньої через її виразну особливість. Це твердження впливає з факту нетотожності внутрішнього й зовнішнього середовища держави. Перше – централізоване та підлягає суверенній владі національних державних інституцій, а друге – децентралізоване та незалежне. Зовнішня політика залежить від ступеня адаптації держави до середовища, у якому діють подібні до неї, кожна з яких керується переважно власними національними інтересами.

ДИПЛОМАТ – особа, на яку офіційно покладено завдання здійснення (на постійній чи тимчасовій основі) тих чи інших зовнішньополітичних функцій. За рангом має дипломатичний імунітет та привілеї.

ДИПЛОМАТІЯ – методи й практика, за допомогою яких держава проводить свою зовнішню політику.

ДОВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК – етап становлення міжнародних відносин від первісних часів до підписання Вестфальської мирної угоди. Умовно поділяють на два періоди. Перший – «праміжнародний» – рубіж становлення міжнародних відносин як явища, що починається з первісних часів. У цей час етнічні спільноти стикаються одна з одною. Наслідками стає пізнання інших, пізнання себе через порівняння з іншими, ототожнення себе з окремим колективом на трьох рівнях – індивідуальному, колективному, етнічному. Відбувається первинне становлення суб'єктів міжнародних відносин – ними були старійшини родів, вожді племен, жерці. Формуються цивілізації. Міжнародне життя, міжнародне середовище – комплекс зв'язків між етносами, соціумами, які раніше були незнайомі один з одним і сприймалися як «чужі»; постійно вдосконалюються форми зв'язків між народами. Починають формуватися цілі та функції

здійснення міжнародної політики. Другий – «державницький» – пов'язаний в виникненні інституту держави, яка на міжнародній арені представлена монархом. Основні ознаки: світ є роздробленим, майже відсутні зв'язки між окремими регіонами; стосунки між державами носять фрагментарний характер, практично відсутні сталі зв'язки; тип взаємодії між країнами – «будуарна дипломатія»; конфлікти вирішують переважно військово-силовими методами; остаточне формування цивілізаційних одиниць (цивілізації єгипетська, індійська, китайська, середньовічна цивілізація Європи тощо).

ДОМІНАНТА – основна ідея, головна ознака чи найважливіша складова частина чого-небудь. Домінанту розуміють як найважливіший чинник, що безпосередньо впливає на стан міжнародних відносин та їх учасників, або як найважливіший серед усіх інших, який визначає поведінку учасників чи їхніх груп.

ДУМКА – персоніфікована позиція аналітика щодо оцінюваних відомостей.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – сукупна діяльність державного керівництва та інститутів держави за межами своєї суверенної території, спрямована на реалізацію визначених національних інтересів через систему взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин.

ІДЕАЛІЗМ (ЛІБЕРАЛІЗМ) – теоретичний підхід до аналізу міжнародних відносин, який ґрунтується на оптимістичному розумінні людської природи та спільноти. Міжнародна система, побудована на демократичних засадах, принципах співробітництва та моралі; стабільність досягається через міжнародні інститути (організації), кооперацію країн. Ідеалізм виходить із того, що взаємодія держав на світовій сцені зорієнтована на те, щоб покласти край війнам, утвердити мир, економічний добробут. Найбільше поширення мав після Першої світової війни (В. Вільсон), а також після розпаду СРСР (Ф. Фукуяма), але до 11 вересня 2001 р.

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ – державна політика, зорієнтована на обмеження відносин (політичних, економічних тощо) з іншою країною.

ІМУНІТЕТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ – установлений Віденською конвенцією, прийнятою 18 квітня 1961 р., ратифікованою Президією Верховної Ради Української РСР 21 березня 1964 р., набула чинності 24 квітня 1964 р., для безперешкодного здійснення дипломатами своїх функцій. Імунітет дипломатичний гарантує: особисту недоторканність, а також недоторканність службових приміщень і майна; звільнення від

місцевої кримінальної, цивільної та адміністративної юрисдикції; право шифролистування й недоторканності дипломатичної кореспонденції, яку перевозять дипломатичні кур'єри.

ІНТЕРВЕНЦІОНАЛІЗМ – державна політика, яка характеризується воєнним, економічним, дипломатичним втручанням у внутрішні справи іншої країни, що може супроводжуватися також порушенням територіальної недоторканності.

КОНСТАНТА – у міжнародній політиці чинник, який досить тривалий час або перманентно визначає характер і зміст міжнародних відносин, їх стан і напрям. Константа є відносно статичним поняттям, що змінює свій характер досить повільно.

КОНЦЕПЦІЯ – спосіб розуміння й тлумачення міжнародно-політичних явищ, основна ідея будь-якої теорії.

КРЕДИТ – інформаційний обсяг навчального матеріалу, який з урахуванням терміну засвоєння студентами окремих навчальних елементів (відповідно до психофізіологічних норм засвоєння за використання оптимальних форм, методів і засобів навчання та контролю) може бути засвоєний за 54 години навчального часу (суми годин аудиторної та самостійної роботи студента за тиждень). Як зазначено в додатку 1 Конвенції Ради Європи і ЮНЕСКО про визнання кваліфікацій із вищої освіти, кредит – точно документована мінімальна умовна одиниця виміру «вартості» якоїсь складової навчальної програми, виконаної студентом під час навчання.

МАНДАТ – право на управління певними територіями.

МАНДАТНА СИСТЕМА – система, у межах якої окремим державам надають мандати на управління територіями, що склали раніше володіння колоніальних держав, які зазнали поразки в Першій світовій війні.

МАРКСИЗМ – теоретичний напрям, що розглядає міжнародні відносини як арену боротьби між експлуататорами (капіталістами) різних країн за право експлуатувати робочу силу інших країн. Відстоює ідею повалення експлуаторських класів усіх країн шляхом здійснення пролетарської революції увесвітньому масштабі.

МЕТОД – засіб наукового пізнання міжнародно-політичної науки, побудови та обґрунтування системи знань у сфері міжнародних відносин.

МІЖДЕРЖАВНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – неконфліктний тип взаємодії країн, що може реалізовуватися як в одній, так і в декількох сферах життєдіяльності держави.

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА – такий стан міжнародних відносин, за якого створюються умови, необхідні для існування й функціонування держав, забезпечення їх повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливої відсічі воєнно-політичного натиску й агресії, рівноправних відносин з іншими країнами. Міжнародна безпека – це політика, що сприяє створенню ефективних гарантій миру як для окремої країни, так і для всього світового співтовариства.

МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ – інформація, що циркулює в галузі міжнародних відносин.

МІЖНАРОДНА МІЖУРЯДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ – міжнародна організація, що відповідає таким ознакам: утворена групою держав; має неprivatний характер фінансування; є геополітично визначеним утворенням; як правило, має обов'язковий характер виконання прийнятих рішень для всіх держав-учасниць.

МІЖНАРОДНА НЕУРЯДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ – міжнародна організація, що має такі ознаки: міжнародний характер складу та цілей учасників; нетериторіальне утворення, оскільки її члени не є суверенними державами; приватний характер уставного фонду; добровільний характер діяльності. На відміну від держави, вона не може бути представлена як актор, який діє в інтересах влади. На відміну від міжурядової організації, її засновниками є не держави, а професійні, релігійні чи приватні організації, інститути, установи. Основним засобом впливу на міжнародні відносини є мобілізація міжнародної громадської думки, а методом досягнення мети – здійснення тиску на міжурядові організації.

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА – сукупність елементів міжнародних відносин, що об'єднані між собою особливим типом зв'язку й підтримують взаємодію в межах окремої організаційної одиниці. До структури міжнародної системи належать такі елементи (системні фактори): ієрархія акторів, що відображає їх фактичну нерівність із погляду військово-політичних, економічних, ресурсних, ідеологічних та інших можливостей впливу на систему; внутрішній режим, тобто сукупність формальних і неформальних принципів і норм, угод і процедур прийняття рішень, що формують систему взаємин між учасниками міжнародних відносин; конфігурація та співвідношення сил, що відображає існування центрів сили й залежить від кількості головних акторів та характеру взаємин між ними; гомогенність або гетерогенність – відображає ступінь згоди, що існує в акторів щодо тих чи інших принципів або цінностей. Гомогенними системами є такі, у яких держави належать до одного типу, підтримують одну й ту саму

концепцію політики, гетерогенними – системи, у яких держави організовані за різними принципами. Система може бути більш або менш гомогенною чи гетерогенною в одній зоні, гомогенною – у часи миру; гетерогенною – у часи війни.

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – процес взаємодії двох або декількох міжнародних суб'єктів, у якому виключено застосування силового примусу й домінують пошуки реалізації спільних інтересів.

МІЖНАРОДНИЙ КОНФЛІКТ – зіткнення між міжнародними учасниками через цінності, статуси, владу, ресурси, у якому цілі кожної зі сторін полягають у тому, щоб нейтралізувати, послабити або знищити свого суперника.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ – системна сукупність політичних, економічних, соціальних, дипломатичних, правових, військових, гуманітарних зв'язків між основними суб'єктами світового співтовариства.

МІКРОДЕРЖАВА – країна, не здатна захистити власними силами свій суверенітет. Серед дослідників немає загальноприйнятої думки про те, яку державу слід вважати малою, а яку – мікродержавою. Основним критерієм при цьому часто виступає кількість населення. Мікродержава має населення не більше 1 млн чол., у деяких випадках називають цифру до 2 млн чол.

МОДЕЛЬ – у широкому розумінні – аналог, заміник якогось об'єкта-оригіналу (події, процесу, явища) іншим об'єктом, що за певних умов відображає властивості оригіналу.

НАДДЕРЖАВА – відповідає таким ознакам: 1) здатність до масового руйнування планетарного масштабу, що підтримується завдяки володінню та вдосконаленню ядерної зброї; 2) здатність здійснювати вплив на умови існування всього людства; 3) неможливість зазнати поразки від будь-якої іншої держави чи їх коаліції, якщо до такої коаліції не входить інша наддержава.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА – поняття, що характеризує передусім фізичне виживання держави, захист і збереження її суверенітету й територіальної цілісності, здатність адекватно реагувати на будь-які реальні та потенційні загрози. Першим сформулював концепцію національної безпеки У. Ліппман. На думку дослідника, нація перебуває в безпеці, коли їй не доводиться жертвувати своїми законними інтересами з метою запобігання війні та коли вона в змозі захистити за необхідності ці інтереси шляхом війни. Національну безпеку будують з урахуванням як зовнішніх, так і внутрішніх загроз.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС – одне з ключових понять у реалізмі, що віддзеркалює цілі держави на міжнародній арені та реалізується через її зовнішню політику. Першими ввели в міжнародну науку поняття «національний інтерес» американські вчені Р. Нібур та Ч. Бірду. Увага до нього зросла після Другої світової війни. Дискусії щодо сутності категорії Г. Моргентау назвав «новими великими дебатами». Він же першим сформулював і виклав власну концепцію національного інтересу в монографії «На захист національного інтересу» (1951 р.). Основні положення, які вкладав Г. Моргентау в зміст національного інтересу: 1) національний інтерес – це об'єктивне дане. Він базується на своєрідності географічного положення держави й обумовлюється її економічним, політичним і культурним розвитком, з одного боку, та людською природою – з іншого; 2) національний інтерес містить два основних елементи: центральний (постійний) та другорядний (мінливий). Другорядний елемент являє собою конкретну форму, якої національний інтерес набуває в просторі та часі. Центральний елемент складається з трьох факторів: природи інтересу, який має бути захищений; політичного оточення, у якому реалізується національний інтерес; раціональної необхідності, що обмежує вибір цілей і засобів задля задоволення національного інтересу; 3) національний інтерес має раціональне підґрунтя; 4) національний інтерес може як поєднуватися, так і не поєднуватися з моральною політикою (моральна політика виходить із необхідності узгодження й компромісів у захисті національного інтересу держав, із прагнення досягти загальних інтересів, що не може поєднуватися із суперництвом ідеологій); 5) національний інтерес кардинально відрізняється від суспільного інтересу. Якщо перший існує в умовах анархічного міжнародного середовища, то другий пов'язаний із системою законів, які регулюють внутрішню політику. Суспільний інтерес захищає суспільні блага перед внутрішніми викликами, національний інтерес використовують для просування цілей зовнішньої політики.

Вагомий внесок у розробку концепції національного інтересу зробили Дж. Кеннан, У. Ліппман, Дж. Розенау, К. Уолтс, Е. Ферніс. Національний інтерес є інтересом нації як двоєдності суверенної територіальної держави та громадянського суспільства. Державний інтерес та інтереси громадянського суспільства не тільки змістовно пов'язані з поняттям національного інтересу, а й значною мірою визначають його змістовну структуру. На міжнародній арені нація представлена державою, тому багато дослідників використовують термін «національно-державницькі інтереси». Національні інтереси

формується відповідно до геополітичних параметрів, ресурсних можливостей держави. На їх формування мають значний вплив рівень економічного розвитку країни, її вага й місце у світовому співтоваристві, національно-культурні традиції. Головна складова національного інтересу – це імператив самозбереження держави.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – принцип, відповідно до якого нація- держава є джерелом найвищої політичної влади, що здійснюється в межах її території (маються на увазі законодавчі, виконавчі, судові повноваження) без втручання ззовні. У міжнародних відносинах національний суверенітет передбачає існування такого світового порядку, у якому кожна держава самостійно формує та реалізує зовнішню політику, а також поважає право інших країн вести самостійну політику.

НЕДЕРЖАВНИЙ (НЕТРАДИЦІЙНИЙ) УЧАСНИК МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – будь-який суб'єкт, що діє на міжнародній арені, окрім держави. До недержавних учасників міжнародних відносин, як правило, належать: міжнародні міжурядові організації; міжнародні неурядові організації; транснаціональні корпорації; суспільні сили й рухи індивідів, діяльність яких виходить за межі однієї країни. Віденський конгрес 1815 року затвердив існування нетрадиційних учасників міжнародних відносин. Так, Заключний акт конгресу проголосив утворення Постійної комісії з питань судноплавства по р. Рейн. До кінця ХІХ ст. у світі вже налічувалося понад десять таких організацій, які виникли внаслідок індустріальної революції, що викликала потребу у функціональному співробітництві держав у галузі промисловості, техніки та комунікацій. Серед них були такі: Міжнародна санітарна конвенція (1853), Міжнародний телеграфний союз (1865), Міжнародне бюро мір і ваги (1875), Всесвітній поштовий союз (1878), Союз захисту промислової власності (1883), Міжнародна організація карної політики (Інтерпол, 1923) тощо. Міжурядові організації політичного характеру безпосередньо виникають після Першої світової війни (Ліга Націй, Міжнародна організація праці), інтенсивно – після Другої світової війни, коли в 1945 р. в Сан-Франциско було створено Організацію Об'єднаних Націй, яка мала стати гарантом колективної безпеки та співробітництва країн-членів у політичній, економічній та соціальній галузях. Паралельно з розвитком її спеціалізованих органів та інститутів формуються міжурядові організації міжрегіонального та регіонального характеру, діяльність яких спрямована на розширення співробітництва держав у різних сферах: Рада Європи (1949), Європейське об'єднання вугілля та

стали (1951), Європейське співтовариство з атомної енергії (1957), Європейська асоціація вільної торгівлі (1960), Ліга арабських країн (1945), Організація американських держав (1948), Організація африканської єдності (1963). У середині 1970-х рр. міжнародних міжурядових організацій налічувалося 220, неурядових – 3 000; на сьогодні кількість міжурядових перевищує 400, неурядових – понад 4 000.

НЕЙТРАЛІТЕТ – офіційна позиція держави, пов'язана з відмовою приєднання до будь-яких воєнно-політичних блоків та організацій.

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ – теоретичний підхід до аналізу міжнародних відносин, сутність якого зводиться до таких положень: взаємозалежність політики та економіки; послаблення впливу анархії на міжнародне середовище через високий рівень взаємозалежності держав унаслідок процесів глобалізації; сучасні ліберально-демократичні держави завдяки спільним політичним принципам не вступають у конфлікти, а розв'язують протиріччя виключно мирним шляхом. Гармонізації міждержавного співробітництва сприяє універсальності демократії.

НЕОМАРКСИЗМ – теоретична школа в міжнародних відносинах, що підкреслює економічну нерівність у сучасному світі та розшарування населення за економічними параметрами, яке відбувається не за лініями національних кордонів, а головним чином за віссю Північ – Південь.

НЕОРЕАЛІЗМ (СТРУКТУРНИЙ РЕАЛІЗМ) – сучасний напрям реалізму. Базові положення: держава є основним елементом аналізу в міжнародних відносинах; міжнародні відносини носять анархічний характер; на зовнішню політику країн впливає не лише їх міць, а й місце, яке вони посідають у системі міжнародних відносин. Таким чином постає поняття «структури» як фактора впливу на зовнішню політику держави. Місце держави в структурі або сприяє її активній політиці, або, навпаки, її обмежує. Засновником вважають американського дослідника Кеннета Уолтса, професора Університету Берклі та Колумбійського університету.

НОМОС – поняття в геополітиці для позначення специфіки організації простору. Уведене в науку німецьким дослідником К. Шмідтом.

ПАРАДИГМА – прийнята певним науковим співтовариством модель постановки та розв'язання проблем. Термін упроваджений у науку Т. Куном. У міжнародно-політичній науці парадигму трактують як: 1) узагальнену теорію, що впливає з низки близьких за принципом розуміння об'єкта дослідження концепцій; 2) логічне пояснення

міжнародних відносин, що може бути використано операційно. У науці про міжнародні відносини виділяють три головні (канонічні) парадигми: лібералістичну, реалістичну та марксистську.

ПАЦИФІЗМ – світоглядна позиція, що заперечує право на збройне розв’язання міжнародних конфліктів.

ПЕРИФЕРІЯ – термін у неомарксизмі для позначення країн, що розвиваються.

ПОСЕРЕДНИЦТВО – процедура врегулювання конфлікту із залученням третьої, незацікавленої, сторони, яка проводить перемовний процес і бере участь у мирному розв’язанні проблеми.

ПРЕВЕНТИВНА ДИПЛОМАТІЯ – дипломатичні дії, спрямовані на запобігання насильницькому способі розв’язання конфліктної ситуації.

ПРИВІЛЕЇ ДИПЛОМАТИЧНІ – установлені Віденською конвенцією, прийнятою 18 квітня 1961 р., ратифікованою Президією Верховної Ради Української РСР 21 березня 1964 р., яка набула чинності 24 квітня 1964 р., для безперешкодного здійснення дипломатами своїх функцій. Привілеї дипломатичні передбачають: звільнення від сплати прямих податків; відміну мита; право піднімати прапор над офіційною резиденцією, використовувати дипломатичну форму (там, де це практикують).

ПРОГНОЗУВАННЯ – аналітичне дослідження перспектив розвитку всього об’єкта або його окремих елементів на основі багатостороннього й ретельного вивчення його теперішнього стану в контексті максимальної кількості об’єктивних і суб’єктивних чинників з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх, сприятливих і несприятливих впливів.

ПРОТЕКЦІОНІЗМ – політика, спрямована на захист національного ринку шляхом обмеження імпорту тарифними та іншими методами.

РЕАЛІЗМ – теоретичний підхід до аналізу міжнародної політики, сутність якого можна звести до таких положень: головним суб’єктом міжнародних відносин є держава з її національними інтересами; у світовій системі відсутня центральна влада, що є основним для держав фактором, який примушує їх орієнтуватися, у першу чергу, на свій захист, безпеку, більш повне задоволення національних інтересів; співробітництво країн є результатом збігу їх національних інтересів, а протистояння – результатом їх несхожості. Піднесення реалізму пов’язують із працями американського вченого Г. Моргентау. Набуває найбільшого поширення в 1940–1950-х рр., оскільки відображає наслідки Другої світової війни.

РЕАЛПОЛІТИКА – принцип ведення міжнародних справ, який

виходить із того, що держави повинні готуватися до війни заради збереження миру. Головну увагу слід приділяти тому, що реально існує у світі; орієнтуватися на реальні дії суперників, а не на декларації. Держава має бути готовою застосувати силу, але в тому випадку, коли всі інші можливості вичерпані. Термін уведений німецьким дослідником Людвігом фон Рошау 1853 року.

РЕПАРАЦІЇ – повне або часткове відшкодування матеріальних збитків, завданих війною. Сплачує переможена країна державі-переможниці.

СВІТОВА ПОЛІТИКА – система економічних, правових, дипломатичних, ідеологічних, військових, культурних та інших відносин між народами, державами та групами держав, провідними соціальними, економічними та політичними силами й організаціями, що діють на світовій арені. Займається проблемами сучасного стану й тенденціями розвитку світової політичної системи. Окремі міжнародні проблеми світова політика досліджує з урахуванням загального контексту світового політичного розвитку. Зміщує акцент на ту роль, яку відіграють нетрадиційні актори на міжнародній арені.

СВІТ-СИСТЕМНА ТЕОРІЯ – одна з найбільш відомих течій неомарксизму. Виходить із того, що світ розподілений не лише на держави, але й на більш важливі структурні одиниці – класи. У результаті розвитку капіталізму відбулося розшарування країн за рівнем економічного розвитку на три групи: центр (ядро), напівпериферію та периферію. Країни-ядра домінують у світі та розвиваються за рахунок інших держав.

СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (МІЖНАРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ) – у найбільш узагальненому вигляді ототожнюють із простором, у якому реалізується взаємодія основних учасників міжнародних відносин. У міжнародно-політичній науці розрізняють такі типи середовища: соціальне (пов'язане з діяльністю людини) / позасоціальне (простір у контексті параметрів класичної геополітики / політичної географії); внутрішнє та зовнішнє середовище міжнародної системи. Трапляються спроби класифікувати міжнародне середовище за рівнем реалізації міжнародної політики або розуміння його за цивілізаційними характеристиками.

СИЛА – характеризує здатність міжнародного суб'єкта змінювати конфігурацію міжнародних відносин відповідно до власних інтересів.

СУБ'ЄКТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (УЧАСНИК) – індивід, група, клас, спільнота людей, держава, які взаємодіють щодо і/чи за допомогою окремого об'єкта. Одним з основних критеріїв виокремлення суб'єкта є наявність у нього свідомості та здатності до дії.

ТАЛАСОКРАТІЯ – номос Моря. Специфічні риси найяскравіше представлені геополітичними параметрами США.

ТЕЛУРОКРАТІЯ – номос Суші. Специфічні риси найяскравіше представлені геополітичними параметрами сучасної Росії.

ТЕНДЕНЦІЯ – напрям розвитку будь-якого явища, думки.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОРПОРАЦІЯ (ТНК) – компанія, що має філії за межами однієї держави. ТНК є явищем досить суперечним. З одного боку, вона сприяє модернізації країн базування, розвитку їх народного господарства, поширенню цінностей економічної свободи та політичного лібералізму, а з іншого – тягне за собою соціальні потрясіння, пов'язані зі структурною перебудовою, інтенсифікацією праці та виробництва; нові форми панування й залежності – економічну, технологічну, а часто і політичну. ТНК посилює рівень економічної взаємозалежності країн. У сучасному світі нараховують не менше ніж 7 тис. ТНК, що мають 26 тис. філій. Основна діяльність охоплює три економічні зони: США, ЄС та Японію.

ТРАНСФОРМАЦІЯ – зміна, перетворення. У міжнародних відносинах уживають у розумінні поступових, не стрибкоподібних змін ієрархії та субординації міжнародних систем.

ФАКТОР – чинник, умова, рушійна сила, причина якого-небудь явища.

«ХОЛОДНА ВІЙНА» – політичне, ідеологічне, економічне та воєнно-стратегічне суперництво соціалістичної (східний блок – СРСР та його союзники) і капіталістичної (західний блок – США та їх союзники) систем, що супроводжувалося їх локальним збройним протистоянням (наприклад, у В'єтнамі, Афганістані). Оголошення «холодної війни» пов'язують із промовою У. Черчилля 1946 року у Фултоні, початок активного протистояння – із 1949 р. (ядерні випробування в СРСР, утворення НАТО, розкол Німеччини на ФРН та НДР).

ЦИВІЛІЗАЦІЯ – спільнота людей, які мають спільні фундаментальні основи ментальності, спільні основоположні духовні цінності та ідеали, а також стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі.

ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – світопорядок, що утворився внаслідок Другої світової війни. Його основу заклали домовленості країн-союзниць, юридично закріплені на Ялтинській (1945) та Потсдамській (1945) конференціях. Основні риси цієї системи: біполярність, обумовлена військово-політичною та економічною перевагою двох наддержав (США і СРСР); наявність зброї масового ураження, здатної багаторазово знищити нові силові полюси; блокове протистояння (НАТО і ОВД).

Навчальне видання

Алексєєнко Ірина Вікторівна
Курас Артем Іванович
Маргулов Артур Худувич

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН ТА СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ:
БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

Підручник

*За загальною редакцією
доктора політичних наук, професора
Ірини Алексєєнко*

Редактор, оригінал-макет, дизайн – *А. В. Самотуга*
Редактор – *С. П. Лагдан*

Підп. до друку 23.09.2021 Формат 60x84/16. Гарнітура – Times.
Друк графаретний (RISO), цифровий. Папір офісний. Ум.-друк. арк. 10,00.
Обл.-вид. арк. 10,25. Тираж 30 прим. Зам. № 05/21-п

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49000, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvy_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018